A. N. RADIȘCEV

CĂLĂTORIE DE LA PETERSBURG LA MOSCOVA

CARTEA RUSĂ

Traducere de :
Acad. prof. S. SANIELEVICI

★

Coperta de :
A. SIRIN şi I. PETRESCU

А. Н. РАДИЩЕВ

ПУТЕШЕСТВИЕ ИЗ ПЕТЕРБУРГА В МОСКВУ

из сборника
ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
Государственное Издательство
Политической Литературы
1952

A. N. RADIŞCEV

CĂLĂTORIE DE LA PETERSBURG LA MOSCOVA

Ediţia a II-a

TRADUCERE REVĂZUTĂ

PREFAȚĂ

Vrei să știi cine sînt? Ce sînt? Unde mă duc? Sînt ceea ce am fost și voi rămîne întreaga-mi viață. Nu vită, nici copac, nici rob, ci Om!

Aceste cuvinte pline de conștiința unei reale demnități umane le-a adresat lumii, în iarna lui 1790-1791, din îndepărtata și friguroasa Siberie, un călător cu totul neobișnuit pe atunci pe acele meleaguri. El pornise din Petersburg ferecat în lanțuri, supravegheat de poliție și jandarmi, și drumul lui ducea în fundul Siberiei, la Ilimsk, situat la 7 000 verste depărtare de capitala țaristă. Acest prigonit de urgia țarinei Ecaterina II-a era primul revoluționar rus și primul scriitor surghiunit politic — Alexandr Nikolaevici Radiscev, autorul cărții „Călătorie de la Petersburg la Moscova", ce stîrnise multă vîlvă în întreaga Rusie.

★

Alexandr Nikolaevici Radișcev s-a născut la 1749 în satul Verhnee Abliazovo (regiunea Penza de astăzi) și a murit la 1802. Biografia sa se integrează pe deplin în granițele secolului al XVIII-lea, una din epocile cele mai interesante din viața statului și a poporului rus.

Istoria secolului al XVIII-lea în Rusia se deschide cu figura măreață a lui Petru I. Acest „om cu suflet larg și minte vie, a fost pe tron un muncitor", — cum spune Pușkin — care a făurit o Rusie puternică din punct de vedere militar și politic, a pus bazele unei industrii naționale, a dat impuls vieții economice și culturale. Pornind pe drumul trasat de Petru I, Rusia ajunge la sfîrșitul veacului un stat cu un rol important și cu multă autoritate în Europa. Ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea coincid cu anii de domnie ai Ecaterinei a II-a (1762-1796). Tocmai în această epocă se desfășoară viața și activitatea literară a lui A. N. Radișcev, care reprezintă o

sinteză a năzuințelor celor mai înaintate ale veacului său.

Ecaterina, care aspira să egaleze gloria lui Petru I, ducea o politică de duplicitate foarte abilă, care ar putea fi caracterizată drept un fals absolutism luminat. Sub masca unei femei culte, „discipolă" a enciclopediștilor, a țarinei luminate, care cultiva filozofia, sprijinea și iubea arta și literatura, care urmărea să organizeze statul pe principii sociale și politice raționale și echitabile, care ar fi dorit să facă din lucrarea lui Montesquieu „Spiritul legilor" legea fundamentală a Rusiei, se ascundea, de fapt, o autocrată și o feudală convinsă, care nu înțelegea să cedeze nimic din puterea ei și a clasei pe care o reprezenta. Nu întîmplător a denumit-o Pușkin „Tartuffe cu fustă și coroană". Și dacă Diderot, D'Alembert și Voltaire nu vedeau — de la distanță — decît imaginea monarhului filozof, poporul rus și mai ales oamenii cei mai culți și cu mințile cele mai pătrunzătoare priveau cu dezgust comedia „despotismului ascuns sub masca blîndeței și a toleranței" — cum a spus de asemenea Pușkin. În programul acestei politici de liberalism fățarnic se înscria și manifestul la urcarea pe tron, promițînd reforme, și corespondența cu enciclopediștii, și vizita lui Diderot în Rusia și, mai ales, convocarea unei comisii legislative pentru alcătuirea unor legi noi. Dar toate aceste măsuri erau numai o camuflare a intențiilor reale ale țarinei. Ajunsă pe tron cu sprijinul nobilimii, ea a urmărit întărirea acestei clase și înrobirea și mai puternică a țărănimii ruse. Adevărata politică a Ecaterinei se oglindea în ucazul din 1765, care îngăduia moșierului să-și trimită iobagii la ocnă fără nici o judecată, în ucazul din 1767, prin care plîngerea țăranului împotriva boierului era pedepsită cu ocna, sau în legea din 1785, care acorda o serie de noi privilegii nobilimii.

Apariția și dezvoltarea primelor elemente capitaliste în sînul orînduirii feudale au determinat de asemenea o exploatare sporită a țăranilor de către moșierime, care urmărea cu orice chip ridicarea

productivității muncii iobage. Războaiele frecvente sporeau și ele mizeria satului.

Înăsprirea crescîndă a exploatării feudale a provocat nemulțumiri puternice în rîndurile țărănimii. În primii zece ani de domnie ai Ecaterinei (1762-1772) au fost 40 de revolte țărănești de mari proporții. Mișcările de protest ale maselor populare au atins apogeul în războiul țărănesc de sub conducerea lui Pugaciov (1773-1775), care a zguduit din temelii statul autocrat rus.

Nemulțumirile maselor populare și-au găsit ecoul în numeroase opere filozofice, publicistice, literare ale epocii, opere care promovau idei îndrăznețe, criticînd feudalismul și autocrația. După cum se știe „există două culturi naționale în fiecare cultură națională". [1]) *Alături de ideologia dominantă a clasei nobile, în epoca Ecaterinei a existat și o ideologie progresistă și democratică, ca expresie a protestului și luptei maselor asuprite împotriva asupritorilor lor. Această ideologie s-a dezvoltat sub stindarul iluminismului, care sintetiza la sfîrșitul secolului al XVIII-lea aspirațiile de eliberare de sub jugul feudal.*

O forță activă a frontului ideologic progresist din această epocă o constituie literatura. Sfîrșitul secolului al XVIII-lea înregistrează o înflorire a satirei politico-sociale. Revistele satirice ale lui Novikov („Truten", [2]) „Jivopiset" [3]) și ale lui Krîlov („Pocita duhov" [4]), „Zritel" [5]), piesa lui Fonvizin „Neisprăvitul", demască exploatarea nemiloasă a țărănimii de către moșierime, își bate joc de incultura, ignoranța Mitrofanilor și înfierează neomenia, sălbăticia Prostakovilor și Skotininilor. Dar literatura rusă din această epocă nu se mărginește la critica feudalismului, a iobăgiei. Poziția antifeudală a scriitorilor este strîns legată de cea antimonarhică. Revistele satirice ale lui Novikov, „Gramatica de curte" a lui Fonvizin

---

1) Lenin despre literatură. Ed. P.M.R., 1948, pag. 175.
2) „Trîntorul".
3) „Pictorul".
4) „Poșta spiritelor".
5) „Spectatorul".

și mai ales „Călătorie de la Petersburg la Moscova" de Radișcev lovesc direct în Ecaterina a II-a.

Elementele satirice sînt atît de puternice în literatura progresistă a vremii, încît putem spune că ne găsim în fața primelor începuturi ale realismului critic, scriitori ca Radișcev, Fonvizin, putînd fi socotiți ca precursori ai curentului realist.

In această atmosferă de frămîntări politice, de ascuțită luptă de clasă și mai ales de activizare a protestului maselor țărănești, de dezvoltare a spiritului opoziționist în literatură, trăiește și scrie Alexandr Nikolaevici Radișcev.

*

Intocmai ca și decembriștii, ca și Gherțen și Ogariov, Radișcev aparține prin originea și educația sa nobilimii. Și întocmai ca și aceștia el a rupt cu interesele clasei din care făcea parte, asumîndu-și misiunea grea de luptător pentru eliberarea poporului.

Un eveniment de deosebită importanță în tinerețea lui Radișcev a fost plecarea la studii la Leipzig. Ecaterina a trimis în străinătate o serie de tineri cu aptitudini intelectuale deosebite, intenționînd să le încredințeze apoi posturi de conducere în aparatul de stat. In anii petrecuți la Leipzig se desăvîrșește formarea ideologică a lui Radișcev, se maturizează gîndirea sa. El studiază intens și se ocupă, în afară de științele naturii, cu probleme de drept, de filozofie, de sociologie, de politică. Tot în această perioadă Radișcev studiază temeinic operele enciclopediștilor francezi: Rousseau, Montesquieu, Mably, precum și cartea „Despre rațiune" a cunoscutului materialist Helvetius.

Astfel că în 1771 Radișev se întoarce în Rusia ca un gînditor format, și anume un materialist convins. Concepția filozofică materialistă se îmbină la Radișcev cu convingeri politice democrate și revoluționare,

însuflețite de un adînc patriotism, de o mare dragoste pentru țara și poporul său.

Concepția materialistă despre lume și viață stă la temelia idealului de om pe care și l-a făurit scriitorul. Respingînd teoria idealistă și mistică a nemuririi sufletului, Radișcev a arătat că omul poate deveni nemuritor cu condiția ca faptele săvîrșite de el să-i facă amintirea veșnică. Iar faptele care pot da omului nemurire sînt cele îndreptate spre fericirea celor mulți. Atitudinea progresistă a lui Radișcev rezultă limpede din aprecierile pe care el le face asupra activității lui Petru I. Arătînd că Petru I „a fost într-adevăr un bărbat excepțional... care merită pe bună dreptate titlul de mare", Radișcev spune:

...„Petru ar fi putut avea mai multă glorie... dacă ar fi dat libertate..." Și apoi adaugă ca o concluzie: ...„dar nu există și poate că nu va exista pînă la sfîrșitul lumii un exemplu de țar care să renunțe de bunăvoie la ceva din puterea lui, atît timp cît se găsește pe tron..." Menirea omului în viață este de a fi cetățean, de a fi folositor societății, țării sale. „N-au decît să se ploconească alții în fața autorităților și să laude pe cei puternici... Noi vom înălța un imn meritelor față de societate" — spune Radișcev.

Scriitorul a venit în Rusia plin de elan și de dorința de a traduce în practică idealurile care-i luminaseră tinerețea. El se simțea — după cum mărturisește singur — gata „să-și jertfească chiar și viața pentru folosul patriei".

Dar imperiul Ecaterinei a însemnat un șir de amare deziluzii. Speriată de discursurile prea îndrăznețe ale unora dintre deputați, țarina dizolvase în 1768 Comisia legislativă și luase și alte măsuri care dovedeau orientarea spre o politică de represalii ca, de exemplu, desființarea revistelor satirice.

Contactul nemijlocit cu realitățile din Rusia țaristă a sporit și mai mult ura lui Radișcev față de tiranie și iobăgie și a călit și mai mult voința sa de luptător. În mod firesc el a stabilit relații cu oamenii ideologicește apropiați lui, cum a fost de pildă

Novikov. „Societatea care se îngrijește de tipăriri de cărți" înființată de Novikov tipărește în 1773 prima lucrare literară a lui Radișcev, traducerea operei istoricului și filozofului iluminist francez Mably — „Considerații asupra istoriei Greciei sau despre cauzele propășirii și ale nenorocirii grecilor". Traducătorul și-a însoțit tălmăcirea de note și comentarii în care de cele mai adeseori expunea puncte de vedere proprii, deosebite de ale autorului. Semnificativă pentru poziția politico-socială a lui Radișcev este explicația dată cuvîntului „autocrație" : „Autocrația este starea cea mai potrivnică naturii omului... Nedreptatea făcută de un suveran dă poporului care-l judecă un drept asemănător, ba chiar mai mare, decît acela care-i este dat suveranului asupra criminalilor. Suveranul este primul cetățean al societății pe care o alcătuiește poporul..." Debutul literar al lui Radișcev a rămas fără urmare pînă în 1789, deși în tot acest timp el a continuat să scrie. Dar condițiile nu erau prielnice pentru publicarea operelor sale. După răscoala lui Pugaciov, Ecaterina duce o politică fățiș reacționară. Iar Radișcev, credincios idealurilor și concepțiilor sale, scrie între timp oda „Libertatea" (inclusă mai tîrziu în „Călătoria de la Petersburg la Moscova"), al cărei titlu singur era de ajuns pentru a stîrni mînia împărătesei. Tot din această epocă datează „Scrisoarea către un prieten din Tobolsk", în care scriitorul discută problema autocrației, „Convorbire despre ceea ce este un fiu al patriei", operă însuflețită de un adînc patriotism, și „Viața lui Feodor Vasilievici Ușakov", care, după expresia unui personaj de la curtea imperială, „conținea formulări și idei periculoase".

La sfîrșitul anului 1788 Radișcev termină opera sa fundamentală „Călătoria de la Petersburg la Moscova", care apare în mai 1790.

Cartea este concepută ca un jurnal al călătoriei între cele două orașe. Stațiile se urmează una după alta : Sofia, Tosna, Liubani, Ciudovo, Spasskaia Polest, Podberezie, Mednoe etc. și cititorul răsfoiește

capitol după capitol, cuprinzînd cu privirea un tablou din ce în ce mai vast al Rusiei.

Cartea este scrisă la persoana întîia. Ea relatează peripeţiile de drum, impresiile, gîndurile, reflecţiile autorului care călătoreşte pe distanţa Petersburg-Moscova. El ia contact cu realitatea vieţi din Rusia şi, pe măsură ce adevărata faţa a Rusiei se dezvăluie ochilor săi, concepţiile sale revoluţionare cresc şi voinţa sa de luptător se călește.

La Liubani el încearcă să răspundă unui ţăran care se plînge de cruzimea boierilor şi a arendaşilor că „nimănui nu e îngăduit de lege să chinuiască oamenii". Dar cugetînd în adîncul său la felul brutal cu care se poartă uneori şi el cu iobagii îşi zice că a avut dreptate ţăranul cînd i-a spus:

— „Să-i chinuiască? Bine ai grăit! N-ai grijă boieruie, nu ţi-ar fi pe plac să fii în pielea mea..."

La Mednoe indignarea de a vedea vînzîndu-se iobagi îl face să protesteze împotriva legilor care îngăduie asemenea fapte: „Ce bătaie de joc, ce ponegrire a oricărui sentiment de omenie!"

In ultimele capitole — Peski şi Ciornaia Griazi — eroul este pe deplin edificat asupra „binefacerilor" cîrmuirii ţariste şi ale feudalismului. La capătul călătoriei sale el ajunge un duşman aprig al autocraţiei şi al clasei sale, şi un adept convins al desfiinţării iobăgiei.

Radişcev descrie rînd pe rînd diferite fapte obiective şi de fiecare dată zugrăveşte apoi impresiile pe care acestea le produc în sufletul său. In felul acesta cititorul poate urmări pas cu pas evoluţia autorului, procesul de creştere a protestului, a urii împotriva iobăgiei şi ţarismului. Procedeul folosit de scriitor oferă posibilitatea de a înrîuri puternic pe cititor: realitatea, care vorbeşte de la sine, şi zugrăvirea detailată a naşterii şi formării revoltei şi protestului în sufletul călătorului, relatată de el însuşi, impresionează mult mai puternic decît o pledoarie abstractă.

„Călătorie de la Petersburg la Moscova" cuprinde un tablou amplu al Rusiei, înfăţişînd aspecte de viaţă din cele mai variate. Vedem reprezentanţi ai diferite-

lor pături sociale: moşieri, nobili, negustori, intelectuali, raznocinţi, dar mai ales oameni din popor. Căci problema centrală, tema principală, pe care o dezbate Radişcev în opera sa este cea a iobăgiei. Maxim Gorki spunea: „Radişcev a fost cel dintîi care a văzut toată povara şi nedreptatea care apăsau ţăranul rus". Viaţa ţăranului înrobit preocupă în primul rînd atenţia sa. Căutînd să dea o analiză cît mai adîncă, cît mai complexă a fenomenului iobăgiei, a relaţiilor dintre ţăran şi boier, Radişcev creează un şir de tablouri zguduitoare prin adevărul pe care-l înfăţişează.

Ţăranul rus este exploatat în chipul cel mai nemilos: „Săptămîna, boierule, are şase zile şi noi de şase ori pe săptămînă trebuie să lucrăm ogorul boierului; serile, cînd e vreme frumoasă, trebuie să cărăm la curte fînul rămas în pădure; iar femeile şi fetele se duc dumineca, chipurile, la plimbare în pădure, după hribi şi smeură..." — explică un ţăran călătorului. Acest om care are 6 copii îşi poate lucra bucăţica lui de pămînt, din care se întreţine, numai dumineca şi nopţile.

Un alt boier a găsit un mijloc şi mai bun pentru a face munca iobagilor cît mai rodnică şi a-şi spori în felul acesta averea. În locul obrocului el a introdus claca, le-a luat ţăranilor şi pămîntul şi vitele şi i-a pus să muncească toată săptămîna pe moşie; «iar ca ţăranii să nu moară de foame le dădea de mîncare la curte o dată pe zi. Dacă vreunul i se părea leneş, punea să-l bată cu nuiele, cu băţul, cu gîrbaciul, sau cu „mîţa cu mai multe cozi", după gradul de lenevie...»

În capitolul Vîşni Volociok ni se povesteşte despre un boier care „fie că n-a găsit, cum zice poporul, noroc în slujbă, fie că n-a vrut să şi-l caute acolo, a plecat din capitală, şi-a cumpărat o moşioară... şi s-a hotărît să-şi cîştige traiul cu plugăria. Fireşte că n-a înţeles să pună chiar el mîna pe plug, ci a căutat să exploateze în modul cel mai eficace, la munca cîmpului, puterile căpătate de la natură ale ţăranilor săi..." În acest scop a luat ţăranilor „bucata de arătură şi de fînaţ, pe care moşierii le-o dau de obicei în

folosință, chipurile ca plată pentru munca silită ce o pretind țăranilor. Într-un cuvînt domnul X i-a obligat pe țărani, cu neveste și copii, să muncească pentru el în fiecare zi, cît e anul de mare. Și pentru ca să nu moară de foame le dădea lunar tain, o anumită cîtime de pîine. Cei fără familie nu căpătau tain, ci, după pilda lacedemonienilor, ospătau laolaltă, la curtea boierească, unde, pentru ca doamne ferește să nu-și obosească stomacul, mîncau zeamă goală în zilele de dulce și pîine cu cvas în zi de post. Carne căpătau numai în săptămîna luminată... Fireste, la oameni ținuți în asemenea robie, nu puteai găsi nici vacă, nici cal, nici oaie, nici berbec. Nu că boierul i-ar fi oprit să țină vite, dar n-aveau cu ce..."

De neînchipuit este mizeria în care trăiește țărănimea. Țăranul care întreține prin munca lui întreaga Rusie mănîncă pîine făcută din trei sferturi pleavă și un sfert făină necernută. Zahărul este un aliment extrem de rar. E „mîncare boierească". În capitolul „Peski" găsim descrierea unei case țărănești grăitoare pentru condițiile de trai ale săteanului: pereții și tavanul afumați, căci soba nu are coș și fumul umple bordeiul, ferestruici cu bășici în loc de geamuri, întuneric, aer înăbușitor, căci în aceeași odaie dorm și oamenii și vitele.

În fața acestui tablou, Radișcev nu se poate abține să nu exclame plin de indignare: „Fiare lacome, lipitori nesățioase ce sîntem, ce lăsăm țăranului? Numai ceea ce nu-i putem lua: văzduhul!"

Țăranul este lăsat la cheremul boierului. „Căci moșierul este față de țăran și legiuitor, și reclamant împotriva căruia pîrîtul nu îndrăznește să crîcnească, și judecător, și executor al hotărîrii. Soarta țăranului este soarta omului cu lanțuri de mîini și de picioare, soarta celui închis în temnița infectă, este soarta boului în jug..." Radișcev relatează cazuri zguduitoare de silnicie, de asuprire a țăranului, de totală nesocotire a voinței lui de om, de tratare a iobagului ca un obiect, ca una din numeroasele piese de inventar ale moșiei. Dar exemplul cel mai impresionant este cel al vînzării de iobagi. Boierul și-a irosit averea; bruma

ce a mai rămas se vinde la licitație. Și iată că este adusă spre vînzare o familie de țărani : bătrînul, care pe vremuri a dădăcit pe tînărul boier și a luptat în război alături de părintele acestuia ; nevasta lui, doica mamei stăpînului, o femeie mai tînără, doica boierului, o fată, nepoata celor doi bătrîni, care poartă în brațe un copil, de fapt pruncul acestui stăpîn nemilos.

Triste sînt concluziile pe care le trage Radișcev după ce a examinat viața țărănimii ruse. Țăranii nu se bucură de nici un drept, ei „sînt morți în fața legii". Iobăgia este o stare de lucruri care nu poate să nu-ți trezească indignarea. Ea contrazice în primul rînd principiile firești ale relațiilor dintre oameni, principiile dreptului natural și ale oricărei morale : „Robia — spune scriitorul — este păgubitoare obștei..." „este nedreaptă din punct de vedere social", căci tocmai cei care de fapt întrețin întreaga țară sînt robi în societatea semenilor lor. In același timp, iobăgia este nerentabilă din punct de vedere economic căci „... munca forțată dă roade mai puține..." și pericliteză înflorirea, bunăstarea și dezvoltarea statului. „Poate fi înfloritor un stat unde două treimi din numărul cetățenilor sînt lipsiți de calitatea de cetățean și în parte morți în fața legii" ? — *se întreabă scriitorul. Iobăgia subminează puterea economică, politică și militară a statului și este o crimă din punct de vedere moral — argumentează Radișcev în cartea sa.*

Autorul „Călătoriei de la Petersburg la Moscova" nu se mulțumește numai să constate relele ce domnesc în Rusia. El caută să vadă și originea lor, el țintuiește la stîlpul infamiei pe adevărații vinovați de toate suferințele și nenorocirile poporului său : moșierii și țarul. Tabloul mizeriei, al exploatării, al asupririi poporului este însoțit de demascarea cruzimii, a sălbăticiei, a lăcomiei moșierilor. Iar moșierimii nu i-ar fi fost atît de lesne să dispună de viața și de moartea iobagilor, dacă nu ar fi găsit sprijin în monarhie. De aceea critica nobilimii se îmbină în „Călătorie de la Petersburg la Moscova" cu atacurile necruțătoare

îndreptate împotriva autocraţiei. Reluînd binecunoscuta teorie a contractului social, Radişcev arată în oda „Libertatea" că monarhul nu este decît deţinătorul puterii cedate lui de către popor

„In purpură te-am îmbrăcat,
Te-am pus dreptăţii păzitor
Orfani şi văduve să aperi,
Cu cei nevinovaţi să fii
Ca un părinte iubitor...

Să răsplăteşti pe slujitorii
Zeloşi ai patriei iubite,
Să fii icoană a virtuţii
Prigonitor neîmpăcat
Al clocotirii şi minciunii."

Cu aceste cuvinte se adresează poporul mîniat monarhului ce şi-a uitat menirea şi a devenit un tiran.

Acest despot socoteşte că voinţa lui e lege unică în stat:

„De vreau îl cruţ pe ucigaş,
Îi dau onoruri şi putere.
Cînd rîd, toţi trebuie să rîdă,
Iar cînd mă-ncrunt, să se-nspăimînte...
Nu poate să trăiască nimeni
Decît doar prin voinţa mea..."

Portretul monarhului autocrat, al despotului în purpură este completat în capitolul Spasskaia Polest. Folosind pretexul unui vis, Radişcev zugrăveşte imaginea simbolică a ţarului-tiran, căruia Adevărul îi smulge albeaţa de pe ochi şi îl face să cunoască realitatea. Veşmintele sale, monarhul le vede „pătate de sînge şi ude de lacrimi". Pe degete zăreşte „urme de creier de om"; picioarele îi sînt „îngropate în tină". In jurul său sînt numai ticăloşi, mişei, pizmaşi, hoţi. Poporul e asuprit, batjocorit şi zace în mizerie; în schimb curtenii se lăfăiesc în lux.

Visul din capitolul Spasskaia Polest, avînd o semnificaţie simbolică, constituie cea mai curajoasă

demascare a autocrației din cîte cunoscuse pînă atunci literatura rusă.

Dar atitudinea antifeudală și antimonarhică a lui Radișcev poate fi apreciată la adevărata ei valoare, iar democratismul și progresismul concepțiilor sale social-politice apar în adevărata lor lumină numai dacă ținem seama de soluțiile pe care el le-a propus pentru îndreptarea relelor de pe urma cărora suferea Rusia.

Radișcev este neîndoielnic un iluminist. Dar orizontul gîndirii sale politico-sociale este mult mai larg decît al iluminiștilor apuseni și poziția sa mult mai înaintată. Luptînd împotriva feudalismului, iluminiștii apuseni își puneau speranțele într-un monarh luminat și vedeau soluția în instaurarea absolutismului luminat ca formă de guvernămînt. Tocmai de aceea Diderot, D'Alembert și Voltaire au putut proslăvi pe Ecaterina a II-a, în care credeau că au găsit, în sfîrșit, un asemenea monarh luminat.

Alexandr Nikolaevici Radișcev s-a situat însă pe alte poziții în rezolvarea problemelor sociale. Critica feudalismului, a iobăgiei, l-a dus la concluzii democratice și revoluționare. El a înțeles necesitatea desființării iobăgiei și a nimicirii autocrației pe care se sprijinea feudalismul și a chemat masele la lupta pentru realizarea acestor țeluri.

Radișcev și-a dat seama că numai revoluția poate schimba viața poporului rus și a îndemnat țărănimea să pună capăt stăpînirii boierilor și a țarului. În capitolul „Vîșni Volociok", descriind exploatarea cumplită la care erau supuși iobagii de pe una din moșii, el îi îndeamnă fățiș la revoltă: „Sfărîmați uneltele lui de muncă, dați foc hambarelor și uscătoriilor lui și împrăștiați cenușa pe țarina unde-și chinuiește victimele..." Ideea revoluției se afirmă și în aceste rînduri din capitolul Gorodnia: „O, dacă robii, care gem sub greutatea lanțurilor, împinși la disperare, ar sfărîma cu fiarele care le încătușează libertatea capetele noastre, capetele stăpînilor lor neomenoși și ar înroși pămîntul cu sîngele nostru!"

Iar în altă parte adaugă: „Robii nefiind slobozi să-şi arate păsul nici măcar cu o blajină sclipire din ochi, ura care clocoteşte în inima lor creşte şi se înveninează... Şuvoiul îngrădit în mersul lui, ajunge cu atît mai năvalnic cu cît sclavia e mai tare. Şi odată zăgazul rupt, nimic nu-i mai poate sta împotrivă... Aşa sînt fraţii noştri pe care noi îi ţinem încătuşaţi: îşi aşteaptă prilejul şi ceasul. Şi ceasul va bate! Atunci cumplit se va revărsa prăpădul şi sălbăticia! Sabia şi otrava stau la pîndă în preajma noastră. Moarte şi foc ne aşteaptă pentru neomenia şi fărădelegile noastre."

Iluminismul lui Radişcev este cu mult mai progresist şi decît al contemporanilor săi ruşi, ca Novikov şi Fonvizin. Cu toate că şi Fonvizin şi Novikov au criticat aspru iobăgia şi autocraţia, ei nu s-au ridicat pînă la soluţii revoluţionare.

Caracterul progresist al ideilor social-politice exprimate de Radişcev în „Călătorie de la Petersburg la Moscova" este întărit de democratismul şi patriotismul de care este însufleţită această operă. Radişcev îşi iubea poporul, credea în forţele lui şi era convins că Rusiei îi este hărăzit un viitor strălucit. In „Călătorie de la Petersburg la Moscova" el şi-a exprimat în repetate rînduri admiraţia pentru viaţa cinstită, de muncă, a ţăranului rus şi a creat portrete minunate ale oamenilor din popor, cum ar fi cel al Aniutei, al iobagului devenit intelectual, al cîntăreţului orb şi altele.

„Călătorie de la Petersburg la Moscova" rămîne fără îndoială opera de cea mai ascuţită critică socială din întreaga literatură universală a secolului al XVIII-lea, scrisă de pe poziţiile cele mai înaintate ale epocii respective.

Opera lui Radişcev a apărut într-o perioadă frămîntată din istoria literaturii ruse. Clasicismul îşi trăia ultimele zile. In Apus se născuse un curent nou, sentimentalismul, care va fi curînd transplantat de Karamzin pe sol rusesc, unde va căpăta un caracter aparte. Radişcev cunoştea bine literatura sentimentalistă apuseană şi încercase să scrie şi el în tinereţe

o lucrare după principiile acestei şcoli (Jurnalul unei săptămîni). *Dar concepţiile cetăţeneşti şi patriotice ale lui Radişcev nu se împăcau cu disecarea propriului eu, cu atenţia exagerată acordată lumii sentimentelor intime, preconizate de sentimentalism, de aceea el nu a persistat pe poziţiile acestui curent. În ce curent literar putem însă încadra opera lui de maturitate, lucrarea sa literară de bază „Călătorie de la Petersburg la Moscova"?*

Pînă de curînd unii dintre cercetători erau înclinaţi să o atribuie sentimentalismului, alţii, dimpotrivă, susţineau că ea aparţine realismului critic.

Este limpede că în această operă Radişcev a rupt definitiv cu principiile poetice ale clasicismului. El nu a aderat însă nici la şcoala sentimentalismului rus karamzinian — al cărei fundament filozofic idealist şi orientare politică reacţionară îi erau cu totul străine. Radişcev era în această epocă în căutarea unei formule literare noi. În „Călătorie de la Petersburg la Moscova" găsim totuşi unele procedee, unele formule ce ne fac să ne gîndim la curentul sentimentalist. Elementul subiectiv, emoţional, se face destul de simţit în această operă. Dar spre deosebire de creaţiile „clasice" ale sentimentalismului cartea lui Radişcev nu se limitează la descrierea unor procese sufleteşti intime, ci pune probleme sociale şi le dezbate prin prizma unor idei înaintate, revoluţionare.

Prin conţinutul său — factor hotărîtor în cazul de faţă — „Călătorie de la Petersburg la Moscova" nu are nimic comun cu sentimentalismul. În schimb, ascuţita critică socială, demascarea moşierimii, atacurile la adresa regimului ţarist, simpatia pentru masele populare asuprite, elemente caracteristice acestei opere, ne duc la asocieri şi paralele cu cei mai străluciţi reprezentanţi ai realismului critic rus. Dealtfel autorul însuşi îşi propunea să înfăţişeze în această carte „toate lucrurile în chipul lor firesc", deci să zugrăvească realitatea veridic. Şi într-adevăr „Călătorie de la Petersburg la Moscova" se întemeiază pe o serie de date şi fapte reale, conţine nume-

roase tablouri veridice, portrete realiste etc. Putem spune că în această operă întîlnim puternice elemente realist-critice, şi deci pe Radişcev îl putem socoti ca un precursor al realismului critic rus.

*

Apariţia „Călătoriei de la Petersburg la Moscova" a fost viu comentată în societatea epocii. Foarte curînd unul din exemplare a ajuns şi în mîinile ţarinei, care a citit cartea cu multă atenţie şi a făcut pe margini numeroase însemnări. Şi concluzia la care a ajuns Ecaterina a II-a a fost că Radişcev „este un răzvrătit mai primejdios decît Pugaciov". Sentinţa era dată. Scriitorul a fost arestat, închis în celebra fortăreaţă Petropavlovsk, judecat şi condamnat la moarte. Sub presiunea opiniei publice progresiste, „mărinimoasa" ţarină i-a comutat pedeapsa în exil pe 10 ani în Siberia, la Ilimsk.

Anii petrecuţi în Siberia au fost foarte grei. Dar Radişcev nu s-a lăsat doborît. El a continuat să citească, să scrie, să lucreze. Se interesa de flora şi fauna regiunii, de obiceiurile populaţiei, de problemele comerţului cu China; făcea excursii, căuta să devină folositor localnicilor prin cunoştinţele sale de medicină. În anii surghiunului el a început să scrie tratatul de filozofie „Despre om, despre moartea şi nemurirea lui".

După moartea Ecaterinei, Radişcev s-a putut întoarce în Rusia (1797). În 1801, la urcarea pe tron a lui Alexandru I, pedeapsa i-a fost ridicată şi Radişcev a fost numit în Comisia legislativă instituită de noul ţar. Paralel cu activitatea de slujbaş la stat el continuă să scrie, manifestînd în anii din urmă o deosebită predilecţie pentru poezie.

Firea dreaptă, cinstită, a lui Radişcev, şi mai ales concepţiile sale revoluţionare nu se puteau acomoda cu politica lui Alexandru I, care întrecea în făţărnicie pe Ecaterina a II-a. Ciocnirile dintre el şi ceilalţi membri ai comisiei n-au întîrziat să se ivească. Iar

cînd s-a pus problema să se stabilească ce pedeapsă trebuie dată unui moşier care a ucis pe iobagul unui alt boier şi au început să se propună diferite sume drept amenzi, Radişcev indignat a redactat un memoriu „Despre preţul unor oameni ucişi" în care îşi relua vechile sale păreri revoluţionare. Era limpede că asemenea acte de curaj nu puteau rămîne fără urmări. Scriitorul avea de ales între a face compromisuri şi a lua din nou drumul Siberiei. Radişcev a preferat să se sinucidă (24 septembrie 1802). Printre hîrtiile lui s-a găsit o însemnare făcută cu puţin înaintea morţii: „Posteritatea mă va răzbuna".

„Duşmanul robiei" l-a numit Puşkin pe Radişcev. El a fost într-adevăr un duşman neîmpăcat al iobăgiei şi primul care a ridicat steagul luptei revoluţionare, necruţătoare împotriva ei. El a păşit primul pe drumul pe care-l vor urma curînd decembriştii, apoi democraţii revoluţionari..

„Călătorie de la Petersburg la Moscova"' a avut o soartă tot atît de vitregă ca şi autorul ei. Cenzura ţaristă a interzis cu desăvîrşire publicarea acestei opere. Ea a putut fi tipărită abia în timpul revoluţiei din 1905. Dar numai în epoca sovietică s-au luat toate măsurile pentru răspîndirea şi larga popularizare a acestei cărţi şi publicarea în întregime a operei lui Radişcev. Posteritatea l-a răzbunat. Şi desigur că cea mai minunată preţuire a luptei lui Radişcev, a curajului lui de scriitor-cetăţean i-a dat-o Lenin în articolul său „Despre mîndria naţională a velicoruşilor".

„Este cel mai dureros lucru pentru noi să vedem şi să simţim la ce violenţe, asuprire şi batjocuri este supusă minunata noastră patrie de către călăii ţarului, de către nobilime şi capitalişti. Sîntem mîndri de faptul că aceste violenţe au stîrnit o împotrivire în mediul nostru, în mediul Velicoruşilor, că acest mediu a dat pe un Radişcev, pe decembrişti, pe revoluţionarii-raznocinţi din deceniul al VIII-lea al secolului trecut, că clasa muncitoare velicorusă a creat în 1905 un puternic partid revoluţionar al maselor, că mujicul

velicorus a început tot în acel timp să devină democrat, a început să răstoarne pe popă şi pe moşier". [1]).

Poporul sovietic şi-a asumat misiunea nobilă de a face cunoscut lumii întregi, tuturor oamenilor progresişti, tuturor apărătorilor libertăţii şi independenţei popoarelor, mesajul înflăcărat al primului revoluţionar rus, Alexandr Nikolaevici Radişcev.

TATIANA NICOLESCU

---

1) *V. I. Lenin* — Opere alese, în două volume, volumul I, ediţia a II-a, Editura pentru literatură politică, 1954, pag. 731.

„O dihanie slută, înfricoşătoare, mătăhăloasă, cu o sută de boturi." Tilemahida, *tom. II, cartea XVIII, versul 514* [1]).

LUI A.M.K. [2]

Prea iubite prietene,

Ţie, tovarăş al meu de simţire, fie închinat ceea ce inima şi mintea mea ar dori să dea la iveală. Deşi în multe privinţe părerile noastre se deosebesc, dar inima ta bate în acelaşi ritm cu a mea — şi tu mi-eşti prieten.

M-am uitat în jurul meu — şi suferinţele omenirii mi-au îndurerat sufletul. Mi-am aţintit atunci privirile înăuntrul meu — şi am înţeles că necazurile noastre vin de la noi înşine, adesea numai din faptul că privim strîmb cele care ne-nconjoară. M-am întrebat: oare natura aşa de zgîrcită a fost cu copiii săi, încît să le ascundă adevărul pe vecie, deşi sînt nevinovaţi de rătăcirea lor? Oare această maştihă cumplită ne-a zămislit numai ca să îndurăm nenorocirea şi să n-avem bucurie niciodată? Mintea mi s-a cutremurat la acest gînd şi inima l-a respins departe de ea. Am înţeles că omul poate găsi mîngîiere în sine însuşi. În minte răsună puternic glasul naturii. „Pentru a fi fericit, înlătură perdeaua care ascunde adevărul şi lasă simţămintele firesti să grăiască în voie". M-am dezmeticit din descurajarea în care mă cufundase sensibilitatea şi am simţit în mine destulă putere ca să lupt împotriva rătăcirii şi — bucurie nespusă! — mi-am dat seama că orice om poate contribui la binele semenilor săi. Acesta este gîndul care m-a îndemnat să pun pe hîrtie cele ce vei citi. Şi mi-am zis: „Dacă voi găsi pe cineva care să-mi încuviinţeze hotărîrea mea, care pentru noblețea scopului să ierte neizbutita întruchipare a ideilor, care împreună cu mine să

[1]) Vezi pag. 215.

împărtăşească durerile fraţilor noştri, care să mă îmbărbăteze în întreprinderea mea, oare atunci munca mea nu va da rod îndoit? Dar de ce, de să caut pe altul departe? Tu, iubite prietene, tu eşti aproape de inima mea, numele tău să lumineze acest început!"

PLECAREA

După ce am cinat cu prietenii mei, m-am suit şi m-am întins în chibitcă. Surugiul — cum îi e obiceiul — a pornit în galop din toată puterea cailor; şi în cîteva minute am fost afară din oraş. E grea despărţirea — chiar pentru scurtă vreme — de acei a căror prezenţă a ajuns să ne fie trebuincioasă în fiecare clipă a vieţii noastre. Despărţirea e grea; dar fericit cine are de ce să fie mîhnit la despărţire: dragostea sau prietenia îi pregăteşte mîngîiere... Tu plîngi acum, luîndu-ţi rămas bun; dar gîndeşte-te la clipa întoarcerii, şi la acest gînd, lacrimile tale uscase-vor ca roua la soare. Fericit cel care plînge cu speranţa că va avea cine să-l mîngîie; fericit acela care uneori trăieşte visînd la ce va fi cîndva în viitor: viaţa lui e îndoită şi bucuriile mai multe; mulţumirea sufletească i-alină dorul, arătîndu-i atîtea icoane de fericire în oglinda închipuirii... Stau culcat în chibitcă. Clinchetul zurgălăilor, care-mi împuiase urechile, chemă în cele din urmă pe binefăcătorul Morfeu. Jalea despărţirii, urmărindu-mă în această stare asemănătoare morţii, mă înfăţişă închipuirii mele singuratic, părăsit. Mă văzui într-un şes întins, care, ars de soare, pierduse farmecul verdeţii; nu erau acolo nici izvoare răcoroase, nici bolţi de arbori pentru potolirea dogoarei. Singur, sihastru părăsit în mijlocul naturii! Mă cutremurai. — Nenorocitule, — strigai, — unde te afli? Unde a pierit tot ce te încînta? Unde e ceea ce ţi-a făcut viaţa plăcută? Oare bucuriile de tine gustate fost-au vis şi închipuire? — Spre norocul meu, chi-

bitca dădu într-un vîrtop aflat în mijlocul drumului, aşa că m-am trezit. Chibitca se opri. Ridicai capul. Văd : într-un loc pustiu stă o casă cu două caturi. — Ce-i aici ? — întrebai pe surugiu. — Staţia de poştă. — Şi unde sîntem ? — La Sofia, — răspunse surugiul, deshămînd caii.

SOFIA [3]

Pretutindeni tăcere. Cufundat în gînduri, nu băgasem de seamă că chibitca mea demult stătea fără cai. Surugiul care m-a adus mă trezi din visare. — Boierule, taică, pentru un rachiu !... Birul ăsta, măcar că nu-i legiuit, dar bucuros îl plăteşte oricine, numai să nu călătorească din poruncă... — I-am dat douăzeci de copeici, care mi s-au dovedit apoi foarte spre folos... Cine a călătorit cu poşta ştie că „podorojna“ [4] este un document de apărare, lipsa căruia e spre paguba oricărei pungi (afară doar de o pungă de general, poate). Am scos-o deci din buzunar şi am purtat-o înaintea mea, cum poartă unii crucea spre a se ocroti.

Pe căpitanul de poştă l-am găsit sforăind ; îl apucai uşurel, de umăr. — Ce naiba te-a găsit ? Ce treabă e asta să te porneşti la drum noaptea ? Nu sînt cai ; e prea devreme ; intră, mă rog, în han, bea un ceai, sau culcă-te... — Spunînd acestea, căpitanul de poştă s-a întors cu faţa la perete şi a început să sforăie şi mai dihai. Ce era să fac ? Îl scuturai iarăşi de umăr. — Ce dracu' ! Ţi-am spus că nu sînt cai. — Domnul căpitan se acoperi cu plapuma peste cap şi îmi întoarse spatele. „Dacă într-adevăr caii sînt împrăştiaţi, chibzuii eu, nu-i drept să-i stric omului somnul. Iar dacă sînt caii în grajd...“ M-am hotărît deci să cercetez dacă domnul căpitan de poştă a spus adevărul. Am ieşit în curte, am căutat grajdul şi am găsit acolo vreo douăzeci de cai. Erau, ce e drept, slabi de le puteai număra coastele, dar tot erau în stare să mă ducă pînă la staţia

următoare. Mă întorsei deci de la grajd iar la căpitanul de poştă. De astă dată l-am zgîlţîit ceva mai tărişor. Eram încredinţat că sînt în dreptul meu, fiindcă mă minţise. El sări repede din pat şi, cu ochii încă lipiţi, întrebă : — Cine a venit ? Nu... — Dar după ce se dezmetici şi mă văzu tot pe mine, zise : — Se vede, flăcăule, că ai fost deprins să te porţi aşa cu surugiii de altădată. Pe ăia puteai să-i şi croieşti cu cravaşa ; dar s-au schimbat vremurile... — Furios, domnul căpitan de poştă se culcă la loc, în pat. Aveam mare poftă să-l cinstesc la fel ca pe surugiii de altădată, cînd erau prinşi cu minciuna ; însă dărnicia de care dădusem dovadă faţă de surugiul din Petersburg, care mă adusese pînă aici, i-a îndemnat pe cei din Sofia să înhame în grabă caii la chibitca mea. Astfel, chiar în clipa cînd mă hotărîsem să comit un atentat împotriva spinării domnului căpitan de poştă, auzii afară clinchetul zurgălăilor. Am rămas deci un cetăţean de treabă. Astfel, douăzeci de copeici de aramă au izbăvit de unmărire pe un om paşnic, iar pe copiii mei de pildă rea a nestăpînirii de sine. M-am ales însă cu o învăţătură : judecata este sclava nerăbdării...

Caii mă duc în goană. Surugiul începe să cînte, firește, un cîntec de jale, cum sînt de obicei cîntecele lor. Oricine cunoaşte melodiile cîntecelor populare ruseşti înţelege că din ele grăieşte un suflet necăjit. Aproape toate aceste melodii sînt în ton minor. — Pe această înclinare muzicală a urechii poporului cată a întemeia chipul de a-l cîrmui. În ele vei găsi structura sufletească a poporului nostru. Cercetează-l cu luare aminte pe rus ; vei găsi că e visător, trist. Dacă vrea să-şi alunge aleanul sau, cum spunea el, să se „veselească", se duce la cîrciumă. La beţie e năpraznic, dîrz, gîlcevitor. Dacă ceva nu-i e pe plac, repede se ia la ceartă, la bătaie. Edecarul [5], care merge la cîrciumă cu capul în jos şi se întoarce năclăit de sînge pe obraz de palmele primite lămureşte multe lucruri care pînă acum au rămas neînţeles în istoria Rusiei.

Surugiul meu cîntă. Este ceasul trei după miezul nopţii. Cum mă adormise înainte clinchetul zurgălăilor, aşa m-a adormit acum cîntecul surugiului. O, natură, tu care l-ai primit pe om la naştere în pelincile durerii şi toată viaţa lui l-ai tîrît pe crestele şi povîrnişurile abrupte ale fricii, dorului şi tristeţii, i-ai dăruit o singură alinare: somnul... A adormit şi totul s-a terminat. Pentru omul nenorocit trezirea este de neîndurat. O, ce binefăcătoare ar fi moartea pentru dînsul! Dar este oare moartea sfîrşitul durerii?... Părinte ceresc, ţi-ai întoarce oare privirile de la acela care, bărbăteşte, ar pune capăt zilelelor sale îndurerate? Această jertfă ţi-ar aduce-o prinos ţie care eşti izvor al binelui... Căci numai tu dai tărie unei fiinţe cînd şovăieşte, se cutremură... E glasul părintelui care-şi recheamă copilul... Tu mi-ai dat viaţă; ţie ţi-o dau înapoi; nu mai e de folos pe acest pămînt...

TOSNA [6]

La plecarea mea din Petersburg, mi-am închipuit că drumul este bun. Aşa îl socoteau toţi cei care călătoriseră pe urma împăratului.. De fapt aşa a şi fost, dar numai pentru scurtă vreme. Se presărase ţărînă pe şosea; asta, cît a fost timp uscat, a netezit drumul. Dar ploile de vară muiaseră ţărîna şi o prefăcuseră într-un noroi gros şi cleios, de nu mai era chip să te urneşti din loc... [7] Obosit din pricina drumului prost, m-am dat jos din chibitcă şi am intrat în izba staţiei, cu gîndul să mă odihnesc. Acolo am dat de un călător, care şedea la o masă lungă, cum sînt obişnuitele mese ţărăneşti, alegea nişte hîrtii şi cerea stăruitor căpitanului de poştă să i se dea cai cît mai curînd. Intrebînd cine este, am aflat că-i un fel de jălbar de croială veche, care se duce la Petersburg cu o mulţime de terfeloage: tocmai acelea pe care le alegea acum. Am intrat îndată în vorbă cu el, şi iată cele ce mi-a spus: — Prea milostive domn! Eu, smerita domniei voastre slugă, fost reghistrator la Arhivele nobilimii [8],

am avut prilejul să trag folos pentru mine din această slujbă a mea. După o muncă foarte trudnică, am reuşit să alcătuiesc spiţa, întărită prin dovezi limpezi, a multor neamuri ruseşti. Pot arăta obîrşia lor cnezească sau nobilă cu cîteva sute de ani înapoi. Sînt unii, şi nu puţin, cărora le-aş putea restitui rangul de cneaz, dovedind că se trag din Vladimir Monomahul sau chiar din Rurik! Prea milostive domn, — urmă el, arătînd la hîrtiile de pe masă, — toată nobilimea velico-rusă ar trebui să cumpere munca mea, plătind pentru ea cît nu plăteşte pentru altă marfă. Dar cu voia domniei voastre, sau înălţimii voastre, sau luminăţiei voastre (nu vă cunosc cinul), ea nu ştie să preţuiască ce-i spre folosul ei. Vă este cunoscut cum drept credinciosul ţar Feodor Alexeevici, de fericită amintire, a obijduit nobilimea rusă, desfiinţînd aşa-numitul mestnicestvo [9]. Această măsură aspră a scoborît multe prea cinstite neamuri cnezeşti şi împărăteşti la treapta nobilimii novgorodiene [10]. Iar drepcredinciosul împărat Petru cel Mare le-a cufundat în desăvîrşită întunecime prin a lui tabelă de cinuri [11]. El a deschis tuturor calea spre cîştigarea titlului de nobil, prin slujbă militară sau civilă, iar pe nobilimea cea veche a tăvălit-o, ca să zic aşa, în noroi. Acum, prea milostiva noastră maică-împărătească a întărit ucazurile înaintaşilor ei prin înalta sa poruncă, prin care s-ar răsturna toată ierarhia noastră, căci neamurile cele vechi sînt aşezate în Condica nobilimii [12] mai prejos decît toate. Merge însă zvonul că va ieşi în curînd un ucaz spre completare, şi că acelor neamuri, care vor dovedi că au o obîrşie nobilă mai veche de 200 sau 300 de ani, li se va da titlul de marchiz sau un altul de seamă, şi că vor avea oarecare precădere faţă de celelalte neamuri. Din această pricină, milostive domn, munca mea ar trebui să fie foarte pe placul întregii societăţi de veche nobleţă; dar orice om are prigonitorii săi...

La Moscova m-am învîrtit în compania unor domnişori tineri şi le-am propus lucrarea mea, pentru ca prin bunăvoinţa lor să-mi scot măcar cheltuielile pentru cerneală şi hîrtie; dar în loc de bunăvoinţă am

întîmpinat bătaie de joc, aşa că am părăsit cu amărăciune această capitală şi-mi îndrept paşii spre Petersburg, unde se ştie că oamenii sînt mult mai luminaţi. — După ce sfîrşi de vorbit, el se închină pînă la pămînt, apoi stătu în faţa mea foarte respectuos. I-am priceput gîndul şi am băgat mîna în buzunar... L-am sfătuit însă ca, îndată ce va ajunge la Petersburg, să-şi vîndă terfeloagele cu cîntarul la vînzătorii ambulanţi, ca hîrtie de împachetat, pentru că presupusul marchizat ar putea suci capetele multora şi ar fi pricina renaşterii în Rusia a unui rău de-abia stîrpit — adică a trufiei neamurilor celor vechi.

LIUBANI [13]

Cred că vă este totuna dacă am călătorit iarna sau vara. Poate şi iarna şi vara. Nu arareori se întîmplă cu călătorii că pornesc în sanie şi se întorc în trăsură... E vară. Drumul aşternut cu bîrne îmi frînge coastele ; am coborît din chibitcă şi am pornit-o pe jos. Stînd culcat în chibitcă, gîndurile mele erau îndreptate spre imensitatea lumii : am crezut că îndepărtîndu-mă sufleteşte de pămînt voi răbda mai uşor zdruncinăturile trăsurii. Dar îndeletnicirile duhului nu totdeauna te izbăvesc de neajunsurile trupeşti ; şi, pentru a-mi apăra coastele, am luat-o pe jos. La cîţiva paşi de drum văd un ţăran la coarnele plugului. Era zăduf. Mă uit la ceas : douăsprezece şi jumătate trecute. Eu am plecat la drum sîmbătă, deci azi e sărbătoare. Ţăranul o fi negreşit al unui moşier care nu-i ia obroc [14]. Omul lucrează cu multă osîrdie ; nu, de bunăseamă, nu e ogorul boierului... Mînuieşte plugul cu îndemînare uimitoare... — Doamne ajută, — zisei, apropiindu-mă de plugar, care, fără a se opri, sfîrşea brazda începută. — Doamne ajută, — repetai. — Mulţumim, boierule, — răspunse ţăranul, scuturînd brăzdarul şi începînd o brazdă nouă. — Pesemne eşti

rascolnic*) că lucrezi duminica ? — Nu, boierule, sînt creştin pravoslavnic. — Şi omul îmi arătă trei degete împreunate. — Dar domnul e milostiv şi nu vrea să murim de foame cu nevastă şi copii, cîtă vreme pot munci. — Dar nu-ţi ajunge săptămîna, că lucrezi duminica şi încă pe aşa căldură ? — Săptămîna, boierule, are şase zile şi noi de şase ori pe săptămînă trebuie să lucrăm pe ogorul boierului ; serile, cînd e vreme frumoasă, trebuie să cărăm la curte fînul rămas în pădure ; iar femeile şi fetele se duc duminica, chipurile, la plimbare în pădure, după hribi şi smeură. Dă doamne să plouă deseară (omul îşi făcu cruce)... Aşa, cucoane, dacă ai şi domnia-ta ţărani, şi ei se roagă lui dumnezeu la fel cu mine. — Eu, prietene, n-am ţărani, pe mine nu mă blestemă nimeni. Şi ai familie mare ? — Trei feciori şi trei fete. Cel mai mare are zece anişori. — Şi cum îţi agoniseşti pîinea, dacă numai duminica eşti slobod ? — Nu numai duminicile, şi noaptea-i a noastră. Care de-alde noi nu e leneş acela nu moare de foame... Vezi, boierule, calul ăla se odihneşte. Cînd o fi ăsta obosit, îi vine rîndul celuilalt — şi treaba sporeşte. — Tot aşa munceşti şi pentru boier ? — Nu, cucoane, ar fi păcat să muncesc tot aşa. Boierul are o sută de braţe pentru o gură, iar eu pentru şapte guri — numai două braţe. Fă şi dumneata socoteala... Şi-apoi chiar de m-aş întinde muncind, crezi că are să-mi spuie : mulţumesc ? Boierul — n-o să plătească capitaţia [15], n-are de dat nimănui nici oaie, nici găină, nici unt, nici pînză... Alt trai au ţăranii ai căror boieri se mulţumesc numai cu obroc, mai ales unde nu e vătaf... E drept că uneori şi boierii de treabă iau peste trei ruble de cap ; dar tot e mai bine decît cu boierescul. Şi acum s-a mai ivit şi obiceiul de a da moşia, cum se cheamă, în arendă [16]. Noi însă zicem că ne dă legaţi. Golanul de arendaş ne ia şi pielea, o clipă nu ne dă răgaz.

*) *Rascolnici* — adepţi ai *rascol*-ului — mişcare religioasă, apărută în Rusia pe la mijlocul secolului al XVII-lea şi care a dus la formarea a diferite secte. Rascolnicii sărbătoreau sîmbăta în loc de duminica şi-şi făceau cruce cu două degete împreunate. (N. red. rom.)

Iarna nu ne lasă să facem căruşie, nu ne învoieşte la muncă în oraş; trebuie să-i muncim numai lui că, cică, plăteşte darea pentru noi. Drăcească născocire să-ţi dai oamenii cu chirie altora! Dacă vătaful e rău te poţi jelui boierului, dar cui să te plîngi de arendaş? — Greşeşti, prietene, nimănui nu-i e îngăduit de lege să chinuiască oamenii. — Să-i chinuiască? Bine ai grăit! N-ai grijă, boierule, nu ţi-ar fi pe plac să fii în pielea mea... — In vremea asta ţăranul înhămase la plug celălalt cal şi, începînd o brazdă nouă, se despărţi de mine.

Vorbele plugarului deşteptară în mine o mulţime de gînduri. M-am gîndit mai întîi la inegalitatea în starea ţărănimii. Am comparat pe ţăranii statului cu iobagii moşierilor. Şi unii şi alţii trăiesc în sate: dar cei dintîi plătesc o dare hotărîtă, pe cînd ceilalţi sînt la bunul plac al stăpînului. Pe cei dintîi îi judecă cei de o seamă cu ei; ceilalţi sînt morţi în faţa legii, afară doar de delicte penale. Stăpînirea, care e datoare să ocrotească pe orice membru al societăţii, numai atunci îl cunoaşte cînd acesta calcă contractul social, cînd devine răufăcător! La gîndul acesta sîngele a început să clocotească în mine: „Bagă de seamă, moşierule nemilos, pe faţa fiecăruia dintre ţăranii tăi îţi citesc osînda!“ — Cufundat în aceste gînduri, aruncai din întîmplare o privire asupra servitorului meu, care şedea în chibitcă în fata mea şi se clătina cînd într-o parte, cînd în cealaltă. Am simţit atunci că mă trece un fior şi sîngele mi-a năvălit în obraz. Imi venea să plîng de ruşine. Mi-am zis: „Tu, în mînia ta, te ridici împotriva moşierului fălos, care-l sileşte pe ţăran să-i muncească peste puteri; dar oare tu însuţi nu faci la fel sau chiar mai rău? Cu ce ţi-a greşit bietul tău Petruşka, să-i răpeşti somnul? Doară somnul îndulceşte suferinţele, e cel mai preţios dar pe care Firea l-a hărăzit omului nenorocit... Că-i dai simbrie, hrană, îmbrăcăminte, că nu pui să-l bată cu nuiaua sau cu gîrbaciul? O, ce om cumpătat! Crezi că o bucată de pîine şi un petic de postav îţi dau dreptul să te porţi cu o fiinţă ase-

menea ţie, ca şi cum ar fi o sfîrlează şi să te lauzi că nu-l pocneşti cu biciul ca să se învîrtească mai repede? Ştii tu ce scrie în legea Firii, ce e săpat în inima fiecăruia? Dacă lovesc pe cineva, atunci şi el are dreptul să mă lovească. Adu-ţi aminte de ziua cînd Petruşka, ameţit de băutură, nu te-a îmbrăcat destul de repede. Cum l-ai pălmuit! Dacă s-ar fi dezmeticit şi ţi-ar fi răspuns la fel? Şi cine ţi-a dat putere asupra lui? — Legea. — Legea? Îndrăzneşti să rosteşti această vorbă sfîntă? Nenorocitule!" M-au podidit lacrimile... şi-n starea asta mîrţoagele poştalionului m-au adus pînă la staţia următoare.

CIUDOVO [17]

N-am apucat să intru în izba poştei, şi am auzit afară alt clopoţel. Peste cîteva minute, m-am pomenit că intră prietenul meu C... [18], pe care-l lăsasem la Petersburg. Nu-l ştiam deloc dispus să plece de acolo aşa de curînd. Prietenul meu este un om dîrz şi neclintit în hotărîrile lui, aşa că numai o întîmplare deosebită l-a putut îndemîna să părăsească oraşul... Iată ce mi-a povestit:

— Tu erai gata de plecare, cînd eu m-am dus la Peterhof, ca să petrec sărbătorile acolo. A fost destul de plăcut, pe cît e cu putinţă, în gălăgie şi zăpăceală... Dar, dorind să trag şi oarecare folos din excursia mea, m-am hotărît să vizitez şi Kronstadtul şi Sisterbekul [19]. Aflasem că în ultimul timp s-au făcut acolo mari schimbări. La Kronstadt am petrecut două zile foarte plăcute: am văzut multe corăbii străine, am admirat zidurile de piatră ale cetăţii şi ale clădirilor, care se ridică acolo cu mare iuţeală. Am avut şi curiozitatea să cercetez planul oraşului nou, luînd cu mulţumire cunoştinţă de frumuseţile care se pun la cale. Într-un cuvînt, ziua a doua a vizitei mele s-a terminat în chip plăcut. A urmat o noapte liniştită şi luminoasă. Aerul curat şi să-

nătos vărsa în simţiri o desfătare pe care ţi-e mai uşor s-o guşti, decît să o descrii. M-am hotărît deci să mă folosesc de bunăvoinţa naturii, pentru a mă bucura încă o dată măcar, în viaţă, de măreaţa privelişte a unui răsărit de soare pe întinsul apelor, ceea ce nu mi se întîmplase încă să văd pînă atunci. Am închiriat o şalupă de mare cu 12 vîsle şi am pornit spre S...

Cale de vreo patru verste lucrurile au mers bine. Zgomotul monoton al vîslelor mă îndemna la somn, şi scînteierea de o clipă a picăturilor de apă, care cădeau de pe vîrful lopeţilor, de-abia izbutea să mă dezmeticească, făcînd doar să tresară vederea mea obosită. Închipuirea mea poetică mă transporta pe cîmpiile desfătătoare ale Amathontului şi Paphosului [20], cînd, fără veste, şuieratul ascuţit al vîntului care se ridica în depărtare, îmi goni somnul, şi privirilor mele, numai pe jumătate treze, li se înfăţişă un cer acoperit de nori negri şi grei, care se îngrămădeau din ce în ce mai deşi deasupra capetelor noastre şi ameninţau să cadă peste noi. Faţa apei, pînă acum netedă ca oglinda, începu să se încreţească ; în locul liniştii se auzea acum plescăitul valurilor. M-am bucurat şi de această măreaţă privelişte ; pot să spun, fără să mă laud, că ceea ce pe ceilalţi începuse să-i neliniştească, pe mine m-a entuziasmat. Din cînd în cînd exclamam şi eu ca Vernet [21] : „Ah, ce frumos !"... Dar vîntul, întărindu-se treptat, ne-a silit să ne gîndim cum să ajungem la ţărm. Cerul era acum cu desăvîrşire întunecat, din pricina norilor opaci şi deşi. Valurile puternice zădărniceau truda cîrmaciului de a păstra direcţia, iar vîntul vijelios ba ne urca sus pe crestele lichide, ba ne prăbuşea în adîncimile prăpăstioase ale apelor, lipsindu-i pe vîslaşi de puterea de a face să înainteze vasul. Vrînd-nevrînd, a trebuit să ne lăsăm în voia vîntului. Dar acum şi ţărmul ne inspira teamă ; ceea ce în împrejurările unei plutiri obişnuite ar fi fost o mîngîiere pentru noi, acum ne făcea groază. Eram revoltaţi împotriva naturii pismătăreţe, pe care o învinuiam că nu-şi risipeşte în fulgere şi tunete toată

fioroasa şi măreaţa ei putere. Însă nădejdea, care pînă în cea din urmă clipă nu-l părăseşte pe om, ne dădea tărie; şi, pe cît era cu putinţă, ne îmbărbătam unii pe alţii.

Purtată de valuri, şalupa noastră se opri fără veste şi rămase pironită în loc. Toate sforţările noastre, împreunate, nu izbutiră s-o urnească. Eram încredinţaţi că se împotmolise în nisip. Pe cînd ne străduiam s-o scoatem de acolo, n-am băgat de seamă că în vremea asta vîntul s-a liniştit aproape cu desăvîrşire. Norii care întunecau albastrul cerului s-au risipit încetul cu încetul. Zorile răsăriră la orizont; însă, în loc de a ne aduce alinare, dimpotrivă, ne făcură să ne dăm seama cît era de deznădăjduită starea noastră. Văzurăm acum limpede că şalupa nu se afla pe un banc de nisip, ci era prinsă între două stînci mari, şi că nici o forţă n-ar putea-o scoate nevătămată de acolo. Închipuie-ţi, dragă prietene, starea noastră; orice aş putea spune ar fi slab faţă de ce-am simţit atunci. Chiar de-aş putea descrie destul de exact fiecare pornire a sufletului meu, încă descrierea ar fi prea palidă pentru a provoca şi în tine simţăminte asemenea cu acelea care m-au zbuciumat în acele clipe. Şalupa se găsea în mijlocul unui zăgaz de piatră care închide golful ce se întinde pînă la S... Ne aflam la vreo verstă şi jumătate de ţărm. Apa începu să pătrundă în vasul nostru din toate laturile, ameninţîndu-ne cu scufundarea... În ceasul cel din urmă, cînd viaţa stă să ne părăsească şi se deschide veşnicia înaintea noastră, toate deosebirile şi îngrădirile meşteşugite dintre oameni se prăbuşesc, şi omul rămîne numai om. Aşa şi noi, văzînd că se apropie sfîrşitul, uitarăm de rangurile noastre şi, cu gîndul numai cum am putea, ne apucarăm să deşertăm apa din şalupă, fiecare acolo unde-i era la îndemînă. Dar ce folos? Pe măsură ce munceam din răsputeri ca să golim barca, apa pătrundea şi mai multă la loc... Spre deznădejdea noastră, nici un vas, nici aproape nici departe, nu se vedea trecînd. Dar şi ceea ce, arătîndu-se privirilor noastre, ar fi trebuit să ne bucure, ne-ar fi cufundat în disperare şi mai adîncă,

deoarece s-ar fi îndepărtat repede de noi, pentru a nu împărtăşi soarta noastră... În cele din urmă conducătorul şalupei, mai deprins decît ceilalţi cu primejdiile navigaţiei pe mare, şi poate fiindcă avusese prilejul să privească moartea cu sînge rece în diferitele lupte maritime ale trecutului război din Arhipelag contra turcilor,[22] se hotărî, fie să ne scape şi pe noi mîntuindu-se pe sine, fie să piară în această încercare vrednică de laudă: căci a sta locului şi a nu face nimic, însemna pieire sigură pentru toţi. El se coborî din şalupă şi, sărind din stîncă în stîncă, se îndreptă spre ţărm, însoţit de rugăciunile noastre fierbinţi, din fundul inimii. La început lucrurile au mers bine; el înainta cu curaj şi îndemînare, sărind din piatră în piatră, păşind prin apă acolo unde se putea trece, înotînd acolo unde apa era mai adîncă. Noi, firește, nu-l scăpam din ochi... În cele din urmă, văzurăm că puterile lui au început să slăbească: umbla mai încet pe pietre, se oprea din ce în ce mai des şi sta jos pentru a se odihni. Ni s-a părut chiar uneori că stătea pe gînduri şi nu se putea hotărî să-şi urmeze drumul. Aceasta îndemnă pe unul din tovarăşi să pornească pe urma lui, pentru a-i da ajutor dacă l-ar vedea că i se sleiesc puterile sau să caute singur să ajungă la ţărm, dacă cel dintîi nu va izbuti. Urmăream cu privirile cînd pe unul, cînd pe celălalt, şi rugăciunile noastre pentru mîntuirea lor nu erau fățarnice. În cele din urmă, al doilea din aceşti imitatori ai lui Moise, întru trecerea, fără miracol, cu piciorul, prin vîltoarea mării, rămăsese pironit locului pe o stîncă; iar pe cel dintîi îl pierdurăm cu totul din vedere.

În vremea asta apa se urca mereu în şalupă şi munca noastră sporită ne sleia de puteri. Pornirile sufleteşti ale fiecăruia dintre noi, pînă acum ascunse, încătuşate ca să zic aşa din pricina spaimei, acuma — cînd orice nădejde părea pierdută — începură să se dea la iveală în diferite feluri, după caracterul fiecăruia. Cel cu o fire pasionată, nerăbdătoare, îşi smulgea părul din cap, îşi muşca degetele, blestema ceasul cînd s-a îmbarcat. Cel cu sufletul sfios, de-

prins poate demult cu povara nevoilor, plîngea şi uda cu lacrimile sale banca pe care era întins cu faţa în jos. Unul, amintindu-şi de casă, de nevastă şi copii, şedea ca împietrit şi se gîndea, nu atît la soartea sa proprie, cît la pieirea alor săi, lipsiţi de ajutorul aceluia care-i hrănea cu munca sa. Care a fost starea mea sufletească ghiceşte singur, iubite prietene, tu, care mă cunoşti aşa de bine. Iţi voi spune doar că mă rugam cu osîrdie lui dumnezeu. In cele din urmă ne lăsarăm cu toţii în voia disperării; şalupa noastră era acum plină mai mult de jumătate şi stăteam în apă pînă peste genunchi. De multe ori ne-am gîndit să sărim şi noi pe stîncă şi să încercăm a merge spre ţărm, de-a lungul zăgazului de piatră; dar faptul că unul din tovarăşii noştri de călătorie stătea de atîtea ceasuri locului, şi că pe celălalt nu-l mai vedeam defel, ne făcea să ne închipuim încercarea asta mai primejdioasă decît poate era de fapt. Cufundaţi astfel în reflecţii dureroase, am zărit la un moment dat pe apă, în apropiere de ţărmul din faţa noastră, la o depărtare pe care n-o puteam măsura exact, două puncte negre care păreau că se mişcă. Punctele se făceau din ce în ce mai mari şi, în cele din urmă puturăm deosebi două bărci care se îndreptau spre locul unde aşteptam, cu sufletul zbuciumat între nădejde şi însutită disperare. Inchipuieşte-ţi o cameră unde domneşte bezna şi, deodată, se deschide o uşă, prin care năvăleşte lumina zilei, risipind întunericul pînă şi din ungherele cele mai ascunse; întocmai aşa cînd zărirăm bărcile, lumina speranţei în mîntuire ne umplu sufletul. Disperarea se prefăcu în entuziasm, tăcerea amărîtă — în chiote de bucurie; dar săriturile şi aplauzele ameninţau să ne aducă pieirea înainte de a putea fi scăpaţi din primejdie... Din fericire, odată cu speranţa că vom trăi, ne reveni şi conştiinţa — adormită în clipa primejdiei — despre deosebirile de rang între noi, ceea ce, de data asta, a fost spre folosul obştesc... Eu am potolit veselia excesivă, care ar fi putut deveni dăunătoare. După cîtva timp, văzurăm apropiindu-se de noi două mari bărci de pescari şi, în una din ele,

pe salvatorul nostru. El izbutise, mergînd pe pietre, să ajungă pînă la ţărm ; acolo a căutat şi a găsit bărcile pe care le aducea ca să ne izbăvească de la o pierzanie de neînlăturat. Fără a mai întîrzia am trecut din şalupa noastră în aceste bărci, care ne-au dus la mal. Firește, n-am uitat să luăm cu noi şi pe tovarăşul nostru care, timp de şapte ore, rămăsese ţintuit locului pe o stîncă. N-a trecut nici o jumătate de ceas şi şalupa noastră, uşurată de greutate, căzu pradă valurilor care o sfărîmară, izbind-o de stînci. În drum spre ţărm, în bucuria şi entuziasmul salvării, Pavel (aşa se numea tovarăşul de drum care ne salvase) ne-a povestit următoarele :

— După ce v-am părăsit, ştiind cît e de mare primejdia ce vă ameninţă, am căutat să ajung cît mai repede la ţărm. Dorinţa de a vă scăpa de pieire mi-a dat puteri aproape supraomeneşti. Am ajuns astfel la vreo sută de stînjeni de mal, cînd m-am simţit sleit cu desăvîrşire, aşa că aproape am disperat de a vă putea mîntui pe voi şi pe mine însumi. Însă, după ce am stat culcat pe stîncă vreo jumătate de ceas, m-am sculat din nou şi, cu puteri înnoite şi cu curaj proaspăt, am pornit-o iar şi, fără a mă mai odihni, m-am tîrît, ca să zic aşa, pînă la mal. Acolo m-am întins pe iarbă şi am stat culcat vreo zece minute ca să mă odihnesc ; apoi m-am sculat şi am alergat într-un suflet de-a lungul ţărmului spre S... Deşi sleit de puteri, dar cu gîndul la soarta voastră, am ajuns la ţintă. Cerul a vrut parcă să pună la încercare tăria voastră şi răbdarea mea, pentru că nici de-a lungul ţărmului, nici chiar la S... n-am găsit nici o luntre. În disperarea mea, m-am gîndit că nicăieri n-aş găsi ajutor mai lesne ca la comandantul local. Am alergat deci la locuinţa lui. Era pe la ceasurile şase trecute. În antret m-a întîmpinat sergentul comandant al gărzii de acolo, căruia i-am povestit scopul venirii mele şi l-am rugat să-l trezească pe G..., care la ora aceea încă dormea. Sergentul mi-a răspuns : — Dragul meu, nu îndrăznesc. — Cum, nu îndrăzneşti ? Cînd douăzeci de oameni sînt în primejdie de a se îneca, nu îndrăzneşti să-l deştepţi pe acela care i-ar

putea scăpa de la moarte? Minţi, netrebnicule, mă duc eu singur... — Dar sergentul mă apucă de spate, nu tocmai politicos, şi mă împinse pe uşă afară. Să plesnesc de ciudă, nu altceva! M-am gîndit însă mai mult la soarta voastră decît la necazul meu şi la cruzimea comandantului faţă de subalternii lui, şi am dat fuga la corpul de gardă, care se află la vreo două verste departe de casa blestemată, din care fusesem dat afară. Ştiam că soldaţii gărzii au nişte bărci, de care se folosesc pentru ca, cutreierînd ţărmurile golfului, să adune bolovani, pe care îi vînd pentru pavaj; şi nu m-am înşelat în speranţa mea. De acolo am luat bărcile astea şi am astfel bucuria nespusă de a vă fi scăpat de la moarte; dacă v-aţi fi înecat, m-aş fi aruncat şi eu în apă după voi!... — Spunînd aceasta, pe Pavel îl podidiră lacrimile... În vremea asta noi ajunserăm la ţărm. Ieşind din barcă, am căzut în genunchi şi am ridicat mîinile la cer, exclamînd: — Părinte atotputernic, ne-ai pus la încercare, dar ne-ai lăsat viaţa. Facă-se voia ta! — Cuvintele acestea dau numai o icoană slabă de ceea ce am simţit. Groaza momentelor prin care trecusem mi-a răscolit sufletul. Văzusem clipa cînd voi înceta de a fi. Dar ce voi deveni? Nu ştiu. Grozavă neştiinţă! Acum trăiesc, simt; bate ceasul — sînt mort: mişcare, viaţă, simţire, gîndire, toate pier într-o clipă!... Închipuieşte-ţi, iubite prietene, că ai fi la marginea mormîntului; n-ai simţi un frig de moarte că ţi se revarsă în vine şi-ţi curmă înainte de vreme firul vieţii? O, dragă prietene! — Dar mă îndepărtez de obiectul povestirii mele.

După ce mi-am isprăvit rugăciunea, am simţit un val de mînie năvălindu-mi în inimă. „Este cu putinţă, m-am întrebat, ca în veacul nostru, în Europa, la doi paşi de capitală, sub ochii marelui suveran, să se săvîrşească o asemenea neomenie!“ Mi-am amintit cazul cu englezii închişi în temniţa subabului[23] bengalezi*) ?“

*) Un slujbaş bengalez, osîndit la tortură din pricina coruptibilităţii lui, s-a refugiat sub protecţia englezilor, la Calcutta. Subabul, indignat cu drept cuvînt, porni împotriva cetăţii şi o luă cu asalt. Pe prizonierii de

Am oftat din adîncul inimii. În vremea asta am ajuns la S... Eu credeam că domnul comandant, după ce s-a sculat din somn, va fi pedepsit pe sergent şi că acuma va căuta cel puţin să liniştească pe aceia care suferiseră atîta în largul mării. Cu această speranţă m-am dus drept la locuinţa lui. Eram însă aşa de indignat de fapta subalternului său, încît nu mi-am putut măsura cuvintele. Cum am dat cu ochii de el, i-am spus : — Domnule ! Vă este cunoscut că, acum cîteva ceasuri, douăzeci de oameni au fost în primejdie de a-şi pierde viaţa pe mare şi că au cerut ajutorul dumneavoastră ? — Cu cel mai desăvîrşit sînge rece, trăgînd liniştit din lulea, el mi-a răspuns : — Am aflat de curînd. Eu dormeam atunci. — Tremurînd de mînie, i-am strigat : — Dacă dormi aşa de greu, ar trebui să dai poruncă să te trezească cu o lovitură de ciocan în cap, cînd este în joc viaţa unor oameni şi ei îţi cer ajutor ! — Ghiceşte, dragul meu, care i-a fost răspunsul. Am crezut că o să mă lovească damblaua, cînd am auzit ce mi-a spus : — Asta nu e datoria mea. — Mi-am ieşit din sărite. — Datoria ta este oare să omori, om scîrbos ? Şi încă porţi galoane, eşti mai mare peste alţii !... — N-am fost în stare să mai adaug o vorbă ; cît pe ce să-l scuip în obraz. Am ieşit afară. Îmi smulgeam părul de necaz şi-mi făceam o sută de planuri, cum să mă răzbun împotriva acestei bestii de slujbaş, nu pentru mine, ci pentru omenirea întreagă. Dar după ce m-am liniştit puţin, m-am încredinţat, aducîndu-mi

---

război englezi porunci să-i bage într-o temniţă strîmtă, unde mai toţi îşi dădură sufletul chiar în ziua aceea, rămînînd în viaţă numai 23. Nenorociţii făgăduiseră bani mulţi santinelelor, dacă ar înştiinţa pe Stăpînitor despre soarta lor. De altă parte gemetele şi vaietele lor fură auzite de popor, căruia i se făcu milă de ei. Dar nimeni n-a îndrăznit să dea de ştire Stăpînitorului. „Doarme", a fost răspunsul care s-a dat muribunzilor. Nici unui bengalez nu i-a trecut prin minte că, pentru a scăpa de la moarte 150 de nenorociţi, este iertat să tulburi pentru o clipă somnul călăului lor !

Dar cum e cu putinţă asemenea tiran ? Sau mai bine zis cum se poate că un popor să se deprindă cu jugul tiraniei ? Ce-l face să se încovoaie — veneraţia sau frica ? Dacă e frică, tiranul e mai groaznic decît zeii, cărora oamenii se roagă sau se plîng şi ziua şi noaptea. Dacă e respect, numai superstiţia poate explica respectul omului pentru autorul nenorocirii lui... Ce e mai de mirat, sălbătăcia Nababului sau laşitatea acelora care n-au îndrăznit să-l scoale din somn ? *Raynal* 24. Istoria Indiilor, vol. II. (N. aut.)

aminte de multe cazuri asemănătoare, că orice răzbunare din parte-mi ar fi fără folos; că lumea pe mine are să mă socotească sau nebun de legat, sau om rău. Şi am lăsat lucrul baltă.

Oamenii mei, în acest timp, se duseseră la un preot. Acesta ne-a primit foarte bucuros, ne-a dat căldură, hrană, odihnă. Aproape douăzeci şi patru de ore am rămas să ne bucurăm de ospitalitatea lui. A doua zi am închiriat o şalupă mare, cu care am ajuns cu bine la Oranienbaum. La Petersburg am povestit păţania noastră la unul şi, la altul. Toţi ne-au căinat, toţi au osîndit cruzimea slujbaşului, dar nimeni n-a vrut să-i ceară socoteală pentru aceasta. Cînd spuneam că, în cazul că ne-am fi înecat, el ar fi fost ucigaşul nostru, mi se răspundea: „Da, dar nu era de datoria lui să vă scape". Acuma mă despart pe veci de oraşul ăsta. Niciodată nu mă voi mai întoarce în această vizuină de tigri. Singura lor plăcere este să se sfîşie unii pe alţii; bucuria lor este să stoarcă pe cel slab pînă la sînge şi să se gudure pe lîngă stăpînire. Şi tu ai vrea să locuiesc la oraş! Nu, prietene, — exclamă povestitorul, sărind în picioare, — plec, mă duc acolo unde nu sînt oameni şi unde nu se pomeneşte nici numele de om. Rămîi cu bine! — Şi, urcîndu-se în chibitcă, porni în goană.

SPASSKAIA POLEST [25]

M-am luat în goană după dînsul şi l-am ajuns încă în staţia de poştă. Am căutat să-l înduplec să se întoarcă la Petersburg; m-am străduit să-i arăt că micile neajunsuri de amănunt nu nimicesc legăturile societăţii, după cum o pietricică, căzînd în adîncul mării, nu-i poate tulbura suprafaţa. Dar el îmi răspunse ritos: — Firește, dacă eu, fărîmă neînsemnată, aş fi căzut la fund, nu s-ar fi iscat furtună în Golful Finic; iar eu m-aş fi dus să ţin de urît focelor... — Şi, cu o clătinare ursuză din cap, se întinse în chibitcă şi plecă în goană.

La chibitca mea stăteau caii înhămaţi, gata de plecare. Tocmai ridicam piciorul să mă duc, cînd deodată începu să plouă. — Nu-i mare nenorocire, — mi-am zis ; — mă acopăr cu rogojina şi mă apăr de ploaie. — Dar nu apucă gîndul ăsta să-mi treacă bine prin minte, că m-am pomenit ud leoarcă. Cerul, fără să-mi fi cerut voie, îşi deschise zăgazurile : ploua cu găleata. Ce era de făcut ? Vorba ceea : încet — încet, departe ajungi... Am intrat în prima casă ţărănească. Înăuntru era întuneric ; stăpînul se culcase. Dar şi aşa, pe-ntuneric, i-am cerut voie să mă adăpostească. Am lepădat de pe mine mantaua umedă, iar hainele care rămăseseră mai uscate le-am pus căpătîi, pe laviţă, unde am aţipit în curînd. Dar patul, nefiind tocmai moale, nu mi-a dat prilej să mă răsfăţ multă vreme. Cînd m-am trezit am auzit nişte şoapte. Am deslusit două glasuri, unul de bărbat celălalt femeiesc. — Bine, bărbate, povesteşte, — zise femeia. — Atunci ascultă nevastă. A fost odată...

— Începe ca un basm, — întrerupse femeia, în şoaptă, căscînd de somn. — Dar cine mai crede azi în basme ? Vrei să cred că alde Polkan, Bova [26] sau haiducul Privighetoare au fost într-adevăr ? — Crezi, nu crezi, cum pofteşti. Nu te sileşte nimeni. Dar adevărul este că în timpurile străvechi puterea trupească era în mare cinste şi că voinicii o foloseau adesea ca să facă rău. Şi iacătă-l pe Polkan. Iar în ce priveşte pe Privighetoarea-haiducul, citeşte, măicuţă, ce spun cunoscătorii Rusiei străvechi şi vei afla că l-au poreclit aşa fiindcă glăsuia tare frumos. Aşadar, ascultă şi nu-mi tăia vorba. Va să zică a fost odată undeva un rezident [27] domnesc. In tinereţe umblase prin ţări străine şi se obişnuise să mănînce stridii ; îi plăceau grozav. Cît timp a avut bani puţini, îşi mai punea pofta-n cui, mînca numai cîte o duzină, şi numai cînd venea la Petersburg. Dar pe măsură ce înainta în grad, creştea şi numărul stridiilor. Iar cînd a ajuns rezident cu leafă mare şi avînd pe mîna lui şi banii statului, atunci în privinţa stridiilor parcă era o femeie însărcinată. Visa stridii şi în somn. Cum sosea

anotimpul stridiilor, nimeni nu mai avea liniște; vai de nenorociții de subalterni! Cu orice preț trebuia să i se aducă stridii... A dat poruncă administrației [28] să i se puie neîntîrziat la dispoziție un curier special pe care să-l poată trimite la Petersburg cu rapoarte urgente. Toată lumea știa că-l trimitea după stridii; dar, vrei, nu vrei, bani de drum trebuie să scoți și din piatră seacă. Vistieria statului are multe găuri... Curierul, în tunică și pantaloni de călărie, înarmat cu bani și podorojnă, se înfățișează luminăției sale. Acesta, cu pieptul plin de decorații, îi spune: — Repede, drăguță, ia pachetul ăsta; ai să-l dai în strada Bolșaia Morskaia. — Cui porunciți să-l dau? — Citește adresa. — Către... către... — Nu-i așa, uită-te bine! — Domniei-sale domnului... — Mă, nu știi să citești: Domnului Korzinkin, onorabil comerciant, Bolșaia Morskaia, la Petersburg. — Am înțeles, luminăția voastră. — Așa, grăbește-te; și cum ai să capeți ce-am cerut, te întorci neîntîrziat; să știi că am să te mulțumesc pentru asta...

Haide-hai, haide-hai, în goana cailor la Petersburg, și glonț la Korzinkin... — Bine-ai venit! Mare șugubăț și luminăția sa! Auzi, să trimeată cale de o mie de verste pentru așa fleac! Dar e boier cumsecade. Îl servesc bucuros. Iacă stridii proaspete, chiar azi mi-au sosit. Dar să știi că putinica este 150 de ruble. Nu pot să las din preț, că și eu le-am plătit scump. Dar mă socotesc eu cu măria sa. Bagă putinica în căruță, întoarce caii... — Curierul iar aleargă în goana mare; de-abia că a apucat să bea la cîrciumă două pahare de basamac...

Clinc-clinc... Cum se aude clopoțelul la poarta orașului, ofițerul de gardă și dă fuga la rezident (mare lucru, cînd totul e în ordine) să-i raporteze că în depărtare s-a văzut chibitca și s-a auzit clinchetul clopoțelului. Și nu isprăvește de vorbit că iaca și curierul la ușă. — Am adus, măria ta! — Tocmai bine; (către cei de față) adevărat, destoinic om, om de ispravă, și nu bea. De atîția ani de cînd e în serviciu, îl trimit în fiecare an de două ori la Petersburg și nu știu de cîte ori la Moscova. Scrie, secretar, că pentru: trudă ne-

precupeţită şi pentru îndeplinirea întocmai a misiunilor încredinţate îl socotesc vrednic de a fi înaintat în grad.

In condica de cheltuieli a vistieriei este scris : „Prin dispoziţia luminăţiei sale s-a dat curierului N.N., trimis de două ori la Petersburg cu raport urgent, pentru ambele călătorii făcute cu trei cai de poştă, din fondul extraordinar suma..." Registrul a trecut şi prin revizie, dar nu miroase a stridii...

După propunerea domnului general etc., *hotărăşte :* „Sergentul N.N. se înaintează la gradul de prapurcic." — Şi iacă aşa, nevastă, — adăugă glasul bărbătesc, — se capătă avansarea. Ce folos că eu slujesc cinstit ? Cu asta n-am să înaintez nici cu un pas. In ucazuri zice că se răsplăteşte munca cinstită şi sîrguitoare. Dar Vodă zice da şi Hîncu ba. Aşa şi vistiernicul nostru : a doua oară acum m-a trimis la tribunalul corecţional [29]. Dacă aş fi una cu el, ar fi numai miere. — Ia taci, Klementici, nu mai vorbi fleacuri. Ştii de ce nu te are la inimă ? Tu iei „vamă" de la toţi, dar cu el nu împarţi... — Ss... încet, Kuzminicina, să nu te audă cineva... — Amîndouă glasurile tăcură, şi eu am adormit iar.

A doua zi dimineaţa am aflat că, sub acelaşi acoperămînt cu mine, înnoptase un slujbaş-jurat împreună cu nevastă-sa şi că, înainte de a se crăpa de zi, plecaseră spre Novgorod.

Pe cînd se puneau caii la căruţa mea, mai sosi încă o chibitcă înhămată cu trei cai. Din ea se coborî un om, încotoşmănat într-o manta mare ; avea în cap o pălărie cu marginile lăsate în jos şi trasă adînc pe frunte, aşa că nu-i puteam vedea faţa. Ceru să i se dea cai. Deoarece n-avea podorojnă, surugii se strînseră în jurul lui, în mare număr, şi începură să se tocmească ; însă el, fără să aştepte sfîrşitul tocmelilor, se adresă nerăbdător unuia din ei : — Hai, repede, pune caii la căruţă ; plătesc patru copeici de verstă. — Surugiul dădu fuga după cai, iar ceilalţi văzînd că nu mai aveau despre ce să se mai tocmească cu el, se îndepărtară.

Mă aflam cam la vreo cinci stînjeni de dînsul. El veni la mine şi, fără să-şi scoată pălăria, mi se adresă : — Domnul meu, vă rog ajutaţi pe un om nenorocit, cu cît vă lasă inima. — Am rămas uimit. Nu m-am putut împiedica să-i spun că această cerere de ajutor mă miră la un om care nu se tocmeşte la costul călătoriei şi dă de două ori cît alţii. — Văd, — îmi răspunse el, — că dumneavoastră n-aţi întîlnit nici o strîmbătate în viaţă. — Mi-a plăcut acest răspuns hotărît... Fără să mai zăbovesc, am băgat mîna în pungă... — Vă cer iertare, — zisei, — că nu pot da mai mult acuma ; cînd vom ajunge la destinaţie, poate voi face mai mult... — Gîndul meu era să-i cîştig încrederea ; şi n-am greşit. — Văd, răspunse el, — că sînteţi un om simţitor, că traiul cu oamenii şi urmărirea folosului propriu n-au zăvorît încă poarta spre inima dumneavoastră. Daţi-mi voie să mă urc în trăsură, la dumneavoastră, şi spuneţi servitorului dumneavoastră să se urce într-a mea. În vremea asta caii fuseseră înhămaţi ; i-am îndeplinit dorinţa — şi o pornirăm.

— Ah, domnul meu, nici nu-mi vine să cred cît sînt de nenorocit. Pînă acum o săptămînă eram vesel, mulţumit, nu duceam lipsă de nimic, eram iubit, sau cel puţin aşa credeam ; casa mea în fiecare zi era plină de oameni, purtînd semne de distincţie pentru meritele lor ; mesele pe care le dădeam erau ca nişte minunate solemnităţi. Vanitatea mea era satisfăcută ; dar şi sufletul meu avea parte de fericire adevărată. După multe străduinţe, la început infructuoase, după multe încercări neizbutite, reuşisem să găsesc, în sfîrşit, soţia pe care o doream. Patima, voluptatea simţurilor şi a sufletului ne-au făcut să vedem toate într-o lumină trandafirie. N-am luat în seamă că se întunecă cerul... Am ajuns la culmea fericirii : soţia mea rămase grea şi se apropia ceasul cînd trebuia să nască... Dar ursita hotărîse ca toată această fericire să se năruie într-o clipă.

Într-o zi poftisem la mine, la prînz, o mulţime de aşa-zişi prieteni, care se grăbiseră să vină, ca să se sature pe socoteala mea. Unul din cei de faţă, care în

adîncul lui nu mă putea suferi, vorbind unei persoane care şedea lîngă el, ce e drept cu jumătate glas, dar totuşi destul de tare ca să poată fi auzit de soţia mea şi de mulţi dintre oaspeţi, îi zise : — N-aţi aflat încă ? Tribunalul corecţional s-a pronunţat în cazul amfitrionului nostru.

Tovarăşul meu de călătorie urmă, întorcîndu-şi faţa către mine : — O să vi se pară ciudat că un om ca mine, într-o situaţie independentă, aşa cum v-am descris-o, a putut fi dat la tribunalul corecţional. Multă vreme am gîndit şi eu la fel, chiar atunci cînd procesul meu, după ce a trecut prin toate instanţele inferioare, a ajuns la cea mai înaltă. Iată despre ce e vorba : eu am făcut parte, altădată, din tagma negustorească. Pentru a-mi fructifica banii, m-am asociat la o concesiune. Am comis însă uşurinţa de a mă încrede într-un om necinstit. Acesta s-a făcut vinovat de matrapazlîcuri ; i s-a retras concesiunea şi, cercetîndu-i-se registrele, s-a descoperit un deficit considerabil. Tovarăşul meu s-a făcut nevăzut şi toată răspunderea a căzut asupra mea. Am căutat să mă informez, pe cît a fost cu putinţă, şi m-am convins că deficitul nu mi se putea atribui mie sau, în cel mai rău caz, numai în mică parte. Am făcut atunci cererea să se facă socoteala exactă a părţii pentru care eram eu garant. În loc însă de a mi se satisface cererea, s-a hotărît că eu trebuie să suport tot deficitul. Asta a fost o primă nedreptate, la care s-a adăugat apoi alta. Atunci cînd dădusem garanţia în afacerea cu concesiunea, nu posedam nici un fel de proprietate. Totuşi, după obicei, s-a înaintat tribunalului civil un sechestru pe proprietăţile mele. Ciudat lucru : interdicţia de a vinde ceea ce n-ai ! Mai tîrziu am cumpărat o casă şi am făcut şi alte achiziţii. Tot atunci am intrat în serviciul statului şi, căpătînd un cin am încetat de a face parte din tagma negustorească şi am trecut în rîndul nobilimii. Profitînd de o ocazie mi-am vîndut casa pe un preţ bun, şi actul de vînzare s-a înregistrat la acelaşi tribunal la care exista sechestrul. Aceasta mi s-a imputat ca un delict de către o seamă de oameni pentru care bunăstarea mea era prilej de

nemulţumire... Avocatul statului [30] m-a denunţat că am vîndut casa pentru a scăpa de plata către fisc a restanţei, şi că m-am făcut vinovat de fraudă fiindcă, în faţa tribunalului, m-am prevalat de titlul meu actual de noblețe, în loc de a declara tagma din care făceam parte atunci cînd am cumpărat casa. In zadar am arătat că nu se poate pune sechestru pe o proprietate care nu există, că, în tot cazul, a trebuit să vînd pentru ca să acopăr cu preţul vînzării măcar o parte din deficit, rămînînd ca apoi să caut şi alte mijloace ; degeaba am spus că nu mi-am tăinuit calitatea, deoarece la cumpărarea casei făceam deja parte din nobilime. Nu s-a ţinut seama de nimic, vînzarea a fost anulată, am fost exclus din rîndurile nobilimii pentru declaraţie mincinoasă. Şi acum, — a adăugat mosafirul care povestea toate acestea la masa mea, — acum amfitrionul nostru va fi arestat preventiv pînă la terminarea procesului.

Spunînd aceste din urmă cuvinte, tovarăşul meu de drum ridică glasul. — Soţia mea, cum a auzit cele spuse, mă îmbrăţişă strigînd : — Nu, iubitule, nu mă despart de tine ! Mai mult n-a putut spune ; i se muiară picioarele şi căzu fără simţire în braţele mele. Am ridicat-o de pe scaun şi am dus-o în dormitor. Nu ştiu cum s-a terminat prînzul.

Cînd, după cîtva timp, şi-a venit în fire, au apucat-o dureri care prevesteau naşterea apropiată a fructului dragostei noastre. Dar, oricît erau de cumplite aceste dureri, gîndul că voi fi arestat o îngrozea în aşa măsură, încît nu înceta să repete : „Merg cu tine !...“ Nenorocita întîmplare a grăbit cu o lună întreagă naşterea copilului. Toate sforţările moaşei şi ale doctorului au fost zadarnice, n-au putut opri naşterea în ziua următoare. Insă zbuciumul sufletesc al sărmanei mele soţii nu s-a liniştit după naşterea copilului ci, dimpotrivă, a crescut pînă într-atîta, că a fost cuprinsă de febră puerperală... Dar ce să mai lungesc vorba ? ! A treia zi după ce născuse, soţia mea a murit ! Puteţi fi încredinţat că, martor al suferinţelor ei, n-am părăsit-o nici un minut. In durerea mea am uitat cu totul de proces şi de arestarea care mă ameninţa... In ajunul

sfîrşitului iubitei mele a murit şi fructul necopt al dragostei noastre; chinuit cum eram de boala soţiei, această pierdere n-a însemnat mare lucru pentru mine. — Povestitorul se apucă cu mîinile de cap: — Închipuiţi-vă, închipuiţi-vă starea mea sufletească, văzînd că iubita mea m-a părăsit pentru totdeauna. Totdeauna! — răcni el cu un glas sălbatic. — De ce fug? Să mă bage în temniţă, să mă chinuiască! Nu mai simt nimic. N-au decît să mă şi omoare! O, barbari tigri, şerpi fioroşi, sfîşiaţi-mi inima, vărsaţi într-însa veninul vostru ucigător!... Iertaţi, vă rog, acest acces de furie... mi se pare că-mi voi ieşi curînd din minţi! De cîte ori îmi amintesc clipa despărţirii de scumpa mea soţie, uit tot, mi se face negru în faţa ochilor... Dar să-mi termin istorisirea. Cuprins de cumplită deznădejde, zăceam pe trupul neînsufleţit al iubitei mele, cînd unul din prietenii mei sinceri veni în goană să-mi spună: — Au venit să te aresteze, poliţia e afară; trebuie să fugi! La portiţa din dos te aşteaptă o chibitcă, pleacă la Moscova, sau unde vrei, şi aşteaptă acolo pînă va fi cu putinţă să-ţi uşurăm situaţia. — Eu n-am dat nici o atenţie acestor cuvinte, însă amicul meu, cu ajutorul servitorilor, m-a ridicat cu sila, m-a scos din casă şi m-a urcat în chibitcă. Aducîndu-şi aminte că am nevoie de bani, prietenul meu mi-a dat o pungă în care erau numai cincizeci de ruble, s-a întors repede în odaia de lucru ca să mai ia de acolo bani şi să mi-i aducă; însă în dormitor la mine se şi afla un ofiţer de poliţie, aşa că a mai putut doar să-mi trimeată vorbă să fug... Nu ştiu cum am ajuns pînă la prima staţie de poştă. Un servitor al prietenului meu, care m-a însoţit pînă acolo, mi-a povestit cele ce s-au întîmplat, apoi şi-a luat ziua bună de la mine; iar acuma, vorba aceea, merg şi eu unde m-or duce ochii.

Cele povestite de tovarăşul meu de drum m-au mişcat adînc. Este oare cu putinţă, mi-am zis în mine, ca sub o cîrmuire aşa de blîndă, cum avem acum, să se petreacă asemenea cruzimi? Este posibil să se găsească judecători atît de descreieraţi, încît să răpească unui om averea, cinstea şi chiar viaţa, numai pentru

a îndopa fiscul ? (Putem cu drept cuvînt întrebuința acest cuvînt, cînd e vorba de o despuiere abuzivă în folosul fiscului.) Mă gîndeam cum aș face ca întîmplarea asta să ajungă la urechile puterii supreme ; eram încredințat cu drept cuvînt că, sub un guvern autocrat, numai ea se poate arăta nepărtinitoare față de toți. — Oare n-aș putea să-i iau apărarea eu însumi ? Să adresez o reclamație autorității celei mai înalte. Să-i explic amănunțit cazul, să arăt nedreptatea judecătorilor și nevinovăția victimei. — Dar reclamația mea n-au s-o primească. Au să mă întrebe cu ce drept mă amestec eu, au să-mi ceară procură . —Cu ce drept ? Dreptul omenirii suferinde ! Este vorba de un om căruia i s-a luat averea, cinstea, i s-a răpit jumătate din viața lui, un om care rătăcește acum în lume pentru a fugi de închisoarea rușinoasă. Și pentru asta e nevoie de procură ? De la cine ? Oare nu e destul că suferă un concetățean ? — Dar nici de atîta nu-i nevoie. Este un om și ajunge ! Asta e dreptul meu, asta-i procura mea ! — O, Fiul Omului ! De ce ai dat legea ta barbarilor ? Își fac cruce în numele tău, dar aduc jertfe sîngeroase urii ! De ce ai fost blînd cu ei ? In locul chinurilor de pe lumea de apoi, mai bine le-ai îndoi pe cele de aici... mai bine le-ai aprinde conștiința pe măsura nelegiuirilor lor ; să nu le dai tihnă nici ziua, nici noaptea, pînă n-or plăti cu suferințele lor nelegiuirile făptuite de ei.

Gîndurile acestea așa de tare mi-au sleit trupul, încît am adormit foarte adînc și nu m-am trezit multă vreme. Pe cînd dormeam, sucurile răscolite de gînduri au dat năvală spre cap și, punînd în mișcare țesătura delicată a creierului, au făcut să se nască tot felul de închipuiri, nenumărate tablouri mi s-au înfățișat în somn ; însă au pierit iarăși, ca aburii ușori în văzduh. In cele din urmă, însă, cum se întîmplă, o fibră cerebrală, atinsă puternic de vaporii care se ridicau din vasele năuntrice ale trupului, a început să vibreze mai îndelung decît celelalte ; și iată ce am visat :

Se făcea că sînt țar, șah, han, rege, bei, nabab, sultan, sau cum le mai zice, și că șed mîndru pe un tron.

Scaunul domniei era de aur curat ; pietre scumpe încrustate cu măiestrie sclipeau în lumini de felurite culori. Nimic nu se putea asemui cu strălucirea veşmintelor mele. Capul mi-era împodobit cu o cunună de lauri. In jurul meu se aflau simbolurile puterii mele. Aici, paloşul meu pe o coloană de argint, pe care erau reprezentate lupte pe mare şi pe uscat, cuceriri de cetăţi şi altele de acest fel ; deasupra tuturor acestor scene de vitejie era săpat numele meu purtat de Geniul gloriei. Dincolo, sceptrul meu culcat pe snopi de aur curat, bogaţi în spice grele, întocmai ca în natură. O cumpănă [31] grea avea în unul din talere o carte cu inscripţia : *Legea milei,* iar în celălalt o altă carte cu titlul : *Legea conştiinţei.* Globul [32] — simbolul puterii — era susţinut de un grup de copii sculptaţi din marmoră albă. Mai sus de toate acestea se înălţa coroana mea, aşezată pe umerii unui uriaş puternic şi cu o margine sprijinită de către o statuie a Adevărului. Un şarpe de mărime colosală, făcut din oţel lucitor, înconjura întreg piedestalul tronului ; îşi ţinea vîrful cozii în gură, ca simbol al veşniciei.

Dar nu numai aceste chipuri neînsufleţite proclamau puterea şi măreţia mea. Supuşi şi slugarnici, căutînd să-mi prindă privirile, stăteau în jurul tronului meu marii sfetnici. Iar la oarecare depărtare forfotea o mulţime nenumărată de norod care, după veşmintele felurite, trăsăturile feţei, ţinută, aspect şi statură, se cunoştea că e alcătuită din neamuri felurite. Tăcerea plină de teamă a tuturor dovedea că toţi sînt supuşi voinţei mele. In părţi, pe un loc mai înălţat, stăteau femei în mare număr, în veşminte splendide, din cele mai atrăgătoare. Din privirile lor se vedea plăcerea ce au de a se uita la mine şi bucuria cu care ar întîmpina orice dorinţă a mea, îndată ce s-ar manifesta.

O tăcere adîncă domnea în această adunare ; păreau că aşteaptă toţi un eveniment de mare însemnătate, ceva de care atîrna liniştea şi fericirea întregii societăţi. Inchis în mine însumi, plictiseala, pricinuită de monotonia ceremonialului, prinse rădăcină în inima mea... Am plătit deci Naturii datoria cuvenită :

deschizînd gura pînă la urechi, am căscat din răsputeri ! Toţi pricepură îndată ce se petrece în sufletul meu. Cu repeziciunea fulgerului, spaima îşi întinse negrul linţoliu peste chipurile vesele, zîmbetul fugi de pe buzele gingaşe şi roşeaţa bucuriei de pe obraji. In privirile schimbate şi piezişe se puteau citi ivirea neaşteptată a groazei şi nenorocirile care au să vie. Se auziră suspine, dureroasele premergătoare ale jalei, şi gemete pe care frica de-abia le putea stăpîni. In inimile tuturor îşi făcură drum cu paşi repezi deznădejdea şi spasmele morţii, mai chinuitoare decît moartea însăşi. Această jalnică privelişte m-a mişcat pînă în adîncul inimii. Muşchii obrazului mi s-au contractat cu încetul spre urechi şi, întinzîndu-mi buzele, au produs în trăsăturile feţei o strîmbătură asemenea unui zîmbet ; apoi am strănutat vîrtos. Intocmai după cum, cînd în văzduhul mohorît, întunecat de o ceaţă deasă, pătrunde o rază a soarelui de amiază, umezeala condensată din aburi se risipeşte la căldura lui înviorătoare, partea mai uşoară ridicîndu-se repede spre spaţiul imens al eterului, şi partea alcătuită din părticele grele căzînd la pămînt ; iar întunericul care domnea pretutindeni, în lipsa globului strălucitor, piere acum într-o clipă, trăgînd după sine vălul său nepătruns şi nu lasă nici o urmă a prezenţei sale — tot aşa zîmbetul meu a risipit jalea de pe feţele norodului adunat, bucuria a pătruns iarăşi repede în inimi şi nicăieri nu s-a mai văzut urmă de mîhnire. Toţi izbucniră în strigătul de : „Trăiască marele nostru stăpîn, trăiască în veci !“ Precum, la adierea vîntului lin de miazăzi, frunzele copacilor freamătă şi în dumbravă se aude un foşnet tainic, aşa în toată adunarea se auziră şoapte de bucurie. Unul spunea încet : „El a învins pe duşmanii din afară şi pe cei dinăuntru, a lărgit hotarele patriei, a supus stăpînirii sale mii de felurite noroade“. Altul a exclamat : „A îmbogăţit ţara dezvoltînd negoţul atît înăuntru, cît şi cu ţările străine ; el iubeşte Ştiinţa şi Arta, sprijină plugăria şi meşteşugurile“. Femeile vorbeau cu dragoste şi recunoştinţă : „S-a îngrijit de sănătatea pruncilor şi a scăpat de la pieire mii de viitori cetăţeni folositori neamului“. Unul cu

un aer de importanţă a glăsuit: „A mărit veniturile visteriei, uşurînd în acelaşi timp pe cetăţeni de birurile prea apăsătoare şi îmbunătăţind astfel hrana poporului". Tineretul, ridicînd cu entuziasm mîinile spre cer, grăia: „E milostiv, drept, legile lui sînt aceleaşi pentru toţi; el se socoteşte numai cel dintîi dintre slujitorii statului; este legiuitor înţelept, judecător drept, zelos îndeplinitor al legii; e mai mare decît toţi regii şi împăraţii; a dăruit libertate tuturor".

Asemenea cuvinte, lovind timpanul urechii mele au trezit în sufletul meu un răsunet puternic. Mi s-au părut îndreptăţite aceste laude, întărite fiind de sinceritatea care se citea pe feţele vorbitorilor. Le-am luat drept adevărate şi sufletul meu s-a ridicat mai presus de orizontul obişnuit; mintea mea şi-a lărgit hotarele, a devenit atotcuprinzătoare şi s-a înălţat aproape pînă la treapta înţelepciunii dumnezeeşti. Dar nimic nu se poate asemui cu mulţumirea de sine, pe care am simţit-o cu prilejul poruncilor ce le-am dat. Şefului oştirii i-am poruncit să pornească cu oaste numeroasă pentru a cuceri o ţară îndepărtată. — Stăpîne, — îmi răspunse el, — faima numelui tău singură va birui noroadele care trăiesc în acea ţară! Spaima va merge înaintea armelor tale, mă voi întoarce şi-ţi voi aduce prinosul unor regi puternici. — Mai marelui peste flotă i-am dat poruncă: — Corăbiile mele să se răspîndească peste toate mările, ca să fie văzute de neamurile necunoscute. Faima pavilionului meu să ajungă la miazănoapte, răsărit, miazăzi şi apus. — Am înţeles, stăpîne! — Şi, ca vîntul menit să umfle pînzele corăbiilor, aşa a zburat să-mi îndeplinească porunca. — Să se dea de ştire pînă la hotarele cele mai depărtate ale împărăţiei mele, — am grăit către păzitorul legilor, — că azi e ziua mea de naştere; şi să fie pentru veci însemnată în letopiseţ ca o zi de obştească iertare: să se deschidă temniţele, să iasă osîndiţii şi să se întoarcă la vetrele lor cei rătăciţi de pe drumul cel drept! — Îndurarea ta, stăpîne, este după chipul Fiinţei celei atotmilostive. Voi duce în grabă această îmbucurătoare veste părinţilor care-şi plîng copiii, nevestelor care tînjesc de dorul soţilor. — Să se ridice, —

zisei căpeteniei arhitecţilor, — clădiri măreţe pentru a fi locaşuri ale muzelor, să fie împodobite cu felurite plăsmuiri după natură ; să fie nepieritoare ca şi fiinţele nemuritoare cărora le sînt destinate. — O, prea înţelepte stăpîne, — îmi răspunse mai-marele arhitecţilor, — stihiile s-au supus poruncii glasului tău şi, unindu-şi străduinţele, au ridicat în pustiuri şi desişuri de codru oraşe întinse, care întrec în măreţie pe cele mai faimoase ale antichităţii ; ce neînsemnată va fi această trudă pentru zeloşii îndeplinitori ai ordinelor tale. Ai grăit şi materialul brut al construcţiei îţi şi aude glasul. — Deschidă-se acum, — grăii eu, — mîna dărniciei ! Prisosul belşugului să se reverse peste cei betegi şi neputincioşi, comorile netrebuitoare întoarcă-se la izvorul lor ! — O, cîrmuitorule milostiv, dăruit nouă de cel atotputernic ! Părinte al poporului, binefăcător al celor sărmani, facă-se voia ta ! — La fiecare poruncă a mea, cei care stăteau în apropiere scoteau strigăte de bucurie şi băteau din palme, adesea fără să aştepte cuvîntul meu, ci ghicindu-mi gîndul nerostit. Din toată adunarea numai o femeie, care stătea sprijinită de o coloană, scotea suspine de jale şi dădea semne de indignare şi dispreţ. Era încruntată la faţă şi purta îmbrăcăminte sărăcăcioasă. Pe cap avea pălărie, pe cînd toţi ceilalţi stăteau cu capetele descoperite. — Cine este aceasta ? — întrebai eu pe un om care stătea aproape de mine. — Este o peregrină, necunoscută nouă, zice că o cheamă *vede limpede* şi că e doftoriţă de ochi. Dar este o vrăjitoare foarte primejdioasă, purtătoare de venin şi otravă ; se bucură de jalea şi durerea oamenilor ; e totdeauna încruntată, pe toţi îi dispreţuieşte şi-i ponegreşte ; în ocările ei nu cruţă nici măcar augusta ta persoană. — De ce atunci răufăcătoarea asta e îngăduită în împărăţia mea ?... Dar despre ea — mîine. Azi e ziua bunătăţii şi a veseliei. Veniţi, voi tovarăşii mei întru purtarea grelei poveri a ocîrmuirii, primiţi pentru truda şi vrednicia voastră cuvenita răsplată. — Atunci, sculîndu-mă de pe locul meu, am împărţit celor care stăteau în faţa mea diferite însemne de onoare ; nu fură uitaţi nici cei absenţi, dar cea mai multă parte la favoarea mea au

avut-o cei care întîmpinaseră cuvintele mele cu feţe vesele.

Am continuat apoi : — Să mergem, o, stîlpi ai puterii mele, sprijinitori ai tronului, să mergem spre a ne desfăta după truda noastră. Se cuvine ca acei care se ostenesc să guste din rodul muncii lor. Se cuvine ca şi suveranul să aibă parte de bucurie, el care este izvorul bucuriei tuturor. — Şi făcînd semn intendentului petrecerilor, îi zisei : — Arată-ne drumul spre ospăţul ce-ai pregătit. Te urmăm. — Stai ! — grăi atunci peregrina de la locul unde se afla, — opreşte-te şi vino încoace ! Eu sînt doftor trimis la tine, şi la cei asemenea ţie, ca să-ţi lecuiesc vederea. Vai, ce albeaţă ! — O putere nevăzută mă sili parcă să-i dau ascultare, deşi cei care mă înconjurau au căutat, chiar cu sila, să mă împiedice.

— Albeaţă pe amîndoi ochii ! — exclamă peregrina. — Şi totuşi cu cîtă încrezare ai judecat despre toate... — Apoi, atingînd cu mîna amîndoi ochii mei, scoase de pe ei o pojghiţă groasă făcută dintr-un fel de ţesut cornos. — Vezi, ai fost orb, orb cu desăvîrşire. Eu sînt Adevărul *). Atotputernicul, înduioşat de gemetele supuşilor tăi, mi-a poruncit să mă cobor din ţinuturile cereşti ca să risipesc bezna care-ţi întuneca vederea. Această poruncă am îndeplinit-o. De acum înainte toate se vor înfăţişa aşa cum sînt privirilor tale. Vei pătrunde pînă în adîncul inimilor. Nu se va mai putea ascunde de tine şarpele care stă la pîndă în ascunzişurile sufleteşti. Vei cunoaşte pe cei care-ţi sînt supuşi credincioşi ; aceştia se ţin departe de tine, nu pe tine te iubesc, îşi iubesc patria. Ei sînt gata oricînd să te lovească pe tine, dacă astfel ar putea răzbuna robirea poporului. Ei însă nu vor să tulbure liniştea obştească înainte de vreme şi fără folos. Pe aceştia cheamă-i lîngă tine şi făţi-i prieteni. Goneşte de lîngă tine gloata asta trufaşă, care-şi acoperă spurcăciunea sufletească sub veşminte cusute cu fir. Ei sînt adevăraţii tăi vrăjmaşi, ei ţi-au întunecat ochii şi au vrut să mă împiedice de a intra în casa ta... O singură

*) Rusește *Istina*, substantiv femenin. (N. trad.)

dată, în tot timpul domniei lor, mă arăt eu împăraţilor, ca să mă cunoască în adevărata mea înfăţişare ; dar niciodată nu părăsesc locaşurile muritorilor. În palatele împărăteşti nu sălăşluiesc. Straja, care le înconjoară din toate părţile şi care veghează cu o sută de ochi zi şi noapte, mă împiedică ca să pătrund în ele. Dacă vreodată răzbesc prin această gloată deasă şi strînsă, toţi cei din jurul tău ridică biciul ca să mă izgonească din casa ta. Veghează deci ca să nu mă depărtez iarăşi de tine. Căci atunci aburii otrăvitori ai linguşirii vor face la loc albeaţa, şi nici o rază de lumină nu va mai putea străbate coaja care-ţi va acoperi ochii. Orbirea ta va fi de două ori mai mare ; de-abia la un pas depărtare vei pătrunde cu privirea. Toate ţi se vor arăta sub o înfăţişare voioasă. Urechea ta nu va fi tulburată de gemete, auzul se va desfăta tot timpul cu dulci cîntări. Fumul de tămîie îţi va amăgi sufletul deschis linguşirii. Toate de cîte te vei atinge vor fi netede. Asprimea binefăcătoare niciodată nu-ţi va răni nervii pipăitului... Cutremură-te de pe acum de această stare de lucruri. Se vor aduna nori deasupra capului tău şi săgeţile trăsnetului răzbunător vor fi gata să te izbească. Dar să ştii că voi rămîne înăuntrul hotarelor împărăţiei. Cînd vei vrea să mă vezi, cînd, deşi înconjurat de capcanele linguşirii, sufletul tău va fi dornic de prezenţa mea, cheamă-mă din depărtări ; unde se va auzi glasul meu puternic, acolo mă vei găsi. Niciodată să nu te temi de glasul meu. Dacă din mijlocul norodului se va ridica un bărbat care te va dojeni pentru faptele tale, să ştii că acela ţi-e adevărat prieten. Fără să aştepte răsplata, fără frica mişelească, el, cu glas hotărît, îţi va da de veste despre mine. Bagă de seamă, să nu îndrăzneşti a-l pedepsi ca pe un asmuţitor al poporului. Cheamă-l la tine, găzduieşte-l ca pe un peregrin ; căci oricine dojeneşte pe împărat şi domnia lui neţărmurită este un rătăcitor pe pămîntul unde toţi tremură de frica stăpînitorului. Găzduieşte-l, îţi spun, cinsteşte-l, ca să se întoarcă la tine iară şi iară, să-ţi vorbească deschis şi fără linguşire... Dar asemenea inimi tari sînt rare ; o dată la o sută de ani poate se iveşte un

asemenea om pe scena lumii. Deci, pentru ca ispitele şi farmecul puterii să nu-ţi adoarmă vigilenţa, îţi dăruiesc acest inel; el îţi va da de ştire cînd vei greşi şi vei stărui în greşeală. Căci află că tu în obşte poţi fi cel dintîi dintre ucigaşi, cel dintîi tîlhar, cel dintîi trădător, tulburător al liniştii obşteşti, vrăjmaş fioros care-şi varsă răutatea asupra celui slab. Tu vei fi de vină, dacă mama îşi va plînge fiul ucis pe cîmpul de luptă, şi nevasta pe soţul ei; căci primejdia captivităţii de-abia poate îndreptăţi omorul, poreclit război. Tu vei fi de vină dacă ogoarele vor fi pustii, dacă pruncii plugarului vor pieri la sînul mamei, sărac în hrană îndestulătoare... Şi acum, îndreaptă-ţi privirea asupra ta şi asupra acelora care sînt în jurul tău, cercetează cum s-au îndeplinit poruncile tale, şi dacă sufletul nu ţi se va cutremura de groază la această privelişte, atunci... te voi părăsi, şi sălaşul tău se va şterge pentru totdeauna din amintirea mea.

Peregrina tăcu. Faţa ei senină şi luminoasă vărsa în inima mea bucurie. Nu mai simţeam în suflet valurile deşertăciunii şi ale trufiei, ci linişte şi pace. Nu mă mai frămînta zbuciumul ambiţiei şi furtuna năzuinţii la atotputernicie. Veşmintele mele atît de strălucitoare le vedeam acum pătate de sînge şi ude de lacrimi. Pe degete am zărit urme de creier de om; picioarele îmi erau îngropate în tină. Şi pe cei din jurul meu i-am văzut acum în toată urîciunea lor. Am văzut flacăra nesaţiului pîlpîind în inima lor neagră. Îmi aruncau mie şi unul altuia priviri piezişe, în care se citea lăcomie, pizmă, mişelie şi ură. Comandantul de oştire pe care-l trimisesem la luptă şi cucerire se îneca în lux şi petreceri. În armată nu era disciplină; ostaşii erau socotiţi mai prejos decît vitele. Nimeni nu se îngrijea de sănătatea şi de hrana lor; viaţa lor nu preţuia nici o leţcaie; nu li se plătea solda cuvenită, care se cheltuia pe podoabe nefolositoare. Mai mult ca jumătate din recruţi mureau din pricina lipsei de grijă a şefilor sau din cauza severităţii lor nelalocul ei. Banii destinaţi pentru întreţinerea armatei erau în mîinile intendentului petrecerilor. Semnele de vrednicie militară nu se dădeau vitejiei, ci slugăr-

niciei josnice. Vedeam în faţa mea pe un conducător de oaste vestit, pe cît mergea vorba, pe care eu îl onorasem cu cele mai deosebite semne ale favoarei mele. Acum am văzut limpede, că toată marea lui destoinicie sta numai în talentul de a se pune în slujba poftelor libidinoase ale superiorului său, şi că nu avusese niciodată prilejul să dea dovadă de bărbăţie, deoarece nu văzuse pe duşman nici de departe. De la astfel de ostaşi aşteptam eu cunune noi de lauri pentru mine. Mii de nenorociri s-au înfăţişat ochilor mei, silindu-mă să-mi întorc privirile de la ele.

Corăbiile, pe care le trimisesem spre mări depărtate, le-am văzut plutind în preajma portului. Comandantul flotei, care crezusem că a zburat pe aripile vîntului ca să-mi îndeplinească porunca, se lăfăia pe un pat moale şi se îmbăta de dezmierdări în braţele unei femei năimite ca să-i aprindă poftele. Pe o hartă făcută anume din porunca lui erau însemnate călătorii de descoperire făcute... în vis se şi puteau vedea insule noi, bogate în roade potrivit cu clima lor. Pămînturi întinse şi noroade nenumărate ieşiseră din... pensula acestor călătorii de specie nouă. Noaptea, la lumina făcliilor, se lucra la o descriere pompoasă, în stil înflorit şi măreţ, a acestor expediţii şi a descoperirilor făcute. Se pregăteau plăci de aur pentru îmbrăcămintea [33] unei opere de atîta însemnătate. O, Cook! [34] De ce ai dus o viaţă de muncă şi lipsuri, ca să sfîrşeşti în chip atît de jalnic? Dacă te-ai fi îmbarcat pe corăbiile astea ale mele, în veselie ţi-ai fi început călătoria şi în veselie ai fi sfîrşit-o; şi, şezînd locului (în ţara mea), tot atîtea descoperiri ai fi făcut, ai fi cîştigat tot atîta glorie, căci suveranul tău te-ar fi acoperit de onoruri.

Isprava cu care, în orbirea mea, mă mîndream cel mai mult, iertarea pedepselor şi slobozirea vinovaţilor, n-a prea avut parte de luarea aminte a cetăţenilor, prinşi de grijile lor. Porunca mea, sau a fost, printr-o aplicare greşită, cu totul călcată, sau, din pricina răstălmăcirii şi a îndeplinirii zăbavnice, n-a avut urmarea dorită. Indurarea mea a dat loc la un mezat: ciocanul milei şi al mărinimiei cădea numai

pentru cine dădea mai mult. În loc ca în ochii supuşilor mei să trec drept stăpîn milostiv, dimpotrivă, ei m-au socotit mincinos, făţarnic, comediant primejdios. S-au auzit mii de glasuri: „Lasă-ne în pace cu mila ta, nu o făgădui cu vorbe sforăitoare, dacă n-ai de gînd să-ţi ţii făgăduinţa. La obijduire nu mai adăuga şi bătaie de joc, nu ne face şi mai apăsător jugul... Dormeam în tihnă şi ne-ai tulburat somnul; n-am dorit să ne trezim căci n-avem la ce..." Clădirea de oraşe noi am văzut că a fost numai prilej de risipă în banii statului, adesea pătaţi de sîngele şi udaţi de lacrimile supuşilor mei. Şi la risipă se mai adăuga desăvîrşita neînţelegere a adevăratei arte. Palatele somptuoase erau cu totul lipsite de gust pe din afară şi pe dinăuntru. Înfăţişarea lor amintea vremurile goţilor şi vandalilor.[35] În locaşul menit Muzelor n-am văzut binefăcătoarea înrîurire a izvoarelor Castalia şi Hyppocrene[36], ci un simplu meşteşug care, tîrîndu-se pe pămînt, nu îndrăznea să-şi ridice privirile mai sus de orizontul mărginit al rutinei. Arhitecţii aplecaţi asupra planului clădirii nu se gîndeau la frumuseţea ei, ci cum să se îmbogăţească de pe urma ei. Scîrbit de trufia şi deşertăciunea mea, mi-am întors ochii şi de acolo. Mai rău însă m-au durut urmările dărniciei mele. Orbit cum am fost, îmi închipuisem că banii obşteşti, rămaşi după împlinirea nevoilor ocîrmuirii, nu s-ar putea întrebuinţa mai bine decît pentru a ajuta pe cei sărmani, pentru a îmbrăca pe cei goi, pentru a sătura pe flămînzi, pentru a alina pe cei loviţi de nenorocire, sau pentru a răsplăti vrednicia şi meritul celor care nu rîvniseră să se îmbogăţească. Dar cu cîtă mîhnire am văzut că dărnicia mea s-a revărsat asupra celor bogaţi, asupra unor linguşitori, prieteni necredincioşi, uneori asupra unor ucigaşi în ascuns, asupra unor trădători, surpători ai încrederii obşteşti, asupra unora care mi-au cîştigat favoarea măgulindu-mi slăbiciunile, asupra femeii care se mîndrea cu neruşinarea ei. Destoinicia modestă şi meritul sfios au apucat doar cîteva fărîmituri ale dărniciei mele. Din ochii mei au

ţîşnit lacrimi care mi-au ascuns vederii aceste nenorocite aspecte ale mărinimiei mele nesocotite. Am văzut acum limpede că de distincţiile pe care le împărţisem a avut parte totdeauna numai nevrednicia ; a încercat şi meritul, lipsit de experienţă şi a ameţit de strălucirea acestor bunuri închipuite, să pornească, alături cu linguşirea şi cu josnicia sufletească, la cucerirea acestor onoruri, atît de fierbinte dorite de muritori ; dar tîrîndu-şi paşii cu stîngăcie, s-a oprit sleit de puteri pe cele dintîi trepte şi a fost nevoit să se mulţumească cu aprobarea propriei conştiinţe, dîndu-şi seama că onorurile lumeşti sînt cenuşă şi fum. Am văzut relele izvorîte din slăbiciunea mea şi nemernicia miniştrilor mei, am văzut că-mi dăruisem dragostea unei femei care, în iubirea mea, căuta numai mulţumirea vanităţii sale, care-şi pusese de gînd să mă farmece cu frumuseţea ei trupească, dar, în sufletul ei, simţea scîrbă pentru mine, şi am izbucnit în urlete de mînie : — Criminali nemernici, tîlhari ! Spuneţi de ce aţi abuzat de încrederea domnului vostru ? [37] Infăţişaţi-vă acum înaintea judecătorului vostru. Cutremuraţi-vă, încremeniţi în conştiinţa crimelor voastre. Cu ce puteţi justifica faptele voastre ? Ce aveţi de răspuns întru dezvinovăţirea voastră ? — Şi zărind departe, la marginea întinsei mele împărăţii, pe un moşneag care se adăpostea într-o cocioabă acoperită de muşchi, adăugai : — Iată, pe acesta îl voi chema din umila lui colibă. Vino, — zisei bătrînului, vino să-mi uşurezi povara ; vino de redă linişte inimii mele chinuite şi minţii mele zbuciumate. — Zicînd aceasta, mă întorsei cu gîndul la înalta mea chemare, înţelesei cît sînt de mari îndatoririle mele, de unde izvorăsc drepturile şi puterea mea. M-am cutremurat în adîncul sufletului şi m-am înspăimîntat de greutatea sarcinei mele. A început să clocotească sîngele în mine şi — m-am trezit ! Incă nedezmeticit m-am pipăit la deget ; dar n-am găsit nici un inel de spini... O, dacă s-ar găsi măcar pe degetul cel mic al împăraţilor !

Stăpînitor al lumii, dacă la cetirea visului meu zîmbeşti ironic sau îţi încrunţi fruntea, să ştii că peregrina pe care am văzut-o în vis a plecat departe de tine şi că îi e scîrbă de palatul tău.

PODBEREZIE [38]

Cu greu m-am trezit din acest somn adînc, plin de vise. Mi-era capul mai greu decît plumbul, mai ameţit ca al unui beţiv care o săptămînă întreagă a dus-o numai într-un chef. Nu m-am simţit în stare să-mi continui călătoria şi să îndur zdruncinăturile căruţei (chibitca n-avea arcuri). Am căutat în cartea mea de medicină casnică o reţetă contra durerii de cap, provenită din aiureala în vis şi... aievea. In călătorie, am de obicei la mine multe leacuri; dar vorba ceea, „prostie este, slavă domnului, destulă; ajunge pentru toţi deşteptii". Impotriva aiurelii nu luasem nici un leac, aşa că eram parcă tîmpit cînd am ajuns la staţie.

Mi-am adus aminte că răposata dădacă-mea Praskovia Klementievna, poreclită Piatniţa *), era tare lacomă de cafea. Zicea că durerea de cap îi trece numai cu cafea: — Cum beau vreo cinci ceşti, — spunea ea, — parcă mi se luminează vederea. Altfel aş muri în trei zile.

Am recurs deci la leacul dădacei, însă nefiind deprins să beau cinci ceşti una după alta, am tratat cu prisosul pe un tînăr care şedea pe aceeaşi laviţă cu mine, însă în alt colţ, lîngă fereastră. — Mulţumesc foarte mult, — îmi zise el, cînd i-am dat ceaşca de cafea. Infăţişarea prietenoasă, privirea dreaptă, nesfioasă, atitudinea politicoasă nu se prea potriveau cu surtucul lung şi cu părul uns cu cvas. Cetitorule, iartă-mă pentru vorba asta: eu m-am născut şi am crescut în capitală şi pe cine nu-i frizat şi pudrat îl socotesc om de nimic. Dacă şi tu eşti un ţărănoi şi

*) Vineri. (N. trad.)

nu-ţi pudrezi părul [39], să nu te superi dacă oi trece pe lîngă tine fără să te bag în seamă.

O vorbă după alta, şi m-am împrietenit cu noua mea cunoştinţă. Am aflat că este un seminarist din Novgorod şi că merge pe jos la Petersburg pentru a se întîlni cu un unchi, secretar în personalul gubernial [40]. Dar scopul lui principal era să caute prilej de a mai învăţa. — Cîte lipsuri mari mai sînt în aşezămintele noastre culturale, — îmi spuse el. — Numai cunoaşterea limbii latine nu poate mulţumi o minte setoasă de ştiinţă. Ştiu aproape pe din afară pe Virgilius, Horaţius, Titus Livius, chiar şi pe Tacitus; dar cînd compar cunoştinţele seminariştilor cu acelea pe care am avut eu norocul să mi le pot însuşi, îmi dau seama că şcoala noastră este ca o rămăşiţă a veacului trecut. Autorii clasici [41] ne sînt cunoscuţi toţi, dar ne mărginim la comentarea critică a textelor şi habar n-avem de ceea ce face frumuseţea lor încă actuală, ceea ce le-a asigurat nemurirea. Învăţăm filozofia, studiem logica, metafizica, etica, teologia; însă, cum spune Kuteinik [42] în „Neisprăvitul", mergem pînă la capătul învăţăturii filozofice şi ne întoarcem ca racul înapoi. De ce să ne mirăm? Pînă în ziua de astăzi domnesc în seminare Aristotel şi scolastica. Eu, spre fericirea mea, am avut prilejul să frecventez casa unui membru gubernial [43] din Novgorod, să-mi însuşesc astfel cîteva cunoştinţe de limbă franceză şi germană, şi să mă folosesc de biblioteca stăpînului casei. Ce deosebire între cultura vremurilor cînd în şcoli se folosea numai limba latină şi vremea de azi! Ce îndemn la învăţătură acum, cînd ştiinţa nu mai este o taină, deschisă numai celor ce ştiu latineşte, ci se predă în limba poporului! — Întrerupîndu-şi o clipă cuvîntarea, el urmă: — De ce nu se înfiinţează şi la noi şcoli superioare cu limba de predare rusească? Învăţătura ar fi pe înţelesul tuturor; cultura s-ar răspîndi mai repede; pînă într-o generaţie am avea, în locul unui singur latinist, 200 de oameni instruiţi; în fiecare tribunal ar fi măcar un judecător care să priceapă

ce e aceea jurisprudenţă, adică învăţătura legilor. Dumnezeule! — exclamă el. — Dacă am cita pilde din reflecţiile şi „peroraţiile" cuprinse în sentinţele judecătorilor noştri, ce-ar zice Grotius, Montesquieu, Blackstone![44]... — L-ai citit pe Blackstone? — Am citit primele două părţi, în traducere rusească. N-ar fi rău ca judecătorii noştri să fie obligaţi a avea această carte în locul vieţii sfinţilor, să fie obligaţi să o consulte mai des decît calendarul. Cum să nu fim mîhniţi, — repetă el, — că la noi nu sînt şcoli în care învăţămîntul să se predea în limba naţională?!

Convorbirea noastră fu întreruptă de intrarea poştalionului. Atîta am mai apucat să-i spun seminaristului, că în curînd dorinţa lui se va înfăptui, că s-a şi dat un ucaz privitor la înfiinţarea de noi universităţi,[45] unde ştiinţele se vor preda cum doreşte el. — Era şi timpul, domnul meu.

Pe cînd plăteam poştalionului preţul călătoriei, seminaristul a ieşit afară; dar ieşind, i-a căzut din buzunar un pacheţel de hîrtii. L-am ridicat şi... nu i l-am dat. Iubite cititor, să nu mă dai de gol; cu condiţia asta am să-ţi spun şi ţie ce-am şterpelit. După ce vei fi cetit, ştiu sigur că n-ai să-mi mai dai pe faţă furtişagul: după legea rusească, hoţ nu-i numai cel care fură, ci şi cel care primeşte. Mărturisesc că am mîna cam lipicioasă... Cum văd ceva, care pare cît de cît judicios, mi-l însuşesc: caută să nu mă judeci rău. — Iată ce scrie seminaristul meu:

Cine a asemuit lumea morală cu o roată, acela a spus un mare adevăr; dar n-a făcut poate altceva decît, văzînd forma rotundă a pămîntului şi a celorlalte mari corpuri cereşti care se mişcă în spaţiu, a exprimat ce a văzut. Poate că, îndeletnicindu-se cu observarea Naturii, muritorii o să descopere legătura tainică dintre cele morale sau spirituale cu cele materiale, o să-şi dea seama că pricina tuturor schimbărilor, evoluţiunilor şi revoluţiunilor lumii morale sau spirituale depinde de forma rotundă a planetei noastre şi a celorlalte corpuri ale sistemului solar,

rotunde ca şi pămîntul, şi rotindu-se ca şi el. Să nu crezi că sînt martinist [46] sau discipol al lui Swedenborg [47]. Nu, dragul meu! Eu beau şi mănînc nu numai ca să trăiesc, ci şi pentru că găsesc în aceasta o mare plăcere a simţurilor. Iţi mărturisesc, ca unui părinte sufletesc, că-mi place mai bine să petrec noaptea cu o fetişcană nostimă şi să adorm îmbătat de voluptate în braţele ei, decît să mă adîncesc în buchii ebraice sau arabe, în cifre sau hieroglife egiptene, căutînd să-mi despart sufletul de trup şi să mă avînt în cîmpiile nemărginite ale delirului, ca eroii spirituali vechi şi noi. După ce-oi muri, o să fie vreme îndeajuns pentru impalpabil şi sufleţelul meu o să se sature de plimbare.

Priveşte înapoi. Doar nu-i mult de cînd domnea superstiţia cu tot cortegiul ei: ignoranţă, robie, inchiziţie şi altele. Mult e de cînd Voltaire a strigat [48] de a răguşit împotriva superstiţiei? Mult e de cînd Frederic [49] i-a declarat război nu numai prin vorbă şi faptă, dar, ceea ce era mai grav pentru el, prin autoritatea exemplului său? Dar în lumea asta toate se întorc la starea de mai înainte, fiindcă totul se naşte din ruină. Toată fiinţa se zămisleşte, se naşte, creşte, ca să dea naştere la alte fiinţe asemănătoare, apoi moare şi le cedează locul. Noroadele rătăcitoare se strîng în oraşe, întemeiază state, ajung la maturitate, la slavă, apoi slăbesc, se sleiesc şi pier. Nici nu se mai cunoaşte unde au trăit; le piere pînă şi numele. Comunitatea creştină a fost la început smerită, blajină, se ascundea în pustiu şi în peşteri; apoi, întărindu-se, a ridicat capul, s-a abătut din drumul său, s-a dedat superstiţiei; în rătăcirea sa a mers pe obişnuita cărare a noroadelor, şi-a dat un stăpîn, cu puteri din ce în ce mai mari, şi papa a ajuns atotputernic între regi şi împăraţi. Apoi a venit schimbarea, care a început de la Luther [50]; acesta a fost instigatorul schismei, el a lepădat jugul papal şi mulţi s-au luat după el. Bastionul prejudecăţii despre puterea papală a început să se năruie şi superstiţia să dispară încetul cu încetul. Adevărul a găsit adepţi, a rupt zăvo-

gazul uriaş al prejudecăţilor. Dar n-a stăruit pe acest drum. Libertatea de gîndire s-a prefăcut în dezmăţ; nu mai era nimic sfînt; totul a devenit ţinta atentatelor gîndirii neînfrînate. Şi aceasta, după ce va merge pînă la capăt, va începe să dea înapoi. Vremea noastră dă semne de o asemenea schimbare la faţă. Deşi n-am ajuns pînă la ultima graniţă a gîndirii libere, mulţi încep să se întoarcă la vechile superstiţii. Dacă răsfoieşti cele mai proaspete opere misterioase,[51] îţi vine să crezi că trăim în vremurile scolasticei şi ale disputelor verbale, cînd mintea omenească se mulţumea cu vorbe, fără a se întreba dacă au sau nu vreun înţeles, cînd se socotea ca obiect al filozofiei, şi se propunea cercetătorilor adevărului, problema: cîte suflete încap pe un vîrf de ac.

Dacă e dat urmaşilor noştri să apuce pe căile rătăcirii, să părăsească realitatea şi să alerge după năluciri, de mare folos ar fi opera unui scriitor, care ne-ar descrie mersul raţiunii omeneşti în timpurile trecute. Ne-ar arăta cum, scuturînd pîcla prejudecăţilor, a început să urmărească adevărul pînă la culmile lui cele mai înalte; cum apoi, obosită ca să zic aşa de propria îndrăzneală, a început iarăşi să degenereze, să piardă din putere, şi în cele din urmă să se prăvălească în bezna ignoranţei şi a superstiţiei. Această operă ne-ar fi folositoare; căci dînd la iveală mersul şovăitor al minţii omeneşti între adevăr şi eroare, ar opri poate pe cîţiva de a apuca pe căi greşite, şi ar îngrădi avîntul ignoranţei. Fericit scriitorul care prin opera sa a putut lumina chiar şi pe un singur om, care măcar într-o inimă a putut sădi sămînţa virtuţii.

Noi ne putem socoti fericiţi, că nu vom fi martorii celei mai desăvîrşite umiliri a făpturii raţionale. Cei care vor veni îndată după noi ar putea fi mai fericiţi; dar aburii mlaştinilor putrede se ridică de pe acum şi încep să întunece orizontul. Să fim mulţumiţi dacă nu vom apuca să vedem ivindu-se un nou Mahomed[52], ceasul rătăcirii va mai întîrzia. Ia aminte! Cînd va începe fermentarea în idei, în domeniul spiritual şi

moral, dacă se va ridica un bărbat hotărît şi îndrăzneţ, un proroc al adevărului sau un ademenitor al gloatei, atunci va fi sosit vremea răsturnării împărăţiilor şi a primenirii credinţelor.

Aş vrea să arăt că este de rîs uneori scara pe care trebuie să coboare mintea omenească în bezna rătăcirii. Mă voi socoti fericit dacă astfel, cu un zîmbet, voi face un lucru bun.

Iubiţii mei, vagobondînd prin labirintul raţionamentelor, băgaţi de seamă să nu apucaţi pe calea unor cercetări de felul următor :

Grăit-a Akiba : păşind pe urmele lui rabbi Iosua spre un loc dosnic, am învăţat trei lucruri. Am învăţat 1) : cu faţa nu spre răsărit, nici spre apus, se cuvine să ne întoarcem, ci spre miazănoapte sau spre miazăzi. Am învăţat 2) : nu stînd în picioare, ci aşezîndu-ne pe vine, trebuie să ne facem nevoile. Am învăţat 3) : nu cu mîna dreaptă, ci cu cea stîngă să ne ştergem dosul. La aceasta a obiectat Ben Hazas : pînă într-atîta pierdutu-ţi-ai ruşinea faţă de învăţător, că l-ai pîndit şi cînd se deşerta ? Răspuns-a el : acestea sînt taine ale legii ; şi era nevoie să fac ceea ce am făcut, ca să le cunosc.

Vezi dicţionarul Bayle [53], articolul Akiba.

NOVGOROD [54]

Mîndriţi-vă, făloşi ctitori de oraşe, mîndriţi-vă, o, întemeietori de state ! Măguliţi-vă că veşnică va fi slava numelui vostru. Ingrămădiţi piatră peste piatră pînă în nori. Săpaţi în marmoră icoanele faptelor voastre vitejeşti, istorisirea isprăvilor voastre. Prin legi invariabile puneţi temelii trainice ocîrmuirii voastre. Timpul, arătîndu-şi într-un rînjet şirul dinţilor ascuţiţi, îşi bate joc de trufia voastră. Unde sînt legile înţelepte ale lui Solon şi Licurg [55], care au consfinţit libertatea Atenei şi a Spartei ? În cărţi. Pe locul unde au fost aceste cetăţi, o turmă de robi

geme azi sub buzduganul puterii absolute. Unde este falnica Troia, unde-i Cartagina [56]? De-abia se cunoaşte locul unde se ridicau ele, falnice. Se mai urcă oare în taină către fiinţa supremă fumul jertfei fără cusur, în slăvitele temple ale vechiului Egipt? Ruinele lui măreţe sînt astăzi adăpost vitelor behăitoare în ceasul arşiţei de amiază. Nu mai sînt stropite de lacrimi voioase de recunoştinţă către părintele ceresc, ci de scîrnave excremente din trupuri de vite. O, mîndrie, o, trufie omenească, priveşte toate acestea şi dă-ţi seama cît eşti de trecătoare!

Cu aceste gînduri am ajuns aproape de Novgorod şi am zărit mulţimea de mînăstiri din împrejurimi.

Se zice că toate aceste mînăstiri, chiar şi acele care sînt la 15 verste depărtare de oraş, au fost altădată în incinta lui; că dinăuntrul zidurilor lui puteau porni pînă la 100 000 de ostaşi. Din letopiseţi se ştie că Novgorodul a avut un guvern al poporului. Şi ei au avut cneji, dar puterea lor a fost mică. Frînele guvernului erau în mîinile şoltuzului şi ale pîrcălabilor. Adevăratul suveran era poporul, în adunările sale. Stăpînirea Novgorodului se întindea şi dincolo de Volga, spre miazănoapte. Acest stat liber făcea parte din Liga hanseatică [57]. Cît de puternic era, se vede din proverbul bătrînesc: „Cine se poate împotrivi lui dumnezeu şi marelui Novgorod?“ Temelia prosperităţii lui a fost negoţul. Dar dihonia năuntrică şi un vecin hrăpăreţ au pricinuit căderea lui.

Pe pod m-am coborît din chibitcă pentru a mă desfăta cu priveliştea cursului Volhovului. Nu putea să nu-mi vină în minte fapta ţarului Ivan Vasilievici după cucerirea oraşului. Întărîtat de împotrivirea acestei republici [58], trufaşul despot, crud dar iscusit, a hotărît să distrugă Novgorodul pînă-n temelii. Parcă-l văd stînd pe pod — cum se povesteşte — cu buzduganul în mînă şi poruncind, în a sa mînie, să fie daţi morţii bătrînii şi căpeteniile novgorodenilor. Dar cu ce drept şi-a dezlănţuit el furia împotriva lor, cu ce drept a pus stăpînire pe oraş? Oare pentru că cei

dintîi mari cneji ruşi au trăit acolo? Sau fiindcă el se iscălea ţar al întregii Rusii? Sau pentru că novgorodenii erau de neam slav? Dar ce nevoie e de drept, cînd ai puterea în mînă? Poate fi vorba de drept, cînd sentinţa se pecetluieşte cu sîngele noroadelor? Poate exista dreptate, cînd n-ai puterea s-o înfăptuieşti? S-a scris mult despre dreptul ginţilor; el este adesea invocat. Dar dascălii de drept nu s-au gîndit dacă poate exista şi un judecător al popoarelor. Cînd izbucneşte vrajba între două neamuri, cînd un popor se aruncă asupra celuilalt din ură sau din lăcomie, judecător între ele este sabia. Cine cade mort sau dezarmat, acela este vinovat; sentinţa e fără apel. — Iată de ce Novgorodul a fost al ţarului Ivan Vasilievici; iată de ce acesta l-a distrus şi a pus stăpînire pe ruinele lui fumegînde. — Nevoia, trebuinţa de pază şi siguranţă, întemeiază statele; dezbinarea, viclenia şi silnicia le dărîmă. — Atunci, ce este dreptul popoarelor? — Popoarele, zic dascălii, se găsesc unul faţă de celălalt în aceeaşi situaţie ca un om faţă de celălalt în starea naturală. — Întrebare: care sînt drepturile omului în starea naturală? Răspuns: priveşte-l. E gol, flămînd, însetat. Îşi însuşeşte tot ce poate lua pentru a-şi îndestula nevoile. Dacă ceva îl împiedică, el înlătură piedica, o nimiceşte şi pune mîna pe ce doreşte. Întrebare: dar dacă în calea îndestulării nevoilor întîlneşti pe un semen al său dacă de pildă doi inşi deopotrivă de înfometaţi, vor să-şi astîmpere foamea cu aceeaşi bucăţică, care din doi are mai mult drept? Răspuns: acela care o înşfacă. Întrebare: şi cine o înşfacă? Răspuns: acela care e mai tare. — Acesta să fie oare dreptul natural, aceasta — temelia dreptului popoarelor? Pilda tuturor vremurilor stă martoră că dreptul fără putere a fost, de fapt, totdeauna o vorbă goală. — Întrebare: care este dreptul cetăţeanului? Răspuns: cine călătoreşte cu poşta, să nu se ţină de fleacuri, ci să se gîndească cum să capete mai repede cai.

Novgorodenii au purtat război împotriva marelui cneaz Iaroslav Iaroslavici și au încheiat cu el un tratat de pace.

Novgorodenii au alcătuit un hrisov pentru apărarea libertăților lor și l-au întărit cu 58 de peceți.

Novgorodenii n-au îngăduit la ei moneda bătută de tătari.

Novgorodenii au început, în anul 1420, să bată propria lor monedă.

Novgorodul a intrat în Liga hanseatică.

La Novgorod se afla un clopot, la dangătul căruia se întrunea adunarea poporului, pentru a se sfătui cu privire la treburile obștești.

Țarul Ivan a luat novgorodenilor și clopotul și hrisovul.

Apoi — în anii 1500, 1600, 1700 — Novgorodul a stat mereu pe locul de mai înainte.

Dar, mă gîndii, ce-mi tot bat capul cu ce-a fost altădată, sau cu ziua de mîine. Cine e mereu cu ochii la cer și nu se uită la ce e sub picioare, curînd se poticnește și cade în noroi... Îmi pare rău, sau ba, Novgorodul de altădată n-am să-l pun la loc. Și are să fie ce-o da dumnezeu... Acum e vremea de cinat. Ia să mă duc la Karp Dementici.

— Ia uite, na! Bine ați venit, ce vînt bun v-a adus? — Cu vorbele acestea m-a primit prietenul Karp Dementici, odinioară negustor de a treia „ghildie“ [59], iar acum cetățean notabil. — Vorba ceea, ați picat tocmai la masă. Poftiți, poftiți, luați loc! — Dar ce praznic e azi la tine? — Binefăcătorule, ieri mi-am însurat băiatul. „Hm! Binefăcătorule!... Nu degeaba îmi zice așa, mă gîndii eu. Și eu, ca alții, i-am făcut rost să ajungă cetățean notabil. Se pare că bunicumeu, în anul 1737, a luat cu împrumut pe o poliță, de la cine — nu știu, 1000 de ruble. În 1780 Karp Dementici a pus mîna nu știu cum pe această poliță, a protestat-o, apoi s-a prezentat la mine cu un avocat iscusit. Dar om cumsecade și milostiv cum

este, mi-a luat numai dobînzile pe 50 de ani, iar capitalul mi l-a dăruit... Karp Dementici este un om recunoscător.“ — Hai, noră, adu un rachiaş, pentru mosafirul nostru neaşteptat. — Rachiu nu beau. — Măcar gustă niţel. În sănătatea tinerilor... — Şi ne aşezarăm la masă.

Lîngă mine şezu într-o parte fiul gazdei, iar în cealaltă Karp Dementici a pus-o pe tînăra măritată. Să scurtăm vorba, cetitorule. Dă-mi un creion şi o foaie de hîrtie. Am să-ţi desenez, de are să-ţi placă, toată onorabila companie, şi am să te fac să iei parte la banchetul de nuntă, chiar dacă în clipa de faţă te afli în insulele Aleutine, la vînătoare de vidre. Şi de n-oi izbuti să fac portrete exacte, o să fiu mulţumit şi cu simple siluete. Lavater [60] ne învaţă să cunoaştem şi după siluete cine e cuminte şi cine prost.

Karp Dementici — barbă căruntă, lungă cam de jumătate de arşin de la buza inferioară. Nasul — o pătlăgică, ochii în fundul capului, sprîncenele negre ca smoala. Se apleacă pînă la pămînt, îşi mîngîie barba, spune tuturor: „binefăcătorule“. Axinia Parfentievna, simpatica lui soţie, la 60 de ani e albă ca zăpada şi rumenă ca macul, face din guriţă inel; vin nu bea; înainte de masă, în văzul mosafirilor ia jumătate deget de votcă, dar în cămară un pahar... Tejghetarii lui bărbatu-său sînt valeţii ei; îl încarcă la socoteală pe stăpîn; din porunca Axiniei se fac provizii pe un an de zile 3 puzi de suliman şi 30 funţi de rumeneală. Alexei Karpovici, vecinul meu de masă: nici mustaţă, nici barbă, însă nasul roşu... Clipeşte din ochi, salută dînd din cap ca o gîscă şi-şi netezeşte mereu părul tuns rotund. A fost vînzător de prăvălie la Petersburg. Cînd măsoară, dă lipsă un verşoc la arşin. De aceea tată-său îl iubeşte ca pe sine însuşi. La cincisprezece ani i-a tras o palmă mamă-sii. Paraskovia Denisovna, tînăra lui soţie, este albă şi rumenă. Dinţii — negri cărbune [61]. Sprîncenele, ca un fir de aţă, mai negre decît funinginea. În societate şade cu ochii în pămînt, însă toată ziulica nu pleacă de lîngă ferestruică şi cască ochii la

bărbaţii care trec. Spre seară stă la portiţă. Un ochi e vînăt : dar de ziua întîia, de la scumpul bărbăţel. Cine se pricepe la ghicit, ştie pentru ce.

Dar, iubite cetitorule, văd că ai început să caşti. Basta cu siluetele. Ai dreptate : tot nas, tot buze, altceva n-are să fie. Nici asta nu pricep, cum ai să deosebeşti sulimanul şi rumeneala pe siluetă.

— Karp Dementici, ce negoţ faci acum ? Nu mai vii la Petersburg, nu mai faci ca altădată transport de in, nu mai cumperi nici zahăr, nici cafea, nici văpsele. Mi se pare că negustoria nu ţi-a fost în pagubă. — Negustoria m-a ruinat. Dar mi-a ajutat dumnezeu. Am avut o dată un an bun şi am clădit casa asta pe numele nevestei. Anul următor a fost o recoltă proastă de in, şi n-am putut furniza cît cerea contractul. De aceea m-am lăsat de comerţ. — Aşa-i, îmi aduc aminte că pentru 30 000 de ruble luaţi arvună ai distribuit creditorilor numai o mie de puzi de in. — Mai mult n-am putut, pe cinste. — Firește, şi în coloniale a fost recoltă proastă. Ai adunat vreo douăzeci de mii. Îmi aduc aminte : cu ele a venit durerea de cap. [62] — Aşa e, binefăcătorule. M-a durut capul, să plesnească nu alta. Dar ce era să le fac creditorilor ? Le-am dat tot ce am avut. — Trei la sută ? — Ba nu, 15. — Şi casa ? — Cum puteam să mă ating de casă. Nu-i a mea, e a nevestei. — Şi acum, cu ce te îndeletniceşti ? — Cu nimic. De cînd am dat faliment, face comerţ fiu-meu. Vara asta, slavă domnului, a furnizat in pentru 20 000 de ruble. — Şi, firește, la anul o să facă angajament pentru 50 000, o să ia jumătate arvună şi... o să clădească o casă nevestei. — Alexei Karpovici zîmbeşte pe furiş. — Şugubăţ, ca totdeauna, binefăcătorule. Dar basta cu fleacurile. Să ne apucăm de treabă. Hai, noră, toarnă de băut. — Ştii că nu beau. — Dar măcar gustă.

Gustă, gustă... am simţit că mi se roşesc obrajii şi pînă la sfîrşitul mesei m-aş fi îmbătat ca şi ceilalţi. Dar din fericire, după cum nu poţi fi totdeauna cuminte, nici la masă nu poţi să stai mereu. Aşa că, pentru acelaşi motiv pentru care uneori fac prostii şi bat cîmpii, la ospăţul de nuntă am rămas treaz.

Ieşind de la prietenul meu Karp Dementici, am căzut pe gînduri. Pînă acum socotisem că legislaţia relativă la poliţe, introdusă pretutindeni, are de scop apărarea creditului, prin faptul că înlesneşte o rĕpede şi strictă executare a obligaţiilor comerciale şi este o născocire fericită a timpurilor noi, care înlesneşte circulaţia rapidă a banului, lucru necunoscut altădată. Dar cum se face că, atunci cînd lipseşte buna credinţă, poliţa este un petic de hîrtie fără valoare? Dacă legea n-ar prevedea urmărirea severă a debitorului, ar dispărea oare comerţul? Nu trebuie să ştie creditorul cui îi dă credit? De cine trebuie legiuitorul să aibă mai multă grijă, de creditor sau de debitor? Cine merită mai multă consideraţie, creditorul care şi-a pierdut capitalul din uşurinţă, sau debitorul în lanţuri şi în temniţă? Unul e uşuratic, celălalt... pungaş. Primul s-a încrezut prosteşte în severitatea legilor, al doilea... Şi dacă executarea obligaţiei, contractată prin poliţă, n-ar fi atît de aspră? N-ar mai fi loc pentru uşurinţă, n-ar mai fi poate înşelăciune în chestie de poliţe... Am început să mă gîndesc: vechiul sistem s-a dus dracului... şi m-am culcat cu capul buimac.

BRONNIŢI [63]

Pînă să se schimbe caii la chibitcă, m-am gîndit să mă urc pe un deal înalt, în apropiere de Bronniţî, deal pe care, zice-se, în vremurile vechi, înainte — cred — de venirea slavilor, se ridica un templu renumit atunci prin oracolele sale, pe care veneau să le consulte mulţi potentaţi nordici. Se pare că pe locul unde acum se află satul Bronniţî, se afla oraşul Holmograd [64], vestit în istoria nordică antică. Iar pe locul vechii şi renumitei capişti s-a clădit o bisericuţă.

Urcîndu-mă pe deal m-am dus cu mintea în vremurile vechi şi mi-am închipuit că vin aici, la o divinitate puternică, să aflu ce-mi pregăteşte viitorul şi astfel să-mi liniştesc îngrijorarea. Spaima mistică îmi

paralizează membrele, inima începe să-mi bată, mi se face negru înaintea ochilor. Aud un glas ca tunetul, care-mi strigă: „Nesocotitule! De ce vrei să pătrunzi o taină pe care eu am ascuns-o muritorilor sub vălul des al neștiinței? De ce, semețule, rîvnești să știi ceea ce e cunoscut numai minții celei veșnice? Află că necunoașterea viitorului e pe măsura naturii tale celei șubrede. Fericirea, care știi dinainte că va veni, pe care o aștepți vreme îndelungată, își pierde dulceața; atunci cînd în sfîrșit sosește, nu mai ai puterea să te bucuri, sufletul nu mai vibrează ca la o bucurie nesperată. Iar o nenorocire așteptată îți răpește liniștea fără de vreme, te otrăvește, nu te lasă să guști plăcerile vieții care știi că vor lua sfîrșit. Ce urmărești, copil fără minte? Atotînțelepciunea mea a sădit în rațiunea și în inima ta tot ce-ți este trebuincios. Întreabă-le pe ele în zilele de restriște și vei afla mîngîiere; iar în ceasul bucuriei ele te vor îndemna să pui frîu unei fericiri semețe [65]. Întoarce-te printre ai tăi, potolește-ți gîndurile răzvrătite, dă ascultare conștiinței tale. Atunci ți se va revela puterea mea dumnezeiască, atunci vei afla prorocirea mea". — O bubuitură puternică trosni în împărăția lui Perun [66], și ecoul ei răsună departe în văi. M-am deșteptat din visare. Cînd am ajuns pe culme și am zărit biserica, am ridicat mîinile la cer și am exclamat: — Doamne, acesta este un templu al tău, un templu al dumnezeului adevărat și unic. Dar pe locul acesta, pe locul unde acuma sălășluiești tu, se ridica, zice-se, odinioară, un templu al rătăcirii. O, stăpîne! Nu pot crede că oamenii au îndreptat vr'odată ruga inimii lor către o altă ființă, afară de tine. Brațul tău irezistibil ajunge nevăzut pretutindeni; el silește și pe tăgăduitorii atotputerniciei tale să recunoască un ziditor și țiitor al lumii. Dacă muritorul, în strania sa rătăcire, te-a numit cu nume necuviincioase și bestiale, însă veneraţia lui se îndreaptă tot către tine, cel veșnic, și el se înfioară de strășnicia ta. Iehova, Jupiter, Brahma; dumnezeul lui Avraam, al lui Moise, al lui Confucius, al lui Zoroastru, al lui Socrates, al lui Marcus Aurelius [67]; dum-

nezeul creştinilor, o, dumnezeul meu! Tu singur eşti pretutindeni. Dacă în orbirea lor oamenii au crezut, în aparenţă, că nu eşti unic, de fapt ei au zeificat forţele tale neasemuite, făptuirile tale incomparabile. Puterii tale, pretutindeni şi în toate simţită, toţi pretutindeni i se închină. Ateul care te tăgăduieşte, şi el cînd recunoaşte legile imutabile ale Naturii, ţie îţi aduce prin aceasta un imn de laudă mai răsunător decît toate cîntările noastre; căci se înfioară, pătruns pînă în adîncul sufletului de minunea creaţiunii tale... Tu cauţi, o, părinte prea bun, o inimă sinceră şi un suflet neprihănit; iată, ele sînt gata să te primească. Intră şi domneşte în ele! — Cîteva clipe am stat concentrat în mine însumi, şi n-am văzut nimic din cele ce mă-nconjurau. Cînd am ridicat apoi ochii şi mi-am îndreptat privirea spre aşezările omeneşti din apropiere, am exclamat: — Aceste colibe mizerabile stau pe locul unde altădată se ridicau mîndrele ziduri ale unui oraş mare. Nici cea mai mică urmă n-a rămas din ele. Raţiunea, care cere dovezi convingătoare şi palpabile, refuză să dea crezare legendei. Aşa trec toate, se năruie, se prefac în pulbere... Dar un glas tainic îmi spune că ceva va rămîne viu pe veci...

Cu vremea stelele se vor întuneca
Lumina soarelui pieri-va. Şubreda Natură
Sub greaua anilor povară va cădea.
Dar tu vei înflori-n eternă tinereţe,
În mijlocul stihiilor încăierate,
Şi-a lumilor grozavă prăbuşire,
Neclintit.)*

ZAIŢOVO [69]

La hanul staţiei Zaiţovo m-am întîlnit cu un vechi prieten al meu, domnul Krestiankin. Ne cunoaştem încă din copilărie. N-am prea locuit cu el în acelaşi

*) Actul V, scena I, din tragedia „Caton" a celebrului scriitor englez J. Addison 68. (N. aut.)

oraş şi ne-am întîlnit rar ; însă de cîte ori am avut prilej, am stat de vorbă cu inima deschisă. Domnul Krestiankin a servit multă vreme în armată ; însă scîrbit de cruzimile militării, mai ales în timp de război cînd aşa-zisul „drept marţial" acoperă atîtea fărădelegi, a trecut în serviciul civil al statului. Din nenorocire însă, nici aici n-a fost ferit de ceea ce a vrut să evite cînd a renunţat la cariera militară. Prietenul meu este un om de inimă şi un suflet ales. Însuşirile sale nobile fiind îndeobşte recunoscute, el a fost numit preşedinte al unui tribunal corecţional. La început n-a vrut să primească ; în cele din urmă însă s-a răzgîndit. — Dragul meu, mi-a explicat el, — ce cîmp vast se deschide înaintea mea ! Voi putea da curs liber dorinţelor celor mai scumpe inimii mele, să sfarm jugul greu care apasă pe umerii nevinovăţiei, să golesc temniţele de cei care au greşit din uşurinţă, din slăbiciune sau inexperienţă. Nu se cuvine să se facă dintr-o întîmplare nenorocită o crimă cu intenţie. Prin îndeplinirea datoriei mele, voi stoarce poate unor părinţi lacrimi pentru copiii lor ; voi smulge suspine unor soţii... dar aceste lacrimi vor fi lacrimi de ispăşire, de întoarcere pe calea cea bună. Însă lacrimile celor săraci cu duhul şi ale nevinovăţiei obijduite trebuie să sece ! Ah, cît sînt de fericit de ideea asta ! Plec cît mai curînd la postul meu. Poate că prezenţa mea acolo e necesară. Ar fi criminală zăbava, dacă ar zădărnici prevenirea unei arestări nedrepte sau eliberarea unui acuzat fără vină.

Cu asemenea gînduri plecase amicul meu să-şi ia în primire funcţia. Cu atît mai mult m-am mirat, aflînd de la el acum că-şi dăduse demisia, şi că de aici înainte are de gînd să rămînă în neactivitate.

— Crezusem, dragul meu, — mi-a explicat domnul Krestiankin, — că în îndeplinirea misiunii mele voi găsi o recoltă îmbelşugată şi îmbucurătoare pentru convingerile mele ; dimpotrivă, am găsit numai fiere şi spini. Sînt sătul ; nefiind în stare să fac binele aşa cum am vrut, cedez locul unei adevărate fiare sălbatice. Acest mizerabil a meritat în scurtă

vreme laudele superiorilor, prin grabnica rezolvare a proceselor în curs, în timp ce pe mine m-au socotit slujbaş zăbavnic. Unii chiar m-au bănuit că iau mită, prin faptul că nu mă grăbeam să înăspresc soarta unor nenorociţi, care adesea se făcuseră vinovaţi numai siliţi de împrejurări. Înainte de intrarea mea în magistratură cîştigasem reputaţia, măgulitoare pentru mine, de slujbaş cumsecade şi omenos. Acuma, tocmai însuşirea de care inima mea era atît de mîndră e socotită slăbiciune sau indulgenţă culpabilă. Am văzut sentinţele mele luate în rîs tocmai în ceea ce constituia nobleţea lor; le-am văzut rămase fără efect. Am văzut cu scîrbă cum, avînd de gînd să scoată basma curată pe un adevărat răufăcător şi om primejdios societăţii, sau să pedepsească cu pierderea cinstei şi a vieţii pe un nenorocit pentru o vină inexistentă, şeful meu, nefiind în stare să mă înduplece pe mine la achitarea ilegală a unor criminali sau la condamnarea unor nevinovaţi, a reuşit să cîştige consimţămîntul colegilor mei. Adesea am văzut cum hotărîrile mele bune s-au risipit ca fumul în văzduh. Colegii mei, ca răsplată a slugărniciei lor, au primit decoraţii, în ochii mei, fără lustru, dar de strălucirea cărora ei au fost încîntaţi. Nu rareori, în cazuri îndoielnice, îndemnat de milă pentru un aşa-zis criminal, de a cărui nevinovăţie eram convins, am recurs la lege, cu speranţa să găsesc în ea sprijin şi dezlegare; dar cel mai adesea în textul legii, învechit, rămas din alte vremuri, am întîlnit nu milă pentru oameni, ci cruzime. Pedepsele crunte, disproporţionate faţă de delict, mi-au smuls adesea lacrimi. Mi-am dat seama că legea ia în seamă numai faptul şi nu cercetează cauza care i-a dat naştere; şi poate că nici nu e cu putinţă altfel... Tocmai un asemenea caz întîmplat de curînd m-a silit să-mi dau demisia. Nefiind în stare să scap de la moarte pe nişte nenorociţi, pe care braţul puternic al ursitei i-a împins la crimă, cel puţin n-am vrut să fiu părtaş la osîndirea lor. Nu le-am putut uşura soarta; de aceea mi-am spălat mîinile în nevinovăţia mea şi am plecat.

La noi în gubernie trăia un nobil retras de cîţiva ani din slujbă. Iată statele lui de serviciu: a fost la început „istopnik“ *), la Curte. Apoi a fost înaintat pe rînd lacheu, „kamerlacheu“ şi, în fine, „mundschenk“ **). Ce însuşiri se cer pentru a parcurge aceste trepte de serviciu la Curte, nu ştiu. Atîta ştiu că pînă la ultima lui suflare a fost mare amator de vin. După ce a fost mundschenk timp de 15 ani, i s-a dat un post, conform cu cinul lui, la Curtea heraldică [70]; dar el, dîndu-şi seama de nedestoinicia lui în aceste treburi, a cerut să fie scos la pensie şi i s-a acordat rangul de asesor de colegiu. [71] Astfel s-a întors la locul lui de naştere, adică în gubernia noastră, acum şase ani. Dragostea de locul natal îşi are adesea izvorul în vanitate. Omul de proveniență joasă, care a ajuns la o oarecare situaţie, sau desculţul care a făcut avere, dacă se descotoroseşte de sfiala şi pudoarea care e ultima — cea mai slabă — rădăcină a virtuţii, preferă locul de naştere pentru a-şi desfăşura luxul şi trufia. Asesorul a găsit curînd prilejul să-şi cumpere un sat, unde s-a stabilit cu familia sa numeroasă. Dacă s-ar fi născut la noi un Hogarth [72] ar fi găsit material foarte îmbelşugat pentru caricaturile lui, în familia domnului asesor; dar eu nu sînt pictor bun. Dar dacă aş putea desluşi caracterul omului după trăsăturile feţei, cu iscusinţa unui Lavater, ţi-aş putea zugrăvi un tablou remarcabil al acestei familii. Sînt însă lipsit de asemenea talente. Mă voi mărgini deci să las a vorbi faptele, cei mai buni tîlmaci ai sufletului.

Domnul asesor, om ridicat foarte de jos, s-a văzut deodată stăpîn absolut al cîtorva sute de semeni de-ai lui. Asta l-a ameţit de tot. Dealtfel, nu-i singurul pe care puterea îl ameţeşte. El s-a socotit de rang mai înalt, iar pe ţărani i-a considerat ca vite de muncă puse la dispoziţia bunului său plac (mai-mai şi-a închipuit că puterea asta a lui e de la dumnezeu). Era lacom de bani, crud din fire, arţăgos, josnic şi de aceea trufaş faţă de cei mai slabi decît el. După as-

*) Însărcinat cu încălzitul camerelor. (N. red. rom.)
**) Paharnic. (N. red. rom.)

tea poţi să judeci cum s-a purtat cu ţăranii. La fostul stăpîn ei fuseseră cu „obroc" ; cel nou i-a pus la arătură [73]. Le-a luat pămîntul, vitele li le-a cumpărat pe un preţ fixat tot de el ; i-a pus să muncească toată săptămîna pentru dînsul ; iar, ca ţăranii să nu moară de foame, le dădea de mîncare la curte o dată pe zi, iar unora le acorda din milă mesiacina [74]. Dacă vreunul i se părea leneş, punea să-l bată cu nuiele, cu băţul, cu gîrbaciul, sau cu biciul cu mai multe cozi, după gradul de lenevie. Însă cînd era vorba de delicte adevărate, de pildă de un furt, nu în paguba lui ci a altora, închidea ochii. Părea că avea de gînd să reînvie pe moşia lui moravurile vechii Lacedemonii [75] sau ale Secei Zaporojene. Se întîmplă ca ţăranii, flămînzi, să jefuiască vreun călător la drumul mare, sau pe un altul să-l omoare. El atunci nu-i dădu pe mîna autorităţii, ci-i ascunse şi raportă că au fugit ; îşi făcea el socoteala că n-o să aibă nici un cîştig dacă un ţăran de-al lui o să fie bătut cu cnutul sau trimis la muncă [76] pentru fărădelege. Dar dacă un ţăran fura ceva de la el, îl bătea ca pentru lenevie sau pentru o vorbă obraznică sau de duh şi, pe deasupra, îi punea lanţuri de picioare sau un jug cu ţepi pe grumaz. Ţi-aş putea povesti multe din înţeleptele lui isprăvi ; dar din cîte ţi-am spus ţi-ai putut face o idee despre eroul meu. Peste femei era stăpînă absolută „cucoana", iar fiii şi fiicele erau ajutoarele şi executorii poruncilor perechii noastre, căci regula la ei era ca pentru nici o treabă să nu ia pe un ţăran de la muncă. Oameni la curte [77] aveau numai pe un băietan cumpărat la Moscova, coaforul domnişoarelor, şi o bucătăreasă bătrînă. Vizitiu n-aveau, nici cai ; cînd trebuia să meargă undeva luau caii de arat. Aşa că bătaia cu nuiaua sau cu gîrbaciul o aplicau ţăranilor chiar fiii boierului ; iar domnişoarele luau la palme pe fete şi pe femei, sau le trăgeau de păr. În timpul liber boierii tineri umblau prin sat sau pe cîmp, se legau de fete şi de neveste, cu tot felul de vorbe de ruşine ; nici una nu scăpa de obrăznicia lor ; iar domnişoarele, fiindcă n-aveau logodnici, îşi vărsau năduful pe fete ; pe

multe le stîlciseră în bătaie. Judecă singur, dragul meu, la ce poate să ducă asemenea ticăloșii. Din experiență, știu că poporul rus este foarte răbdător, din cale afară de răbdător, dar cînd pierde răbdarea, nimic nu-l mai poate opri de la cruzime. Așa s-a întîmplat și cu asesorul. Prilejul a fost purtarea sălbatică și desfrînată, cu adevărat bestială, a unuia din fiii lui.

O fată frumușică din satul lui era logodită cu un flăcău din același sat. Fiul mijlociu al asesorului o găsi însă pe placul lui și încercă toate mijloacele să intre în legături de dragoste cu dînsa. Dar fata rămase credincioasă făgăduinței date logodnicului; lucru rar la țară, dar se întîmplă. Cununia trebuia să aibă loc într-o duminică. Tatăl logodnicului împreună cu fecioru-său se duseră la curtea boierului ca să-i ducă ploconul de nuntă[78], doi puzi de miere, după obiceiul introdus la mulți moșieri. De momentul ăsta s-a gîndit cuconașul să se folosească pentru a-și face pofta. Trimise pe un băiat din sat s-o cheme pe mireasă la curte, și aici, cu ajutorul amînduror fraților, puse mîna pe dînsa, îi astupă gura și o tîrî s-o bage într-o magazie. Neputînd striga, ea se împotrivi din răsputeri mîrșavei intenții a domnișorului, însă trebui să cedeze forței celor trei. Scîrnăvia de ciocoiaș începuse deja să-și pună în aplicare monstruoasa ispravă, cînd mirele, ieșind din casă în curte, văzu pe unul din cuconași stînd de pază și, bănuind ceva rău, îl chemă pe tată-său într-ajutor și cu iuțeala fulgerului dădu năvală spre magazie. La apropierea lui, ușa se închise; cei doi frați, cu puteri unite, căutară zadarnic să-l oprească. Mirele înfuriat puse mîna pe un par și, dînd buzna în magazie, îl izbi în spate pe răpitorul logodnicei sale. Ei voiră să-l prindă, însă văzînd pe tatăl mirelui care-i venea într-ajutor înarmat și el cu un par, se lăsară păgubași, ieșiră repede din magazie și o luară la sănătoasa. Însă mirele se luă după ei, ajunse pe unul din urmă, îl izbi cu parul și-i sparse capul. Mișeii, pentru ca să se răzbune, se duseră glonț la tatăl lor și-i spuseră că, plimbîndu-se prin sat, au întîlnit-o pe mireasă și au glumit cu ea;

ceea ce văzînd, logodnicul a început să-i bată, ajutat şi de tată-său. Ca dovadă arătară capul spart al unuia dintre ei. Văzîndu-şi vlăstarul rănit, asesorul în culmea mîniei porunci ca cei trei „criminali" (aşa îi numi el pe ginere, pe mireasă şi pe tatăl ginerelui) să fie aduşi în faţa lui. Cea dintîi întrebare ce le-a pus a fost: cine i-a spart lui fiu-său capul? Mirele nu şi-a tăgăduit fapta, însă a povestit tot ce s-a întîmplat. „Cum ai îndrăznit, — strigă bătrînul moşier, — să ridici mîna împotriva stăpînului tău? Chiar de ar fi petrecut o noapte întreagă cu ea, înaintea nunţii tale, ar fi trebuit să-i fii recunoscător. N-ai să te însori cu ea; fata are să rămînă în casă la mine, iar voi veţi căpăta pedeapsa cuvenită". Asesorul porunci îndată ca pe mire să-l bată fără milă cu gîrbaciul şi-l lăsă pe mîna fiilor săi. Flăcăul răbdă cu bărbăţie loviturile; nu se intimidă nici cînd începură să-l chinuiască pe tată-său. Dar cînd văzu că domnişorii voiau s-o ducă în casă pe mireasă, nu mai putu răbda. „Execuţia" a avut loc în curte. Într-o clipă el smulse fata din mîinile răpitorilor şi amîndoi o luară la fugă spre poartă. Văzînd aceasta, boierii cei tineri încetară de a-l mai bate pe bătrîn şi se luară după cei doi fugari. Flăcăul, văzînd că sînt cît pe ce să-l ajungă, rupse o prăjină din gard ca să se apere. În vremea asta alţi ţărani, atraşi de gălăgie, năpădiră în curtea boierească. Îndîrjiţi de nedreptatea făcută tînărului sătean ei săriră să-l ajute, mai ales că şi fără asta inima le era plină de ură împotriva stăpînilor. Asesorul, văzînd aceasta, alergă în persoană, începu să-i ocărască, şi pe cel dintîi care se nimeri îl lovi cu bastonul aşa de tare, încît omul se prăbuşi în nesimţire la pămînt. Acesta a fost semnalul revoltei generale. Ţăranii îi înconjurară pe cîteşipatru şi — pe scurt — i-au omorît pe loc. Atîta era de cumplită ura pe care le-o purtau, încît nici unul n-a vrut să nu ia parte la omor, aşa au declarat ei înşişi mai tîrziu. Din întîmplare trecea pe acolo, în acel moment, ispravnicul districtului cu un detaşament de soldaţi şi fu astfel martor ocular al sfîrşitului întîmplării de mai sus. El arestă pe

toţi vinovaţii — adică jumătate din sat — începu anchetarea afacerii, care în cele din urmă ajunse spre judecare la tribunalul corecţional. Chestiunea era cu desăvîrşire limpede: acuzaţii recunoşteau tot, invocînd ca scuză numai apucăturile sălbatice ale stăpînilor lor, apucături cărora dealtfel le mersese vestea în toată gubernia. Prin funcţia mea eram chemat să dau o hotărîre definitivă în această afacere, să osîndesc pe vinovaţi la moarte, sau la caznă publică [79] şi muncă silnică pe viaţă.

Luînd cazul în cercetare, n-am găsit motive de acuzare îndestulătoare şi neîndoielnice împotriva delicvenţilor. E drept, ţăranii îşi uciseseră stăpînii, se făcuseră vinovaţi de omor. Dar această faptă nu era oare fatală? Oare adevăratul instigator n-a fost tocmai cel omorît? După cum în aritmetică, din două numere date rezultă în mod necesar al treilea, aşa şi în cazul acestora urmările au fost inevitabile. Pentru mine cel puţin, nevinovăţia ucigaşilor era vădită. Dacă, umblînd pe stradă, sînt atacat de un răufăcător care ridică cuţitul asupra mea şi vrea să mă-njunghie, pot fi eu socotit ucigaş dacă previn încercarea lui criminală şi-l dobor neînsufleţit la picioarele mele? Dacă un filfizon zurbagiu, cum sînt atîţia în zilele noastre, tratat de mine cu dispreţul meritat, ar voi să se răzbune şi, întîlnindu-mă într-un loc pustiu, ar scoate spada şi m-ar ataca, vrînd să mă răpună sau numai să mă rănească, mi s-ar putea oare face o vină din faptul că am tras la rîndul meu sabia ca să mă apăr, şi am izbăvit astfel şi societatea de un individ care-i tulbura liniştea? Poate o faptă fi socotită ca un atentat la viaţa şi siguranţa unui membru al societăţii, dacă o săvîrşesc pentru propria mea mîntuire, dacă prin ea preîntîmpin primejduirea persoanei mele, dacă fără ea soarta mea ar fi pe veci de plîns?

Îţi poţi închipui starea mea sufletească atunci cînd, frămîntat de aceste idei, am cercetat cazul în chestiune. Sincer ca totdeauna, am împărtăşit gîndurile mele colegilor. Toţi într-un glas se ridicară împotriva mea. Mila şi omenia mea au fost tălmăcite ca vino-

vata apărare a unei nelegiuiri. M-au învinuit de instigare la omor, m-au declarat părtaş al ucigaşilor. După părerea lor, răspîndirea ideilor mele ar primejdui siguranţa domestică. Cum o să mai poată trăi — întrebară ei — nobilul în siguranţă la ţară ? Cum o să-şi poată vedea el poruncile îndeplinite ? Dacă cei răzvrătiţi împotriva voinţei stăpînului, ba chiar ucigaşii lui, ar fi iertaţi de pedeapsă, s-ar rupe legăturile sociale, poporul n-ar mai da ascultare mai-marilor lui, şi am recădea în haosul societăţilor primitive. Agricultura ar pieri, uneltele de plugărie ar rugini, ogorul pustiit ar fi năpădit de bălării ; locuitorii, nemaiavînd stăpîn peste ei, ar trîndăvi, ar ajunge să cerşească pe drumuri şi s-ar duce care încotro. Oraşele s-ar vedea la marginea prăpastiei. Orăşenii s-ar lăsa de meserii, meşteşugarii n-ar mai stărui în munca lor sîrguitoare, negoţul ar seca chiar la izvor, locul belşugului l-ar lua sărăcia scîrboasă, clădirile măreţe s-ar dărăpăna, nimeni n-ar mai asculta de lege. Atunci uriaşa organizaţie a societăţii s-ar destrăma, şi părţile despărţite de trup ar pieri ; tronul împărătesc, care acum este temelia, reazemul şi cimentul societăţii, s-ar zdruncina şi s-ar prăbuşi, stăpînitorul noroadelor ar fi socotit la fel cu oricine şi sfîrşitul societăţii ar fi aproape. Iată tabloul demn de o pensulă infernală, pe care colegii mei au căutat să-l înfăţişeze privirii tuturor celor la care ajungea vestea despre procesul în chestiune. „Nu-i de mirare, — ziceau ei, — că preşedintele nostru se face apărătorul ţăranilor ucigaşi. Ia întrebaţi-l de ce neam este ? Dacă nu ne înşelăm, chiar dumnealui a ţinut în tinereţe coarnele plugului. Totdeauna aceşti boiernaşi nou-nouţi au idei ciudate despre drepturile înnăscute ale nobilimii. De-ar fi după el, credem că pe toţi ne-ar face odnodvorţî [80], ca să fim la fel cu neamul din care a ieşit". Prin asemenea vorbe credeau colegii mei că mă vor jigni şi că mă vor face odios întregii societăţi. Dar nu s-au mulţumit numai cu atîta. M-au învinuit că am luat mită de la văduva asesorului, ca să nu fie lipsită de iobagi prin trimiterea lor la munca silnică ; asta, ziceau ei, este ade-

vărata pricină a ciudatelor şi primejdioaselor mele opinii, atît de vătămătoare drepturilor nobilimii în general. Smintiţii! Credeau că mă vor răni prin ironia lor, că mă vor insulta prin calomniile lor, că răstălmăcirea mincinoasă a bunelor mele intenţii mă va face să renunţ la ele! Nu-mi cunoşteau inima. Nu ştiau că, fără frică, mă judec singur, că conştiinţa mea nu mă face să roşesc.

Invinuirea de mituire ei o întemeiau pe faptul că văduva asesorului nu dorea ca moartea soţului să fie răzbunată; împinsă de lăcomie şi conformîndu-se principiilor răposatului, ea voia să-i scape pe ţărani de pedeapsă, pentru ca să nu fie lipsită de „proprietatea" ei, cum se exprima. Cu asemenea cerere a venit şi la mine. In ce priveşte iertarea ţăranilor pentru omorul comis, eram de aceeaşi părere cu dînsa; ne deosebeam numai în privinţa motivării. Ea m-a asigurat că pe ţărani o să-i pedepsească ea singură cu vîrf şi îndesat... pe cînd eu am căutat s-o conving că, odată ce i-a iertat, să nu-i mai scoată din fire, să nu-i mai împingă iar la „crimă".

Rezidentul nostru a fost înştiinţat despre părerile mele în această chestiune, a aflat că am căutat să cîştig de partea mea şi pe colegi, şi că ei au şi început să se clatine în convingerile lor (dealtfel, aceasta nu se datora tăriei argumentelor mele, ci banilor soţiei asesorului). Deprins din copilărie cu ideea că nobilul este stăpîn absolut peste ţăranii lui, firesţe că el nu se putea împăca cu modul meu de a gîndi şi că a fost foarte nemulţumit, văzînd că opinia mea începe să precumpănească, deşi din alte motive. Numaidecît trimise să-i cheme pe colegii mei, îi mustră, le arătă că e ruşine să aibă asemenea păreri, că ştirbesc privilegiile castei nobililor, că se răzvrătesc împotriva autorităţii supreme ale cărei dispoziţii legale le calcă; făgăduieşte răsplată acelora care vor aplica legea şi ameninţă cu pedeapsă pe recalcitranţi. Scurt, aceşti judecători slabi, lipsiţi de principii şi de tărie sufletească, se întoarseră la părerile lor de mai înainte. Pe mine această

schimbare la față nu m-a mirat, întocmai cum nu mă mirase nici atitudinea lor trecută. E lucru firesc ca niște suflete slabe, lașe și josnice, să se teamă de amenințările celor puternici și să se lase ademenite de favorurile lor.

Rezidentul, după ce a convertit pe tovarășii mei, s-a hotărît să încerce, măgulindu-se că va reuși, a mă converti și pe mine. În acest scop a trimis să mă cheme la el, în dimineața unei zile de sărbătoare. A fost silit să mă invite, deoarece eu niciodată nu făceam asemenea vizite de ploconeală, pe care trufia le socotește de datoria subalternilor, lingușirea le consideră folositoare, iar omul înțelept — nedemne și rușinoase. A ales într-adins o ocazie solemnă, o zi cînd vine lume multă la dînsul. Într-adins a ales, pentru a-și spune cuvîntul, o adunare publică ; spera că în acest chip mă va convinge mai ușor. Socotea să găsească și în mine lașitate sau slăbiciune de caracter ; discursul lui a țintit în aceste două direcțiuni. Cred de prisos să-ți repet ceea ce îngîmfarea, conștiința puterii și încrederea în propria iscusință și erudiție. au inspirat elocinței lui. Trufiei lui i-am răspuns cu nepăsare și liniște, am rămas neclintit la injoncțiunile lui, iar argumentelor le-am opus argumentele mele. Multă vreme mi-am păstrat sîngele rece. În cele din urmă însă, inima mea zbuciumată și-a vărsat prisosința. Cu cît îi vedeam mai slugarnici pe cei de față, cu atît vorbirea mea devenea mai vijelioasă. Fără șovăială și cu glas puternic am rostit următoarea cuvîntare : — Omul vine pe lume egal cu toți ceilalți. Cu toții avem mădulare la fel, toți avem judecată și voință. Prin urmare, omul, în afara legăturilor sale cu societatea, este o ființă de sine stătătoare în cele ce face. Dar el pune răgaz faptelor sale, consimte să nu țină seamă în toate numai de propria voință, se supune ordinelor unui om la fel cu dînsul, cu un cuvînt devine cetățean [81]. Dar de ce este el dator să-și pună frîu pornirilor ? De ce ia asupră-și jugul unei autorități ? De ce, fiind slobod în îndeplinirea voinței sale, el o îngrădește totuși cu hotarul supunerii ?

Spre folosul lui — zice raţiunea ; spre folosul lui — zice sentimentul năuntric, spre folosul lui — zice legislaţia înţeleaptă. Prin urmare unde nu-i spre folosul lui să fie cetăţean, acolo nu e cetăţean. Prin urmare acela care vrea să-l lipsească de foloasele cetăţeniei este duşmanul lui. Împotriva duşmanului el caută în lege ocrotire şi răzbunare. Dacă legea, fie că n-are putere de a-l apăra, fie că nu vrea să-l apere, dacă autoritatea nu poate să-i dea ajutor imediat într-o nenorocire care-l ameninţă, atunci cetăţeanul poate recurge la dreptul său natural de a-şi apăra singur viaţa, sănătatea şi liniştea. Căci cetăţeanul, deşi cetăţean, nu încetează de a fi om, a cărui datorie de căpetenie izvorîtă din însăşi fiinţa lui este apărarea propriei siguranţe şi bunăstării. Asesorul pe care sătenii l-au omorît călcase în picioare, prin cruzimea lui, dreptul lor de cetăţeni. În clipa cînd el a îngăduit silnicia fiilor săi, cînd la durerea tinerei perechi a mai adăugat şi ocara, cînd, văzînd revolta împotriva tiraniei sale infernale, el a recurs la tortură, atunci legea apărătoare a cetăţeanului era absentă, autoritatea ei nu se făcea respectată ; atunci a luat din nou fiinţă legea Naturii, a intrat în acţiune puterea cetăţeanului obijduit, şi ţăranii, ucigînd pe sălbaticul asesor nu pot fi legalmente învinuiţi. Inima mea îi iartă, întemeindu-se pe argumentele raţiunii ; moartea asesorului, deşi violentă, este justă. Şi să nu vină nimeni să invoce motive de prudenţă politică, de ordine publică, pentru a cere osîndirea acelora care, într-o pornire de mînie, l-au răpus ! Cetăţeanul, oricare ar fi stratul social în care s-a născut, este şi rămîne om ; şi întrucît e om, pentru dînsul Dreptul natural, izvorul etern al binelui, nu va seca niciodată. Cine cutează să ştirbească ceea ce aparţine în chip firesc şi inviolabil, acela este criminal. Şi chiar dacă nu-l va pedepsi codul penal, vai de el. Va fi stigmatizat cu pecetea infamiei în ochii concetăţenilor şi oricine, avînd putere destulă, ar trebui să răzbune împotriva lui nelegiuirea comisă ! Tăcui. Rezidentul nu-mi răspunse nici un cuvînt. Cît timp am vorbit, el ţinea ochii plecaţi şi nu-

mai din cînd în cînd mă fulgera cu o privire de furie neputincioasă şi de răutate ameninţătoare. Toţi ceilalţi tăceau, în aşteptare, ca nesocotitul care ultragiase tot ce e sfînt să fie arestat. Numai ici-colo s-a auzit cîte un murmur de protestare slugarnică. Toţi şi-au întors ochii de la mine. Cei de lîngă mine, cuprinşi parcă de o spaimă nebună, căutară să se îndepărteze pe nesimţite, ca de un ciumat. Scîrbit de spectacolul acestui amestec de îngîmfare şi de laşitate josnică, am plecat din adunarea aceea de linguşitori servili.

În neputinţă de a-i scăpa pe nenorociţii de ţărani, pe care eu în inima mea îi absolvisem, n-am vrut să fiu nici părtaş şi nici măcar martor la supliciul lor ; mi-am înaintat demisia, care a fost primită, şi acuma plec... să deplîng jalnica soartă a ţărănimii şi să-mi uşurez aleanul în societatea unor prieteni. Prietenul meu, terminîndu-şi povestirea, se despărţi de mine şi plecarăm fiecare în direcţia lui.

În ziua aceea n-am avut parte de o călătorie plăcută. Caii slabi, de li se vedeau coastele, au trebuit unul după altul să fie deshămaţi. Iar la urmă, pe cînd scoboram de pe un deal nu tocmai înalt, s-a rupt o osie la chibitcă. Sînt obişnuit să umblu pe jos. Mi-am luat deci băţul şi am pornit-o înainte spre staţia de poştă. Dar umbletul pe şosea nu e tocmai nimerit pentru un locuitor al Petersburgului ; nu e ca o plimbare în grădina de vară sau în parcul Baba [82]. M-am simţit în curînd obosit şi am fost silit să şed pe un pietroi.

Pe cînd şedeam aşa, închipuind cu bastonul în nisip tot felul de figuri cu linii şi unghiuri strîmbe, şi gîndindu-mă la una- alta, iată că trece pe dinaintea mea o trăsură. Cel care şedea într-însa, zărindu-mă, dădu poruncă să oprească. Era cunoscutul meu. — Ce faci aici ? — mă întrebă el. — Iaca, mă gîndesc la fel de fel ; vreme am destulă, că mi s-a rupt o osie la chibitcă. Ce mai e nou ? — Nimic. Vremea-i după vînt, ba-i lapoviţă, ba-i senin. A !... Am o noutate. S-a însurat Durîndin. — Nu se poate ! Omul are optzeci de ani. — Exact. Uite o scrisoare. Citeş-

te-o pe îndelete. Eu sînt grăbit. La revedere. — Şi dus a fost.

Scrisoarea era de la un prieten al meu. Amator de noutăţi cum era, el îmi făgăduise că, atîta timp cît voi lipsi, o să mă ţie în curent cu întîmplările zilei. Omul se ţinea de cuvînt. Intre timp la chibitca mea se pusese o osie nouă ; spre norocul meu, se găsise una de rezervă. Am pornit-o deci iar la drum. Iată ce am citit în scrisoarea amicului meu :

„Petersburg

Dragă prietene,

Zilele acestea s-a săvîrşit aici căsătoria unui flăcău de 78 de ani cu o fetişcană de 62. Dacă nu ţi-aş spune-o eu, ţi-ar fi greu să ghiceşti pricina unei împerecheri atît de întîrziate. Deschide-ţi deci urechile şi ascultă. — Doamna Ş... este în felul ei o eroină, şi nu-i cea de pe urmă. Are 62 de ani şi e văduvă de la vîrsta de 25 de ani. A fost măritată cu un negustor, care n-a avut noroc în meseria lui. Fiind frumuşică la obraz şi rămînînd văduvă săracă, n-a vrut să recurgă la pomana trufaşă a tovarăşilor bărbatului ei, mai ales că-i ştia cît sînt de cîinoşi, şi a găsit de cuviinţă să se hrănească din truda ei. Cîtă vreme a fost tînără şi drăguţă, n-a dus lipsă de muşterii galantoni. Dar îndată ce a băgat de seamă că frumuseţea ei a început să se ofilească şi că îndeletnicirile amoroase au cedat locul singurătăţii anoste, femeia şi-a băgat minţile în cap şi, negăsind cumpărător pentru graţiile ei cam trecute, s-a apucat să facă negoţ cu ale altora care, dacă n-aveau meritul frumuseţii, aveau măcar pe cel al noutăţii. In chipul ăsta a agonisit cîteva mii de ruble, s-a retras în mod onorabil din societatea dispreţuită a codoşilor şi a început să dea cu camătă banii cîştigaţi cu preţul propriei impudicităţi şi a celei a... elevelor ei. Cu timpul, fosta ei meserie s-a dat uitării şi excodoaşca a ajuns să fie o creatură foarte trebuincioasă în lumea risipitorilor. După ce a trăit astfel în tihnă pînă la 62 de ani, iacătă că necuratul îi suflă la ureche să se mărite ! Toate cunoştinţele ei au

rămas uluite cînd au auzit asta. Prietena ei intimă N... a venit s-o vadă. — Merge zvonul, draga mea, — zice ea miresei cu părul cărunt, — că ai de gînd să te măriţi. Eu cred că-i o minciună. O fi vrut să-şi bată cineva joc de tine şi a scornit basmul ăsta.

Ş. Ba e adevărul curat. Mîine e logodna, vino să ospătezi cu noi.

N. Ţi-ai ieşit din minţi? Nu cumva o fi început iar să zburde în tine sîngele bătrîn? Sau vreun mucos, ceva, ţi s-a aciuiat sub aripioară?

Ş. Ah, măicuţă, ce-ţi închipui, că sînt o fetiţă fluşturatică? Eu îmi iau bărbat potrivit...

N. Ştiu eu că o să fie potrivit. Dar nu uita că la vîrsta noastră nu mai putem fi iubite decît doar pentru bani.

Ş. Eu nu iau bărbat care să mă poată înşela. Ginerele meu e mai mare decît mine cu 16 ani.

N. Nu mai spune!

Ş. Pe cinstea mea! e baronul Durîndin.

N. Nu se poate!

Ş. Vino mîine seară; ai să vezi că nu mint.

N. Şi chiar aşa să fie, el nu te ia pe tine, el se însoară cu banii tăi.

Ş. Dar ce, sînt proastă să-i dau? Doar n-o să-mi pierd capul în prima noapte ca să-i dau toată averea mea; s-au dus demult vremurile astea. O tabacheră de aur, niscaiva catarame de argint şi alte nimicuri de felul ăsta, care mi-au rămas zălog şi de care nu m-am putut descotorosi. Asta e tot profitul scumpului meu bărbăţel. Şi dacă n-o să doarmă liniştit, am să-l alung din patul meu.

N. El o să se aleagă măcar cu o tabacheră, dar tu cu ce o să te pricopseşti de pe urma lui?

Ş. Cum, măicuţă? Las' că în vremurile noastre nu e rău să ai un titlu frumos, că o să-mi zică „înălţimea voastră", sau, care o fi mai prost, chiar „excelenţa voastră"; dar o să am pe cineva cu care o să pot petrece lungile seri de iarnă jucînd „biriulki"*).

*) Joc, în care, dintr-o grămadă de obiecte foarte mărunte, trebuie să scoţi cu igliţa pe rînd fiecare obiect, fără să deranjezi pe celelalte. (N. red. rom).

Pe cînd acuma, şezi, şezi, tot singură ; şi nici măcar atîta mulţumire n-am, să-mi spuie cineva : să-ţi fie de bine, cînd strănut. Cînd oi avea eu bărbatul meu, chiar cînd o să am guturai, tot o să aud de fieştecare dată cînd oi strănuta : să-ţi fie de bine, puişorule, să-ţi fie de bine, sufleţelule...

N. Bună ziua, măicuţă.

Ş. Mîine e logodna, iar peste o săptămînă nunta.

N. (Pleacă.)

Ş. (Strănută.) Nici vorbă, nu se mai întoarce. Altceva are să fie cînd oi avea bărbatul meu !

Nu te mira, prietene. Aşa e roata lumii. Azi e la modă un lucru cuminte, mîine are să fie la modă cine ştie ce prostie. Sper că şi tu ai să întîlneşti mulţi de alde Durîndin. Dacă n-ai să-i deosebeşti după însurătoare, apoi după cine ştie ce altă năzbîtie. Iar fără ei lumea n-ar dăinui nici trei zile."

KRESTŢI [83]

Aici mi-a fost dat să fiu martor la despărţirea unui tată de copiii săi. Despărţirea m-a înduioşat cu atît mai mult, cu cît sînt şi eu tată şi poate în curînd mă voi despărţi de copii. O prejudecată nenorocită de castă sileşte pe nobili să intre în slujba statului. Numai la vorba asta de slujbă, sîngele începe să-mi clocotească în vine ! Fac prinsoare o mie contra unu că, din o sută de fii de boieri intraţi în serviciu, nouăzeci şi opt ajung nişte descrieraţi, şi numai doi, la bătrîneţe, sau mai bine zis cînd sînt deja istoviţi, fără a fi bătrîni, devin oameni cumsecade. Ceilalţi înaintează în grad, îşi toacă averea sau agonisesc avere etc... Cînd mă uit uneori la băiatul meu cel mai mare şi mă gîndesc că acu-acu' o să-şi ia o slujbă, că păsărica va zbura din cuib, mi se face părul măciucă. Nu fiindcă slujba, prin ea însăşi, perverteşte ; dar pentru că s-ar cuveni ca numai omul cu mintea coaptă să capete serviciu. Mi se va spune : — Dar cine le dă ghies ţînţăilor ăs-

tora ? — Cine ? Pilda obștească. Ofițerul superior de 17 ani ; colonelul și generallul în vîrstă de 20 ; șambelanul, senatorul, guvernatorul, comandantul de armată [84]. Și care părinte n-ar vrea ca odraslele lui, deși încă tinere, să aibă o funcție impontantă, cu care merg mînă în mînă bogăția, onorurile și inteligența ? — Mă uit la băiatul meu și parcă-l văd : capătă o slujbă, face cunoștință cu niște fluieră-vînt, niște destrăbălați, cartofori, filfizoni. Invață să se îmbrace după ultima modă, să joace cărți, să trăiască din joc, să trăncănească vrute și nevrute, să umble după fete sau să îndruge la fleacuri cucoanelor. Te pomenești că zeița Fortuna, cea cu toane, îl îndrăgește, și băiețașul meu, pînă nu-i mijește barba, ajunge boier de seamă și-și închipuie că-i cine știe ce de capul lui. La ce te poți aștepta de la un asemenea șef militar sau administrator de oraș ? —

Spune drept, o, tată care îți iubești copilul, spune, cetățean cinstit, nu-ți vine mai bine să-l gîtui decît să-i dai drumul în lume, la slujbă ? Nu te-ar durea inima dacă ai vedea că odrasla ta, ajuns boier cu greutate, disprețuiește meritul și destoinicia, pentru că soarta omului destoinic și talentat, căruia îi e groază și silă de șiretlicuri și intrigărie, este să rămînă la coadă ? Nu ți-ar veni să plîngi, dacă ai ști că drăguțul tău de băiat se pricepe, cu un zîmbet amabil, să fure averea și cinstea oamenilor, să le facă viața amară și să-i nenorocească, firește, nu cu mîinile sale proprii, totdeauna delicate și aristocratice, ci cu ghearele favoriților săi ?

Boierul din Krestți mi s-a părut om de vreo cincizeci de ani. Avea păr blond, cărunțit pe ici, pe colo. Trăsăturile regulate ale feței anunțau un suflet tihnit, inaccesibil patimilor. Cînd zîmbea — zîmbetul lui era drăgăstos, plin de bunătate și mulțumire senină — căpăta în obraz gropițe care, la femei, sînt atît de fermecătoare. In momentul cînd am intrat în odaia unde ședea, privirile lui erau ațintite asupra celor doi fii ai lui. Ochii săi, în care se oglindea o minte clară și o judecată sănătoasă, păreau umbriți de un ușor văl de tristețe, prin care însă scăpărau

mereu scîntei de energie şi de speranţă. In faţa lui stăteau doi tineri aproape de aceeaşi statură. Ca vîrstă era între ei o diferenţă de un an ; însă în ce priveşte educaţia inimii şi a raţiunii nu era nici o deosebire, fiindcă îndemnul părintesc grăbea la cel mai mic dezvoltarea minţii, pe cînd la cel mai mare dragostea frăţească modera progresul în învăţătură. Aveau aceleaşi noţiuni despre lucruri, cunoşteau amîndoi la fel preceptele vieţii. Insă Natura sădise în ei însuşiri deosebite în ce priveşte agerimea minţii şi avîntul inimii. Cel mai mare avea o privire serioasă ; trăsăturile ferme ale feţei trădau un suflet energic şi neclintit în hotărîrile sale. Cel mai mic avea o privire vioaie şi isteaţă, trăsături mai şterse şi schimbătoare ; însă jocul calm şi stăpînit al fizionomiei era rodul bunelor sfaturi părinteşti. Se uitau la părintele lor cu o sfială care nu era în firea lor, sfială provenită nu din sentimentul de inferioritate faţă de un mai mare, de un stăpîn, ci din tristeţea despărţirii apropiate. Din cînd în cînd curgea cîte o lacrimă din ochii lor. — Dragii mei, — le vorbi tatăl, — azi ne despărţim... — şi îi strînse la piept pe copiii care plîngeau. De cîteva minute, stînd nemişcat lîngă uşă, eram martor al acestei scene. — Călătorule, care pari om simţitor, — continuă tatăl, adresîndu-mi-se, — fii martor înaintea lumii întregi cu cîtă durere în suflet îndeplinesc imperioasa poruncă a tradiţiei. Dacă las pe copiii mei să plece de sub supravegherea ochiului părintesc, singurul meu îndemn este ca ei să culeagă experienţă, să înveţe a cunoaşte pe oameni după faptele lor ; apoi, săturîndu-se de zgomotul şi deşertăciunea traiului lumesc, să-l părăsească bucuroşi. Dar, ca să aibă un port de refugiu împotriva prigoanei şi pîinea de toate zilele la nevoie, pentru aceasta, rămîn eu aici, pe ţarina mea. Nu-i lăsa, atotmilostive dumnezeule, să umble după mila celor puternici şi să cerşească protecţia lor ! In inima proprie să găsească milă, în judecata proprie — binefacere... Şedeţi şi ascultaţi cuvintele mele. Fie ca ele să se întipărească în sufletul vostru. Repet, astăzi ne despărţim. Cu negrăită

plăcere văd lacrimile care udă obrajii voştri. Fie ca această înduioşare să deschidă sfatului meu sanctuarul sufletului vostru, fie ca sufletul vostru să vibreze totdeauna la amintirea mea aşa ca, deşi absent, să vă fiu pavăză contra răului şi a necazurilor.

Aproape chiar din pîntecele mamei v-am primit în braţele mele şi n-am îngăduit ca altcineva să aibă grijă de voi. Niciodată o dădacă năimită nu s-a atins de trupul vostru, niciodată un guvernor plătit nu s-a atins de inima şi mintea voastră. Ochiul neadormit al dragostei mele a vegheat asupra voastră zi şi noapte ca nimic rău să nu vă atingă, şi mă socot fericit că v-am adus pînă aici, pînă la clipa despărţirii noastre. Dar să nu credeţi că aş vrea să storc din gura voastră recunoştinţă pentru grija ce am avut de voi, sau mulţumiri cît de slabe pentru cele ce am făcut pentru voi. Cînd am întreprins ceva în folosul vostru, am avut în vedere propria mea plăcere, am fost condus de motive egoiste. Scoateţi-vă deci din minte că aţi fi sub puterea mea. Nu-mi sînteţi datori cu nimic. Nu în judecata rece, şi mai puţin în slova legilor, vreau să caut tăria legămîntului dintre noi. Temelia lui este în inima voastră. Nenorocire vouă, dacă l-aţi dá uitării ! Chipul meu va urmări pînă în ascunzişul lui pe acela din voi care va rupe legătura de dragoste dintre noi, şi-l va face să îndure chinuri nespuse pînă nu va reveni. Incă o dată vă spun, nu-mi sînteţi datori cu nimic. Inchipuiţi-vă că aş fi un străin, un venetic ; dacă inima voastră simte pentru mine oarecare simpatie, să trăim în amiciţie, căci aceasta e cea mai mare binefacere pe pămînt. Iar dacă nu simţiţi nimic, să uităm unii de alţii, ca şi cum n-am exista. Dă doamne să nu ajung să văd aşa ceva. Mai bine ia-mă la tine pentru a mă feri de aceasta. Nu-mi datoraţi nimic, nici pentru hrană, nici pentru învăţătură, şi mai puţin încă pentru că v-am dat viaţă. V-am dat viaţă ! Intrebatu-v-am dacă vreţi ? Gînditu-m-am dacă va fi spre binele sau spre răul vostru ? Părinţii cînd dau naştere unui copil ştiu ei dacă are să fie fericit sau fără noroc în viaţă ? Cine poate spune că se căsătoreşte pentru a avea copii şi nepoţi ? Şi dacă se gîn-

deşte la aceasta, este oare din dorinţa de a-i vedea fericiţi sau numai pentru a-şi perpetua numele ? Cum să doreşti binele cuiva pe care nu-l cunoşti ? Şi se poate numi bună o dorinţă nelămurită, trezită de ceva necunoscut ? Motivele căsătoriei explică şi cauzele procreaţiei. Atras mai mult de bunătatea sufletească a mamei voastre decît de frumuseţea ei, am ştiut să-i cîştig simpatia, prin sincera mea iubire. Ne-am căsătorit. Dar care a fost motivul dragostei noastre ? Plăcerea reciprocă, plăcerea trupului şi a sufletului. Sorbind voluptatea dictată de Natură, nu ne-am gîndit la voi. Ne-a fost plăcută naşterea voastră, dar nu de hatîrul vostru. Ne-a măgulit vanitatea ; a fost o nouă legătură, ca să zic aşa materială, care a venit să întărească legătura dintre inimile noastre. Aşa ia naştere iubirea părinţilor pentru copiii lor ; ea se întăreşte apoi prin deprindere, prin instinctul protector al celui mai tare, prin răsfrîngerea asupra tatălui a laudelor care se aduc copilului. — Mama voastră era, ca şi mine, de părere că prin faptul naşterii nu ne datoraţi nimic. Ea niciodată nu şi-a făcut un merit faţă de voi că v-a purtat la sînul ei, n-a cerut recunoştinţă că v-a hrănit cu sîngele ei, că v-a născut în durere, că aţi supt laptele ei. Ea s-a străduit să vă dea un suflet bun, ca al ei, în care a căutat să sădească dragoste, nu datorie, nu ascultare şi supunere servilă. Soarta nu i-a îngăduit să vadă roadele celor semănate de dînsa. Ne-a părăsit ; s-a stins cu resemnare şi curaj, dar cu părere de rău, ştiind cît o iubesc, şi din cauza vîrstei voastre fragede. Incercînd s-o imităm, nu o vom pierde cu desăvîrşire. Ea va continua să trăiască în noi, pînă ne-om duce şi noi la dînsa. Ştiţi cît mi-e de drag să stau de vorbă cu voi despre mama voastră. Mi se pare atunci că sufletul ei stă de vorbă cu noi, că se află printre noi, că trăieşte încă. — Vorbitorul îşi şterse pe furiş o lacrimă şi continuă :

Tot atît de puţin îmi sînteţi îndatoraţi fiindcă v-am hrănit. Cînd găzduiesc pe un oaspete străin, cînd dau mîncare la păsărele sau cîinelui care-mi linge mîna, o fac de hatîrul lor ? O fac de plăcerea mea, sau

fiindcă mi-e de folos mie. Pentru aceleași motive părinții își hrănesc copiii. Cînd ați venit pe lume ați devenit membri ai societății în care trăiți. Am avut datoria să vă hrănesc, fiindcă dacă vă lăsam să muriți înainte de vreme aș fi fost ucigaș. E drept că, din păcate, dacă ați fi murit din cauza neglijenței mele, cum mor atîția copii, legea nu m-ar fi urmărit. Dar tocmai faptul că am fost slobod să aleg, fie să îngrijesc de hrana voastră, fie să nu mă sinchisesc de ea, să vă țin în viață sau să vă las să muriți în floarea vieții, tocmai acest fapt dovedește limpede că nu trebuie să-mi purtați nici o recunoștință. Căci dacă am fost mai cu grijă în această privință decît atîția alții, este că am ascultat de pornirea inimii mele. Vor zice unii că-mi datorați recunoștință pentru că v-am dat creștere și învățătură. Dar și aici, nu tot folosul meu l-am urmărit, cînd am vrut să deveniți oameni vrednici? Așa cum se reflectă razele soarelui pe o oglindă, tot astfel se reflectă asupra mea laudele aduse bunei voastre purtări, judecății, cunoștințelor, talentului vostru. Cine vă laudă pe voi, pe mine mă laudă. Ce aș fi cîștigat dacă v-ați fi dedat vițiului, dacă ați fi străini de învățătură, stupizi la minte, răutăcioși, mișei, lipsiți de simțire? Eu aș fi purtat ponosul blestemățiilor voastre, aș fi căzut poate chiar jertfă mîniei voastre. Dar sînt liniștit acum cînd mă despart de voi; aveți mintea dreaptă și inima tare; și eu trăiesc în inima voastră. O, dragii mei! Fii ai inimii mele! Fiindcă eu v-am dat viață, eu față de voi am avut multe îndatoriri; dar voi nu-mi datorați nimic. Ceea ce caut este prietenia și dragostea voastră. Dacă mi le dăruiți, voi putea să mă întorc fericit la izvorul oricărei vieți și nu mă voi întrista cînd va veni timpul să vă părăsesc pe veci, căci voi trăi în memoria voastră.

Dar dacă mi-am îndeplinit datoria de a vă da creștere, trebuie să vă spun acum de ce v-am crescut așa și nu altminteri; de ce v-am dat un fel de învățătură și nu altfel. De aceea ascultați istoria educației voastre și aflați pricina faptelor mele.

Încă din cea mai fragedă copilărie n-aţi avut de îndurat nici o constrîngere. Deşi mîna mea conducea mersul vostru, n-am vrut să vă simţiţi conduşi. N-am vrut ca frica şi supunerea pasivă să imprime, cu degetul ei greu, nici cel mai mic semn în sufletul vostru. Astfel am reuşit ca spiritul vostru, rebel la porunci fără rost, să primească cu plăcere un sfat prietenesc. Dacă am socotit uneori, în timpul copilăriei voastre, că cine ştie prin ce impuls întîmplător, v-aţi îndepărtat de pe cărarea hotărîtă de mine, atunci v-am oprit, sau, mai bine zis, v-am readus pe nesimţite pe drumul drept, întocmai cum o mînă iscusită ştie să întoarcă la matcă şuvoiul care şi-a rupt zăgazul.

Dragostea mea pentru voi n-a fost niciodată fricoasă ; n-am căutat să vă apăr de asprimea climei şi a intemperiilor. Am preferat ca trupul vostru să îndure o boală trecătoare decît, cînd veţi fi mari, să ajungeţi nişte molăi. De aceea, adesea, v-am lăsat să umblaţi desculţi şi cu capul gol ; cînd eraţi obosiţi — să vă odihniţi pe o piatră sau pe o bancă, în praf şi noroi. De asemenea am căutat să vă feresc de mîncări şi băuturi vătămătoare. Cel mai bun condiment al prînzurilor noastre a fost munca. Vă aduceţi aminte cu cîtă plăcere, în drum spre casă, luam uneori masa într-un sat necunoscut. Ce gustoasă ni s-a părut atunci pîinea de secară şi cvasul sătesc !

Să nu-mi luaţi în nume de rău dacă uneori lumea o să rîdă de voi, zicînd că n-aveţi mersul elegant, că staţi aşa cum vă vine la-ndemînă pentru a vă odihni trupul, şi nu cum cere moda ; că nu vă îmbrăcaţi cu gust, că lăsaţi părul să vi-l bucleze Natura şi nu coaforul. Să nu-mi luaţi în nume de rău dacă veţi fi trecuţi cu vederea în societate, mai ales de către femei, fiindcă nu veţi şti să le faceţi complimente. Amintiţi-vă că, în schimb, ştiţi să alergaţi repede, să înotaţi fără a obosi, să ridicaţi greutăţi fără opinteală, ştiţi să mînuiţi plugul, să săpaţi un strat, să umblaţi cu coasa şi cu toporul, cu rindeaua şi cu dalta, să călăriţi şi să trageţi cu puşca. Să nu fiţi necăjiţi că nu ştiţi să ţopăiţi ca saltimbancii. Să ştiţi că cel mai bun dans n-are nimic extraordinar în sine

şi dacă vreodată un dans vă va impresiona, apoi să căutaţi explicaţia în senzualitate nu în altceva. In schimb ştiţi să zugrăviţi animale şi lucruri neînsufleţite, să reproduceţi trăsăturile regelui Naturii, ale omului. În pictură veţi găsi adevărata desfătare, nu numai a simţurilor, ci şi a minţii. Am ţinut să învăţaţi muzica, pentru ca vibraţia strunelor, comunicîndu-se nervilor voştri, să trezească în voi inima adormită, fiindcă muzica ne dă emoţii care ne deprind să fim buni şi miloşi. Aţi învăţat şi arta barbară de a mînui spada. Dar această artă să rămînă în voi lucru mort, cîtă vreme nu veţi avea nevoie de ea pentru apărarea voastră. Şi sper că nu veţi deveni din această pricină nişte zurbagii, fiindcă ştiu că aveţi destulă tărie de caracter, ca să nu vă simţiţi jigniţi dacă un măgar va încerca să vă lovească cu copita, sau un porc să se atingă de voi cu rîtul lui murdar. Să nu vă sfiiţi a spune oricui că ştiţi să mulgeţi o vacă, să gătiţi o ciorbă sau o „caşa", sau că mîncaţi cu poftă o bucată de carne pe care voi singuri aţi fript-o. Acela care ştie să pună singur mîna la treabă, ştie şi să poruncească altora ; şi va fi iertător pentru o greşeală, cunoscînd greutatea îndeplinirii.

În copilăria voastră nu v-am îmbîcsit capul cu idei străine şi cu teorii de-a gata, nu v-am îngreunat memoria cu lucruri de prisos. Dar v-am netezit cărarea spre cunoaştere, aşa că din momentul cînd aţi simţit în voi puterea de a judeca, umblaţi singuri pe drumul deschis înaintea voastră. Cunoştinţele voastre sînt cu atît mai temeinice, cu cît nu le-aţi cîştigat învăţînd pe de rost, papagaliceşte. Potrivit acestei reguli, cît timp aveaţi încă judecata crudă, nu v-am vorbit despre fiinţa supremă, şi mai puţin încă despre revelaţie. Căci tot ce-aţi fi învăţat astfel, înainte de a avea judecata coaptă, ar fi fost prejudecată şi v-ar fi tulburat numai raţiunea. Însă cînd mi-am dat seama că în modul vostru de a gîndi aţi început a vă conduce după raţiune, atunci v-am expus şirul de noţiuni care ne duc la ideea de dumnezeu, fiind convins în adîncul inimii mele că atotmilostivului părinte ceresc îi va fi mai plăcut să vadă două suflete ne-

prihănite în care făclia cunoaşterii n-a fost aprinsă de prejudecată, ci care de bunăvoie se înalţă spre a se împărtăşi la flacăra veşnică. Tot atunci v-am arătat care este dogma revelaţiei, fără a vă ascunde argumentele acelora care o tăgăduiesc, fiindcă doream ca voi înşivă să ştiţi a deosebi laptele de fiere. Şi am văzut cu bucurie că fără şovăire aţi ales cupa mîngîierii.

In lecţiile ce v-am dat, n-am uitat să vă vorbesc despre diferitele popoare şi să vă iniţiez în limbile străine. Dar grija mea de căpetenie a fost să cunoaşteţi în primul rînd limba voastră, să ştiţi a exprima în ea oral şi în scris ideile voastre, în chip nesilit şi nu cu sudoarea frunţii. Dintre limbile străine, am stăruit mai mult asupra limbii engleze şi latine,[85] deoarece elasticitatea duhului libertăţii, care se manifestă în construcţia frazei, deprinde mintea cu noţiuni bine definite, care sînt atît de necesare în toate domeniile.

Dar dacă am lăsat ca judecata voastră proprie să vă îndrumeze pe cărarea ştiinţei, în schimb, am vegheat foarte de aproape asupra moralităţii voastre. M-am străduit să potolesc în voi pornirile de mînie; iar mînia de lungă durată care îndeamnă la răzbunare am supus-o judecăţii raţiunii voastre. Sufletului vostru îi este groază de răzbunare! Voi, din acest instinct firesc al fiinţelor simţitoare aţi păstrat numai apărarea de sine, înfrînînd în voi năzuinţa de a plăti răul cu rău.

A sosit acum momentul cînd simţurile voastre pe deplin trezite, dacă n-ar fi controlate îndeajuns de judecată, ar putea primejdui echilibrul vostru sufletesc. Aţi ajuns la vîrsta cînd mintea trebuie să aleagă între ce este îngăduit sau nu, cînd simţurile încep să vibreze la impresiunile exterioare, cînd seva vitală a umplut pînă la margini vasul tînăr şi ameninţă să se reverse. Pînă acum am căutat să vă feresc de zbuciumările tulburătoare ale simţurilor; dar n-am vrut să acopăr vederii voastre, cu vălul neştiinţei, urmările funeste ale necumpătării în plăcerile senzuale. Aţi văzut cu scîrbă la ce degradare duce ex-

cesul ; aţi avut prilejul să vedeţi cît e de grozav puhoiul patimilor cînd se revarsă peste malurile albiei sale naturale şi v-aţi înspăimîntat de pustiirile lui. Pînă acum experienţa mea v-a fost ca o nouă Egidă,[86] ferindu-vă de rătăcirile primejdioase. De acum înainte singura voastră călăuză veţi fi voi înşivă. Făclia sfaturilor mele vă va lumina totdeauna calea, căci inima şi sufletul vostru îmi sînt deschise ; însă după cum lumina străluceşte mai puţin pe măsură ce se îndepărtează, aşa şi voi, în lipsa mea, veţi simţi mai slab căldura dragostei mele. Şi de aceea vă voi arăta acum normele pe care trebuie să le urmaţi în viaţa individuală şi cea socială, pentru ca să n-aveţi a vă ruşina de fapte săvîrşite în focul patimii, pentru ca să nu ştiţi ce este căinţa.

Intrucît e vorba de persoana voastră, aceste norme sînt privitoare la viaţa trupească şi cea morală. Nu uitaţi niciodată a vă exercita puterile şi simţurile. Exerciţiul moderat le întăreşte fără a le slei şi dau omului sănătate şi viaţă îndelungată. In acest scop urmaţi a vă îndeletnici cu artele şi meşteşugurile pe care le-aţi învăţat, căutaţi a vă perfecţiona în ele, căci odată poate vă vor fi de folos. Nimeni nu cunoaşte ce va aduce ziua de mîine. Dacă soarta vrăjmaşă v-ar lua înapoi ce v-a dat, aţi rămînea totuşi bogaţi, mulţumindu-vă cu puţin şi trăind din munca braţelor voastre. Insă dacă veţi fi nepăsători în fericire, cînd vor veni necazurile o să fie prea tîrziu. Răsfăţarea, trîndăvia şi desfătarea necumpătată a simţurilor prăpădesc trupul şi sufletul. Căci necumpătarea, sleind trupul, slăbeşte şi sufletul ; pe cînd exerciţiul moderat al puterilor întăreşte trupul şi cu el şi sufletul. Dacă ai pierdut pofta de mîncare şi boala bate la uşă, dă-te jos repede de pe culcuşul tău, căci acolo ţi-ai alintat simţurile ; pune în mişcare, prin exerciţiu, membrele amorţite şi deîndată vei simţi cum îţi renasc puterile. Abţine-te de la hrana necesară sănătăţii şi foamea îţi va îndulci bucatele care ţi-au părut amare, fiindcă ai fost prea sătul. Aminţiţi-vă totdeauna că pentru astîmpărarea foamei e nevoie doar de o bucată de pîine şi un pahar cu apă.

Dacă somnul binefăcător fuge de la căpătîiul tău, dacă nu-ţi poţi împrospăta puterile trupului şi ale minţii, atunci pleacă repede de acasă şi numai cînd vei cădea de oboseală, întinde-te în pat şi vei dormi sănătos.

Fiţi curaţi la îmbrăcăminte şi la corp, căci curăţenia păstrează sănătatea, iar murdăria deschide adesea drum viţiilor josnice. Dar şi aici să fiţi cu măsură. Dacă vedeţi o căruţă împotmolită într-un şanţ, să nu vă fie silă a da o mînă de ajutor. Vă veţi murdări mîinile, picioarele şi trupul ; dar vă veţi bucura inima. Intraţi în colibele celor umili ; mîngîiaţi pe cei nevoiaşi şi nenorociţi ; gustaţi din mîncarea lor sărăcăcioasă şi, alinînd suferinţa celor necăjiţi, inima voastră va simţi mare mulţumire.

Cum v-am spus, aţi ajuns acum la vîrsta primejdioasă, cînd pasiunile încep să se trezească, iar judecata e încă prea slabă ca să le ţină în frîu. Raţiunea fără de experienţă nu poate ţine cumpănă pasiunilor, în balanţa voinţei. Pentru a păstra echilibrul, singurul mijloc este dragostea de muncă. Munciţi cu trupul, şi pasiunile vor pierde din violenţa lor. Daţi de lucru şi inimii : fiţi miloşi, simţitori, generoşi, indulgenţi, şi pasiunile voastre se vor îndrepta către o ţintă nobilă. Munciţi cu mintea, îndeletniciţi-vă cu citirea, cu cercetarea adevărului sau a istoriei şi atunci raţiunea voastră va fi stăpînă pe voinţă şi pasiuni. Dar în exaltarea raţiunii, să nu vă închipuiţi că rădăcinile pasiunilor pot fi smulse cu desăvîrşire, că se cuvine ca omul să fie deplin lipsit de pasiuni. Pasiunile au fost sădite în noi de însăşi Firea, şi îşi au rădăcina în sensibilitatea noastră. Numai cînd simţurile noastre, cele exterioare şi cele năuntrice, slăbesc şi se tocesc, atunci slăbesc şi pasiunile. Acestea produc în noi o agitaţie binefăcătoare, fără de care am cădea în amorţeală. Omul cu desăvîrşire lipsit de pasiuni este un imbecil, un idol fără simţire, incapabil de bine ca şi de rău. Nu e nici un merit să te abţii de la intenţii rele, cînd nu eşti în stare să le înfăptuieşti. Omul fără mîini nu poate răni pe nimeni, dar nici nu poate da ajutor

unuia care se înecă, sau să reţină pe mal pe acela care stă să cadă în abisul mării. Aşadar, fericirea trebuie căutată numai în cumpătare; drumul sigur e cel de mijloc.[87] Excesul în pasiune înseamnă pierzanie; lipsa de pasiune — moarte morală. După cum drumeţul, abătîndu-se de la mijlocul drumului, se expune primejdiei de a cădea în şanţul din dreapta sau din stînga, tot aşa se întîmplă şi în viaţa morală. Experienţa, judecata şi inima, să vă îndrumeze pasiunile spre bine; dar nu le tăiaţi avîntul cu frînele unei prudenţe meschine. Vor şti singure să se oprească la o ţintă nobilă.

Dar dacă vă îndemn să nu dispreţuiţi pasiunea, la vîrsta voastră fragedă se cere mai ales cumpătare în pasiunea dragostei. Această pasiune, Natura a sădit-o în inimile noastre spre binele nostru. Firească şi binefăcătoare prin originea ei, ea poate greşi însă prin lipsa de măsură şi prin nevrednicia obiectului. Să fiţi deci cu băgare de seamă în alegerea obiectului dragostei voastre, şi să nu luaţi drept iubire o înfierbîntare a simţurilor. Iar dacă obiectul ales va fi demn de dragostea voastră, nu veţi cunoaşte nici lipsa de măsură a acestei pasiuni. Fiindcă am vorbit despre dragoste, firesc ar fi să vă spun ceva despre căsătorie. E drept că nu Natura a înscris în inima voastră legea acestei sacre legături sociale; dar sfinţenia ei datează de la prima aşezare a societăţilor. Însă aceasta este o problemă pe care nici raţiunea voastră, lipsită de experienţa vieţii, n-ar putea-o pricepe, şi la care n-ar fi sensibilă nici inima voastră, care n-a încercat încă patima egoistă a dragostei; este deci fără folos să vă vorbesc despre aceasta. Dacă vreţi să vă faceţi o idee despre căsnicie, gîndiţi-vă la mama voastră, amintiţi-vă de traiul meu cu dînsa şi cu voi, reîmprospătaţi auzului vostru cuvintele şi dezmierdările noastre reciproce. La evocarea acestui tablou inima voastră va simţi o dulce emoţie. De ce natură este? Veţi şti cu timpul. Deocamdată mulţumiţi-vă cu plăcerea de a o simţi.

Să trecem acum pe scurt la normele vieţii sociale. E greu a le prescrie cu exactitate, deoarece ele atîrnă

adesea de împrejurările momentului. Dar pentru ca, pe cît e cu putinţă, să evitaţi greşelile, de cîte ori veţi vrea să faceţi ceva, consultaţi-vă inima: inima voastră e curată şi nu vă va înşela. Ce vă spune ea, aceea să faceţi. Ascultînd inima în tinereţe nu veţi greşi dacă o aveţi curată. Căci smintit este tînărul imberb, lipsit de experienţă, care-şi închipuie că urmează îndemnul raţiunii.

Regulile vieţii sociale constau fie în conformarea cu obiceiurile şi datinile poporului, fie în supunerea la legi, fie în practica virtuţii. Dacă într-o societate moravurile nu sînt potrivnice legilor şi dacă legea nu pune piedici în calea virtuţii, atunci îndeplinirea regulilor vieţii sociale este uşoară. Dar unde există o asemenea societate? Toate cîte ne sînt cunoscute, sînt pline de contraziceri în datini, legi şi morală. Şi de aceea e greu de îndeplinit în acelaşi timp datoria de om şi de cetăţean, fiindcă adesea ele sînt în conflict una cu alta.

Deoarece virtutea este scopul suprem al faptelor omeneşti, nimic n-ar trebui să i se împotrivească. Să nu vă pese deci de datini şi de obiceiuri, să nu ţineţi seamă de legile civile şi bisericeşti — deşi într-o societate ele sînt lucru sfînt — dacă ascultînd de ele vă îndepărtaţi din calea virtuţii. Şi nu cumva să invocaţi ca scuză prudenţa şi sfiala. Fără virtute omul, cu toată prosperitatea exterioară, nu poate fi cu adevărat fericit.

Respectînd datinile şi obiceiurile, cîştigaţi bunăvoinţa acelora în mijlocul cărora trăiţi. Ascultînd de prescripţiile legilor, căpătaţi reputaţia de oameni cinstiţi. Dar practicînd virtutea, cîştigaţi încrederea obştească, stima şi admiraţia chiar a acelora care în sufletul lor nu vă sînt prieteni. Perfidul senat atenian, care a prezentat cupa cu otravă lui Socrates [88] s-a cutremurat în taină în faţa virtuţii lui.

Niciodată să nu vă ţineţi de datini în pofida legilor. O lege, chiar rea să fie, este o legătură a societăţii. Nici măcar din ordinul suveranului să nu călcaţi legea, căci dîndu-vă acest ordin el aduce vătămare şi sieşi şi societăţii. Suveranul, dacă vrea, poate

desființa o lege: atunci sînteți datori să-i dați ascultare, căci în Rusia suveranul este izvorul legilor.

Dar dacă legea sau suveranul, sau orice altă putere de pe pămînt, te-ar îndemna la minciună și la nesocotirea virtuții, să rămîi neclintit.[89] Să nu te temi nici de batjocură, nici de chinuri, nici de suferință, nici de închisoare, nici chiar de moarte. Rămîi neclintit ca o stîncă în mijlocul valurilor răzvrătite, dar neputincioase. Furia călăilor se va sfărîma de tăria ta și dacă te vor da morții, viitorul îi va veșteji, iar tu vei trăi în amintirea sufletelor nobile pînă la sfîrșitul veacurilor. Ferește-te de a numi prudență slăbiciunea de caracter; căci slăbiciunea este cea mai aprigă dușmană a virtuții. Azi știrbești virtutea de hatîrul nu știu cui, mîine această știrbire ți se va părea că este virtutea însăși; și astfel vițiul va pune stăpînire pe inima ta și va șterge din sufletul și de pe fața ta trăsăturile nevinovăției.

Virtuțile sînt de natură sau privată sau obștească. Indemn la virtutea privată este blîndețea, mila, bunătatea de inimă, însușirile nobile ale sufletului. Indemnul la virtuțile obștești își are adesea izvorul în vanitate și în iubirea de glorie. Dar asta nu înseamnă că trebuie să renunțăm la ele. Nimeni nu vede azi în Curtius[90], care și-a salvat patria de pieire, un ambițios, un disperat, sau un dezgustat de viață, ci un erou. Insă dacă impulsul la virtuțile obștești își are obîrșia în tăria de caracter și în iubirea aproapelui, strălucirea lor este cu atît mai mare. Practicați deci virtuțile private pentru a fi destoinici să îndepliniți pe cele obștești.

Iată alte cîteva reguli de purtare în viață. Străduiți-vă înainte de toate să meritați, prin faptele voastre, propria voastră stimă pentru ca, atunci cînd vă veți face un examen de conștiință, nu numai să n-aveți pricină de căință, ci persoana voastră să vă inspire respect.

Conformîndu-vă acestei reguli, căutați pe cît e cu putință să evitați pînă și aparența de servilism. Intrînd în lume, veți afla în curînd că există obiceiul de a face vizite de ploconeală la oamenii cu trecere, în zilele de

sărbătoare, dimineaţa ; obicei înjositor, fără rost, care dovedeşte duhul slugărniciei la vizitatori, iar la cei vizitaţi trufie şi lipsă de judecată. La romani exista un obicei analog pe care ei îl numeau *ambitio,* adică solicitare sau linguşire ; de aceea acest cuvînt a căpătat apoi înţelesul de „sete de onoruri", căci prin vizitarea oamenilor cu vază tinerii sperau să-şi deschidă calea spre ranguri şi demnităţi. Acest lucru se practică şi azi. Dar dacă la romani acest obicei a fost introdus pentru ca tinerii, prin frecventarea bărbaţilor cu experienţă, să tragă învăţătură, apoi mă îndoiesc dacă ţelul acesta s-a păstrat curat în cursul timpului. In vremurile noastre însă nimeni, cînd face vizite de ploconeală, nu are în vedere să înveţe ceva, ci numai să se procopsească. Vă sfătuiesc deci ca niciodată piciorul vostru să nu treacă pragul care desparte îndeplinirea datoriei de slugărnicie. Prezenţa voastră în anticamera unui bărbat sus-pus să fie totdeauna motivată numai din interes de serviciu. Atunci, în mijlocul gloatei disprețuite, vă va distinge — deşi poate cu indignare — însuşi acela către care această gloată îşi ridică privirile linguşitoare.

Dacă s-ar întîmpla ca moartea să-mi taie firul vieţii înainte ca voi să vă fi întărit pe calea cea bună, dacă, tineri fiind, pasiunile vă vor abate de pe cărarea raţiunii, să nu disperaţi văzînd uneori că aţi apucat pe un drum greşit. Chiar în rătăcire, să iubiţi Binele. Viaţa destrăbălată, ambiţia peste măsură, aroganţa, toate cusururile tinereţii, se pot îndrepta în cele din urmă, căci rămîn numai la suprafaţă, nu atacă inima. Prefer ca în tinereţe să fiţi destrăbălaţi, risipitori, insolenţi, decît lacomi de bani şi zgîrciţi, sclivisiţi, preocupaţi de haine frumoase mai mult decît de altceva. E drept că predispoziţia, ca să zic aşa, sistematică pentru „eleganţă" înseamnă mai totdeauna o minte cam redusă. Se povesteşte că Iulius Cesar se purta ca un filfizon ; dar eleganţa lui era cu scop, se explică prin pasiunea lui pentru femei, în tinereţe. El nu s-ar fi dat înapoi să îmbrace chiar zdreanţa cea mai infectă la nevoie, dacă prin aceasta şi-ar fi putut realiza scopul dorit.

La omul tînăr nu numai scliviseala trecătoare este de iertat, dar orice alte apucături neroade. Dar dacă sub o purtare cît de frumoasă veţi ascunde perfidie, minciună, sperjur, arghirofilie, trufie, sete de răzbunare, cruzime — atunci veţi orbi poate pe contemporani prin strălucirea aparenţei exterioare, nu se va găsi poate nimeni care, din dragoste pentru voi, să vă ţină înainte oglinda adevărului ; dar să nu credeţi că veţi întuneca privirile perspicacităţii. Ele vor străbate prin haina splendidă a perfidiei. Virtutea va da în vileag negreaţa sufletului vostru. Inima voastră se va umple de ură împotriva virtuţii şi ea, floare gingaşă, se va ofili la atingerea voastră ; însă numai pentru o clipă, căci din depărtare săgeţile ei vă vor străpunge şi vă vor pricinui chinuri amare.

Plecaţi cu bine, dragii mei ; astăzi, cu un vînt favorabil, porniţi în larg, îndepărtaţi-vă de ţărmul experienţei străine ; căutaţi a învăţa să ţineţi singuri cîrma luntrei voastre, pe valurile vieţii. Ferice de voi dacă nu veţi naufragia şi veţi ajunge cu bine în portul pe care cu toţii îl dorim. Să vă fie călătoria cu noroc, asta este sincera mea urare. Puterile mele, sleite de o viaţă de muncă, vor slăbi şi se vor stinge; vă voi părăsi pentru totdeauna ; iată testamentul meu. Dacă soarta pizmaşă va goli împotriva ta toată tolba săgeţilor sale, dacă pentru virtutea ta nu va mai rămîne azil pe pămînt, dacă pînă la urmă nu vei mai găsi pavăză împotriva asupririi, atunci aminteşte-ţi că eşti om, fii vrednic de acest nume măreţ, cucereşte cu bărbăţie cununa fericirii pe care vor să ţi-o răpească : Mori !... Vă las moştenire cuvintele lui Cato [91] murind. Dar omul, capabil să moară pentru virtute, trebuie să ştie a muri şi în viţiu, să fie, ca să zic aşa, virtuos pînă şi în rele. Cînd, uitînd învăţăturile mele, vei apuca pe căi greşite, inima ta, deprinsă cu virtutea, se va tulbura, şi eu mă voi arăta ţie în vis. La această apariţie, ridică-te, sari jos de pe culcuşul tău şi întoarce-te cu gîndul la mine. Dacă atunci vor curge lacrimi din ochii tăi, culcă-te iarăşi şi adormi, căci te vei deştepta căit şi îndreptat. Dacă însă, săvîrşind faptele tale rele, îţi

vei aduce aminte de mine fără ca sufletul să ţi se cutremure, şi ochiul tău va rămîne uscat, atunci... pumnalui, otrava ! — Cruţă-mă de durere ! Izbăveşte pămîntul de oprobiu ! — Rămîi şi atunci fiul meu. — Mori pentru virtute.

Pe cînd vorbea aşa bătrînul, o roşeaţă tinerească i-a acoperit obrajii brăzdaţi ; ochii îi străluceau de bucurie şi de speranţă, faţa i se lumină ca de o aureolă supranaturală. După ce îşi sărută copiii de nenumărate ori, el îi însoţi pînă la căruţa cu care aveau să plece, şi rămase tare şi stăpînit pînă la ultima despărţire. Dar de îndată ce clinchetul clopoţeilor îl vesti că s-au pornit la drum, acest suflet călit începu să se moaie. Lacrimi se iviră sub pleoape, pieptul se ridica şi se lăsa precipitat ; el întinse braţele către cei ce plecau, ca şi cum ar fi vrut să oprească mersul cailor. Tinerii, zărind din depărtare pe părintele lor cuprins de atîta mîhnire, izbucniră în plîns, şi vîntul ne aduse la ureche suspinele lor jalnice. Întinseră şi ei braţele către părintele lor, ca şi cum ar fi vrut să-l cheme la ei. Bătrînul nu putu îndura această privelişte ; puterile îi slăbiră şi el căzu în braţele mele. În cele din urmă căruţa pieri după o movilă ; bătrînul îşi veni în fire. Căzînd în genunchi şi ridicînd mîinile la cer, strigă : „Rogu-te, doamne, întăreşte-i pe cărarea virtuţii, pentru ca să fie fericiţi. Ştii, milostive dumnezeule, că niciodată nu te-am supărat cu rugăciuni de prisos. Sînt încredinţat în sufletul meu că eşti bun şi drept. Ceea ce iubeşti în noi este virtutea ; fapta inimii curate este cea mai plăcută jertfă pentru tine... Mi-am lăsat azi copiii să plece de lîngă mine... Doamne, fie voia ta asupra lor..." Mişcat pînă în adîncul sufletului, însă tare în speranţa sa, bătrînul plecă spre casa lui.

Cuvintele boierului krestiţian nu-mi ieşeau din minte. Argumentele lui despre nimicnicia puterii părinţilor asupra copiilor mi s-au părut indiscutabile. Dacă într-o societate bine organizată este necesar ca tinerii să respecte pe cei bătrîni, ca inexperienţa să stimeze pe cei încercaţi, atunci cred că nu e nevoie să se acorde părinţilor o autoritate neţărmurită. Fi-

reşte, cînd legătura dintre tată şi fiu nu e întemeiată pe sentimentul gingaş al inimii, această legătură e slabă; dar nu o va întări nici o dispoziţie legală. Dacă tatăl vede în fiul său un rob, şi-şi trage puterea numai din lege, dacă respectul fiului către părintele său e numai de hatîrul moştenirii, ce bine poate ieşi de aici pentru societate? Sau încă un rob în ceata celor mulţi, sau un şarpe la sîn... Tatăl este dator a da fiului hrană şi învăţătură, şi trebuie pedepsit pentru greşelile acestuia cît timp copilul e nevîrstnic. Iar fiul să găsească înscrise în inima sa datoriile către părinţi. Dacă nu simte nimic, vina este a tatălui, că nu i-a sădit nimic în inimă. Fiul este în drept să ceară tatălui ajutor, cîtă vreme este mic şi slab. Dar de îndată ce devine major, această legătură firească încetează. Puiul de pasăre nu cere ajutor de la cei care l-au născut, cînd începe singur să-şi găsească hrană. La animale, bărbăţelul şi femeiuşca nu-şi mai cunosc puii, cînd aceştia au crescut mari. Aceasta este legea Naturii. Dacă legile civile se îndepărtează de ea, rezultatul este totdeauna monstruos. Copilul îşi iubeşte tatăl, mama sau preceptorul, cîtă vreme dragostea lui nu se îndreaptă spre alt obiect. Pentru aceasta inima ta nu trebuie să se întristeze, o, tată, care-ţi iubeşti copilul; Natura cere aceasta. Singura ta mîngîiere să fie gîndul că şi fiul tău îşi va iubi părintele numai pînă va creşte mare. Peste acest soroc, atîrnă numai de tine ca dragostea odraslei tale să dureze. Dacă ai izbutit, ferice de tine, eşti vrednic de laudă. Cu aceste reflecţii am ajuns pînă la staţie.

IAJELBIŢI [92]

Soarta hotărîse pesemne ca ziua de azi să fie pentru mine o zi de încercare. Sînt tată, şi inima mea e plină de dragoste fierbinte pentru copiii mei. De aceea mă şi mişcaseră aşa de tare cuvintele boierului din Krestniţî. Dar, zguduindu-mă pînă în adîncul sufletului, cuvintele acestea au trezit în acelaşi timp în

mine un simţămînt de mîngîiere: credinţa că fericirea noastră, în ceea ce priveşte copiii noştri, atîrnă în bună parte de noi înşine. Dar la Iajelbiţî mi-a fost dat să fiu martorul unor scene, care au lăsat în inima mea o rădăcină adîncă de jale; şi nu e nici o nădejde ca s-o pot smulge vreodată. O, tinerilor! Ascultaţi cele ce vă voi povesti; daţi-vă seama de rătăcirile voastre; nu vă lăsaţi de bunăvoie în prada pierzaniei şi tăiaţi drumul ce duce la un viitor de căinţă amară!

Am trecut pe lîngă un cimitir. Vaiete înfiorătoare, scoase de un om care-şi smulgea părul din cap, mă făcură să mă opresc. M-am apropiat şi am văzut că se săvîrşeşte acolo o înmormîntare. Tocmai voiau să dea drumul sicriului în groapă, cînd omul, pe care de departe îl văzusem rupîndu-şi părul, se aruncă pe sicriu şi se agăţă de el din răsputeri. Cu mare greutate izbutiră oamenii să-l smulgă de acolo. Repede, coborîră sicriul în mormînt şi astupară groapa. Atunci nenorocitul, întorcîndu-se către cei de faţă, le vorbi astfel: „De ce mi l-aţi luat, de ce nu m-aţi îngropat de viu lîngă el şi n-aţi pus capăt durerii şi căinţei mele! Să ştiţi, să ştiţi, că eu sînt ucigaşul fiului meu iubit, pe care l-aţi cufundat în pămînt. Nu vă uitaţi cu mirare la mine. Nu i-am curmat viaţa nici cu sabia, nici cu otravă. Nu, am făcut mai mult. I-am pregătit moartea înainte încă de a se fi născut, i-am dat o viaţă otrăvită. Eu sînt un ucigaş, ca mulţi alţii, dar mai cumplit decît ceilalţi. Ucigaş al copilului meu înainte de naşterea lui. Eu, eu singur i-am scurtat zilele, vărsînd otravă înceată în germenul din care a luat naştere. Din pricina ei a tînjit, din pricina ei nu s-a bucurat de sănătate nici măcar o singură zi din viaţa lui; şi otrava, răspîndită în trupul lui sleit de puteri, i-a curmat viaţa. Nimeni, nimeni nu mă va pedepsi pentru nelegiuirea mea!“ — O disperare adîncă se zugrăvi pe faţa lui, şi aproape fără suflare fu condus afară din cimitir.

Un fior îngheţat îmi trecu prin vine. Am încremenit. Mi s-a părut că auzisem rostindu-se osîndirea mea. Mi-am amintit zilele de desfrîu ale tinereţii mele.

Mi-am adus aminte de cîte ori, sub imboldul simţurilor setoase de voluptate am crezut că găsesc, în părtaşa năimită a desfătărilor mele amoroase, o fiinţă vrednică de dragostea mea. Mi-am amintit că necumpătarea în îndestularea poftelor trupeşti mi-a atras o boală murdară. O, dacă boala ar fi luat sfîrşit odată cu potolirea simţurilor, şi dacă rădăcina ei nu s-ar fi întins mai departe! Noi, odată cu plăcerea, căpătăm şi otrava pe care, nu numai că o păstrăm în rărunchi şi sîngele nostru, dar o şi lăsăm moştenire urmaşilor noştri. O, iubiţii mei, o, copii ai sufletului meu! Voi nu ştiţi cît am greşit faţă de voi. Paloarea feţei voastre este osînda mea. Mă tem să vă vorbesc despre boala de care suferiţi uneori. Mă veţi urî poate, şi veţi avea dreptate să mă urîţi. Cine ne-ar putea încredinţa, pe voi şi pe mine, că nu purtaţi în sîngele vostru ghimpele tainic menit să vă curme zilele înainte de vreme? Eu am luat această otravă murdară la o vîrstă cînd trupul meu era deplin dezvoltat, cînd mădularele mele erau destul de robuste ca să se poată împotrivi răspîndirii ei, să poată lupta împotriva puterii ei ucigătoare. Dar voi, care o purtaţi în voi de cînd v-aţi născut, ca şi cum ar fi o parte necesară a organismului vostru, voi cum să vă împotriviţi acestui foc distrugător? Toate bolile de care aţi suferit sînt urmările acestei otrăvi. O, iubiţii mei! Plîngeţi rătăcirile tinereţii mele, chemaţi într-ajutor arta medicului şi, dacă puteţi, nu-mi purtaţi ură.

Dar acum văd în faţa ochilor întreg tabloul urmărilor funeste ale tinereţii mele desfrînate. Am păcătuit faţă de mine căci, din vina mea, sînt îmbătrînit înainte de vreme şi şubred, încă tînăr de ani. Am păcătuit faţă de voi, otrăvindu-vă sucurile vitale înainte de naşterea voastră şi pregătindu-vă astfel o sănătate slabă şi, poate, moartea fără de vreme. Am păcătuit — merit să fiu pedepsit pentru asta! — am păcătuit şi în dragostea mea, căsătorindu-mă cu mama voastră. Cine-mi garantează că n-am fost eu pricina sfîrşitului ei? Otrava aducătoare de moarte, picurată în spasmul plăcerii, a trecut în corpul ei

curat şi a otrăvit mădularele ei neprihănite. Şi a fost cu atît mai ucigătoare, cu cît era mai ascunsă. Pudoarea falsă m-a oprit s-o previn; iar ea nu s-a păzit de otrăvitorul ei, din dragoste pentru dînsul. Boala pe care a căpătat-o este poate urmarea otrăvii ce i-am împărtăşit... O, iubiţii mei, cît trebuie să mă urîţi!

Dar cine e de vină că această boală infectă face atîtea victime în toate ţările, nu numai secerînd o bună parte a generaţiei actuale, dar şi scurtînd zilele celor următoare? Cine e de vină dacă nu ocîrmuirea? Ea, îngăduind desfrîul venal, deschide drumul către multe viţii şi otrăveşte viaţa cetăţenilor. Femeile publice găsesc apărători şi, în unele state, se bucură de ocrotirea autorităţii. Dacă — spun unii — s-ar interzice îndestularea cumpărată a poftelor trupeşti, s-ar da loc la mari perturbări sociale, la răpiri, siluiri sau chiar omoruri. Ba chiar s-ar putea zdruncina şi temeliile societăţii. Şi voi vreţi mai bine linişte şi cu ea istovire şi jale, decît tulburare şi cu ea sănătate şi bărbăţie. Tăceţi, învăţători scîrboşi, voi sînteţi slugile tiraniei; tiranii propovăduiesc mereu pace şi linişte, strîngînd în cătuşe pe cei pe care îi adorm prin viclenia lor. Ei se tem chiar de tulburările din ţări străine. Ar vrea ca pretutindeni toţi să gîndească la fel cu ei, pentru ca fără teamă să se poată lăfăi în măreţia lor şi să se scufunde în mocirla desfrîului... Nu mă miră vorbele voastre. Este în firea robilor să dorească a vedea pe toţi în lanţuri. Soarta lor li se pare mai uşoară dacă e împărtăşită de toţi, şi orice superioritate le apasă mintea şi duhul.

VALDAI [93]

Populaţia acestui tîrg nou se zice că s-ar trage din polonezii luaţi prizonieri pe vremea ţarului Alexei Mihailovici. Orăşelul e vrednic de luare aminte pentru dispoziţia amoroasă a locuitorilor lui, cu deosebire a femeilor nemăritate.

Cine n-a fost la Valdai, cine nu cunoaşte covrigii din Valdai şi fetele sulemenite valdaiene ? Aceste fete, a căror neobrăzare te face să te cutremuri de ruşine, opresc pe fiecare călător, care trece prin tîrg, şi caută să-i aţîţe poftele, cu gîndul de a trage folos din dărnicia lui cu preţul castităţii lor. Comparînd moravurile locuitorilor acestui tîrg cu moravurile altor oraşe ruseşti, te gîndeşti că în vechime orăşelul fusese sat şi că năravurile desfrînate sînt numai unele rămăşiţe ale obiceiurilor străvechi. Dar cum sînt ceva mai mult ca o sută de ani de cînd satul a fost împoporat, putem judeca cît au fost de desfrînaţi şi primii lui locuitori.

Băile au fost şi sînt şi acum un templu al amorului. Călătorul, luînd înţelegere, în ceea ce priveşte găzduirea lui, cu o bătrînică serviabilă sau cu vreun flăcău, se instalează într-o casă, unde are de gînd să aducă jertfă de-toţi-adoratei Lada [94]. S-a înnoptat. Baia e gata. Călătorul se dezbracă, intră în odaia de baie, unde îl aşteaptă fie gazda, dacă e tînără, fie fiică-sa, sau nişte rude ale ei, sau nişte vecine ; ele îi masează membrele obosite, îl spală de murdărie, toate astea lepădîndu-şi îmbrăcămintea, goale. Astfel aprind într-însul flacăra lubricităţii şi el petrece acolo noaptea, irosindu-şi banii, sănătatea şi vremea preţioasă de călătorie. Se povesteşte că, pe un călător ageamiu, ameţit de vin şi sleit de puteri în urma isprăvilor lui amoroase, aceşti monştri lascivi l-au ucis pentru a-l jefui. Nu ştiu dacă asta e adevărat, fapt este însă că nerusinarea fetelor din Valdai s-a mai domolit. Nici acuma nu se dau înapoi de a îndestula poftele călătorului, dar o fac mai cu perdea.

Lacul deasupra căruia e aşezat oraşul Valdai, va rămîne de pomină prin fapta unui călugăr care şi-a jertfit viaţa de dragul ibovnicei sale. La o verstă şi jumătate de oraş, pe un ostrov în mijlocul lacului, se afla mînăstirea Iverski, ridicată de vestitul patriarh Nikon. Unul din monahii acestei mînăstiri, trecînd odată prin Valdai, s-a amorezat de fiica unui locuitor de acolo. In curînd şi fata împărtăşi sentimentele tînărului monah şi, firesţe, îndrăgostiţii căutară să-şi înfăptuiască dorul... Gustînd o dată din plăcerea dra-

gostei, ei n-au mai fost apoi în stare să se împotrivească patimei năvalnice. Insă situaţia în care se aflau le punea piedici. Ibovnicul nu putea lipsi prea des din mînăstire ; ibovnica nu se putea duce în chilia dragului ei. Dar pasiunea lor învinse toate piedicile ; din monahul amorezat ea făcu un bărbat neînfricoşat şi-i dădu puteri aproape supranaturale. Nu apuca noaptea să-şi aştearnă vălul negru peste tot locul, şi acest nou Leandru [95], ca să se poată desfăta în braţele iubitei, ieşea zilnic tiptil din chilia lui şi, lepădîndu-şi rasa, trecea înot lacul pînă la malul celălalt, unde iubita îl primea cu braţele deschise. Il aştepta baia şi, în ea, desfătarea amoroasă ; acolo uita primejdia şi truda trecerii înot, precum şi teama că lipsa lui ar putea fi descoperită. Cîteva ore înainte de zori se întorcea în chilia lui. Aşa s-a despăgubit el vreme îndelungată, prin desfătări nocturne, de viaţa claustrată din timpul zilei. Insă soarta a pus sfîrşit isprăvilor lui amoroase. Intr-una din nopţi, cînd acest amant neînfricoşat despica valurile pentru a-şi revedea drăguţa, deodată se ridică un vînt potrivnic, atunci cînd el era de-abia la jumătatea drumului. Toate opintirile lui de a înfrînge apele furioase rămaseră neputincioase. Degeaba-şi sleia puterile, încordîndu-şi muşchii ; degeaba ridica glasul, sperînd că-l va auzi cineva şi-i va veni într-ajutor. Văzînd că nu poate ajunge la mal, se gîndi să se întoarcă la mînăstire, crezînd că, cu vîntul în spate, o să-i fie mai uşor să ajungă acolo. Dar nu apucă să schimbe direcţia, că valurile, învingînd muşchii lui istoviţi, îl înecară în abis. A doua zi dimineaţa corpul lui fu găsit undeva departe pe mal. Dacă aş scrie un poem cu acest subiect, aş zugrăvi cititorului disperarea ibovnicei. Dar în cazul de faţă acest lucru ar fi de prisos. Ştie toată lumea că pe ibovnică o întristează, măcar în prima clipă, cînd află că drăguţul ei s-a prăpădit. Dealtfel nu ştiu dacă această nouă Hero s-a aruncat în lac, sau dacă, chiar în noaptea următoare, n-a încălzit cumva baia pentru vreun călător. Analele amorului glăsuiesc că frumoasele valdaiene nu prea mureau din dragoste... poate doar la spital.

Moravurile din Valdai se mutară şi în staţia de poştă Zimnogorie,[96] aşezată în apropiere. Aci călătorul este întîmpinat la fel ca şi la Valdai. In primul rînd în faţa ochilor apar fete sulemenite cu covrigi în braţe. Dar cum, anii mei cei tineri au trecut, îmi luai grăbit rămas bun de la sirenele vopsite din Valdai şi Zimnogorie.

IEDROVO[97]

In sat, am coborît din căruţă. Nu departe de drumul mare, lîngă un pîrău, o mulţime de femei şi fete erau adunate la spălat rufe. Deşi ademenirea pe care toată viaţa am simţit-o pentru ele a început să se mai potolească, dar pesemne obiceiul m-a făcut să-mi îndrept paşii spre locul unde stăteau aceste frumuseţi săteşti. Erau acolo peste treizeci de femei, toate îmbrăcate de sărbătoare, cu gîtul gol, desculţe, cu mînecile suflecate, cu poala prinsă în brîu, cu cămăşi albe, cu privirile vesele ; li se citea sănătatea pe obraz. Trăsăturile feţei, măcar că îngroşate din pricina arşiţei şi a gerului, erau plăcute şi atrăgătoare, fără artificii : farmecul tinereţii în plină strălucire ! Un zîmbet pe buze sau rîsul din toată inima făceau să se vadă un şir de dinţi mai albi decît fildeşul, care pe o cochetă ar fi înnebunit-o. Poftiţi aici, iubitele mele cuconiţe din Moscova sau Petersburg, ia uitaţi-vă la dinţii lor ; învăţaţi de la ele cum să-i ţineţi curaţi. Aici nu sînt dentişti. Ele nu-şi rod smalţul de pe dinţi cu peria şi cu prafuri. Apropiaţi-vă de oricare din ele gură în gură : răsuflarea nici uneia n-o să vă infecteze plămînul. Dar a voastră, a voastră va pune poate în ele începutul... unei boli... mă tem să spun ce fel : nu că o să vă roşiţi, dar o să vă înfuriaţi. Poate că nu-i adevărat ? Bărbatul uneia dintre voi umblă după tot soiul de fete murdare ; după ce capătă boala, mănîncă, bea şi doarme tot cu tine. Alta binevoieşte a avea chiar dumneaei ibovnici cu anul, cu luna, cu săptămîna, ba, doamne fereşte, chiar cu ziua. Azi face cu-

noştinţă cu unul, îşi face pofta, şi mîine nu-l mai cunoaşte ; dar nici asta nu ştie : că numai cu un singur sărut al lui s-a şi infectat. — Iar tu, puişorule, fetiţă de 15 ani, eşti încă curată, poate; dar îţi văd pe obraz că ţi-e sîngele otrăvit. Taică-tău, de fericită memorie, nu ieşea din mîinile doctorului ; iar doamna, maică-ta, învăţîndu-te să urmezi onorabilul ei exemplu, ţi-a găsit bunătate de logodnic, vreun bătrîn emerit cu cinul de general, şi se grăbeşte să te mărite, numai ca să nu fie nevoită să viziteze împreună cu tine... orfelinatul... Doar traiul cu un bătrîn nu e rău, trăieşti în voie ; numai cununată să fii, că copiii toţi ai lui sînt. Dacă e gelos, cu atît mai bine ; cu atît mai multă plăcere îţi aduc întîlnirile pe furiş. Şi pe el chiar din prima noapte poţi să-l convingi să nu urmeze moda prostească din bătrîni de a dormi împreună cu nevasta.

Dragele mele orăşence, surioare, nepoţele, mătuşi etc. multă vreme aţi fost, fără să-mi dau seama, centrul preocupărilor mele, şi zău, nu meritaţi. La voi şi faţa, şi inima, şi conştiinţa sînt sulemenite ; iar pe suflet aveţi... funingine. Sulimanul şi funinginea sînt una şi aceeaşi. Fug în galop de lîngă voi la frumoasele mele sătence. E drept că şi printre ele sînt unele de teapa voastră, dar sînt şi de acelea cum nu se văd la oraş şi nu se aud. Uitaţi-vă la mădularele lor, cît sînt de rotunde, bine făcute, nu strîmbe, nu diformate. Vi se pare de rîs că au talpa piciorului lungă de 5 sau 6 verşoci. Ehe, dragă nepoţică, ia încearcă să te iei la întrecere cu ele, cu lăbuţa ta numai de trei verşoci, să vedem cine ajunge mai degrabă la mesteacănul ăla înalt de la capătul fîneţii ? Aha, asta nu-i de tine... Şi tu, porumbiţo, soru-mea, cu talia trasă prin inel, [98] binevoieşti să rîzi de nimfa mea sătească, găsind caraghios că burticica i-a crescut în voie. Lasă, porumbiţo, că am să rîd şi eu de tine. Sînt zece luni de cînd te-ai măritat şi tăliuţa ta zveltă a început să se cam îngroaşe. Şi cînd o fi să naşti ai să cînţi cu alt glas. Să dea dumnezeu să scapi numai cu ridicolul. Văd că scumpul meu cumnăţel cam umblă cu nasul în jos. A zvîrlit în foc corsetele tale, din toate

rochiile ţi-a scos balenele... dar e prea tîrziu. Cu asta n-are să-ţi îndrepte trupul diformat. — Plîngi, cumnate dragă, plîngi. Mama noastră, ţinîndu-se de moda nenorocită care face atîtea victime printre lehuze, ţi-a pregătit ţie necaz şi fiică-si boală şi copii şubrezi. Acum o ameninţă ascuţişul mortal al sabiei lui Damocles; şi dacă soţia ta va scăpa, mulţumeşte întîmplării; sau dacă crezi că i-a purtat de grijă pronia cerească, mulţumeşte-i şi proniei dacă vrei. — Dar văd că tot cu duduile de la oraş stau de vorbă. Vezi ce face obiceiul? Nu mă pot dezbăra de ele. Şi, zău, nu m-aş fi despărţit de voi, dacă v-aş fi putut convinge să nu vă sulemeniţi faţa şi sufletul. Acum, rămîneţi sănătoase!

Pe cînd mă uitam la nimfele săteşti spălîndu-şi rufele, chibitca mea s-a îndepărtat. Am vrut să mă iau după ea, cînd o fată care arăta să fie de douăzeci de ani, dar n-avea desigur decît şaptesprezece, încărcîndu-şi rufele ude pe cobiliţă, apucă pe acelaşi drum cu mine. Alăturîndu-mă de dînsa am intrat în vorbă. — Nu ţi-e prea grea povara, drăguţo, nu ştiu cum te cheamă. — Mă cheamă Anna şi povara nu e grea. Şi chiar de ar fi, tot nu te-aş ruga pe dumneata, boierule, să mă ajuţi. — De ce eşti arţăgoasă, Annuşko puiule, că eu nu-ţi vreau răul. — Bogdaproste, am văzut eu destui muşterii ca dumneata; ia vezi-ţi de drum. — Aniutuşko, eu nu sînt cum crezi, eu nu sînt ca ăi de care vorbeşti. Aceia, gîndesc eu, nu intră în vorbă ca mine cu fetele de ţăran, ci încearcă să le sărute. Şi eu, cu dragă inimă te-aş săruta, dar ca pe o soră. — Te rog să nu te apropii; am auzit eu poveştile astea. Dacă nu mi-ai pus gînd rău, ce pofteşti de la mine? — Uite, drăguţă, aş vrea să ştiu dacă ai tată şi mamă, cum trăieşti, dacă eşti înstărită sau săracă, dacă eşti mulţumită, dacă ai logodnic. — Şi la ce vrei să ştii toate astea, boierule? Doamne, de cînd sînt n-am auzit aşa ceva! — Vezi, Aniuto, de aici poţi pricepe că eu nu sînt un derbedeu, că nu vreau nici să te jignesc, nici să-mi bat joc de tine. Eu iubesc femeile fiindcă sînt simţitoare la gingăşia inimii mele. Tocmai de aceea îmi plac fetele de la ţară, fiindcă ele nu ştiu să

se prefacă, nu-şi pun o mască de dragoste prefăcută ci, cînd iubesc, iubesc din toată inima şi cu adevărat. — Fetişcana, uluită, căsca ochii la mine. Şi nu e de mirare. Cine nu ştie cu cîtă îndrăzneală obrăznicia boierească îşi îngăduie, faţă de ţărănci, glume necuviincioase şi jignitoare pentru castitatea lor. In ochii boierilor, bătrîni sau tineri, fetele sînt anume făcute pentru plăcerea lor. Şi aşa se şi poartă cu ele, mai ales cu nenorocitele de sub stăpînirea lor. Pe vremea răscoalei lui Pugaciov, cînd toţi servii s-au răzvrătit împotriva stăpînilor, nişte ţărani — istoria asta e adevărată — au pus mîna pe stăpînul lor, l-au legat cobză şi-l duceau la o moarte sigură, dacă n-ar fi fost salvat de un detaşament militar. Din ce pricină? Boierul ăsta fusese de treabă şi omenos cu ţăranii; însă nici un bărbat nu era sigur de nevastă-sa, nici un tată de fiică-sa. In fiece noapte, oamenii lui i-aduceau jertfă pe altarul necinstei pe aceea pe care el o ochise de cu ziua. Se ştia în sat că necinstise astfel şaizeci de fete. Ţărani proşti, aţi căutat dreptate la un impostor. De ce nu l-aţi dat pe asupritorul vostru pe mîna judecătorilor legali? Ei l-ar fi pedepsit şi voi aţi fi rămas nevinovaţi. Pe cînd acum banditul a scăpat. Bine de dînsul, dacă, după ce a văzut moartea cu ochii, şi-a schimbat năravul, şi dacă sucurile dinlăuntrul lui au luat alt curs. — Dar am zis că ţăranul e mort în faţa legii? [99] Nu, nu, e viu, şi va fi viu dacă o va vrea cu tot dinadinsul...

— Boierule, dacă nu glumeşti, — îmi răspunse Aniuta, — iacă am să-ţi spun: tată n-am, e mort de vr'o doi ani. Mămica trăieşte şi am şi o surioară. De la tata ne-au rămas cinci cai şi două vaci. Avem şi vite mărunte şi păsări îndeajuns. Dar în casă nu-i bărbat, care să muncească. Au vrut să mă mărite cu un fecior de gospodar cuprins, dar băiatul are numai zece ani [100] şi eu n-am vrut. Ce să fac eu cu un copil? De iubit n-am să-l iubesc, şi cînd s-o face el mare, eu am să fiu bătrînă şi el are să se-nhaite cu altele. Lumea zice că tata-socru trăieşte cu nurorile lui pînă cresc feciorii. De aceea n-am vrut să intru în familia lui. Mie îmi trebuie un băiat de seama mea. Eu am

să-mi iubesc bărbatul, şi am să-i fiu şi eu dragă, despre asta nu mă îndoiesc. Mie nu-mi place să umblu cu toţi flăcăii, dar să mă mărit aş vrea. Şi ştii de ce, boierule ? — Aniuta lăsă ochii în jos. — Spune, Aniutuşka, drăguţă, să nu te ruşinezi ; în gura nevinovăţiei orice cuvînt e curat. — Iacă de ce. Vara trecută, acum un an, feciorul unui vecin de-al nostru s-a însurat cu o prietenă a mea, cu care eu mă duceam la şezători. Bărbatul o iubeşte şi ea de asemenea ; zece luni după cununie i-a şi dăruit un băieţel. In fiecare seară iese cu el la portiţă la aer curat. Il soarbe din ochi. Şi se pare că şi copilul o cunoaşte şi o iubeşte pe maică-sa. Ea-i face : agu, agu, şi el începe să rîdă. Şi cînd văd asta, în fiecare zi, mie îmi vine să plîng. Aş vrea să am şi eu un puişor ca ăsta... — Acum n-am mai putut rezista ; am cuprins-o pe Aniuta de mijloc şi am sărutat-o din toată inima. — Vezi, boierule, că m-ai amăgit... Acum te legi de mine. Du-te, lasă-mă în pace, fie-ţi milă de o biată orfană, — zise Aniuta, începînd să plîngă. — Dacă ar trăi tata şi ar vedea asta, măcar că eşti boier, ţi-ar fi ars una după ceafă. — Nu te supăra, Aniuta dragă, sărutul meu n-are să-ţi prihănească nevinovăţia. E sfîntă în ochii mei. Sărutarea ce ţi-am dat-o înseamnă cît de mult te preţuiesc, cît de adînc mi-ai mişcat inima cu vorbele tale. Nu te teme de mine, Aniuta dragă, eu nu sînt o fiară, ca domnişorii noştri, pentru care a prihăni nevinovăţia unei fecioare e o nimica toată. Dacă aş fi ştiut că sărutarea mea are să te supere, mă jur pe dumnezeu că n-aş fi îndrăznit să te sărut. — Cum să nu mă supăr, boierule, judecă şi dumneata. Sărutările mele le-am făgăduit demult altuia ; nu mai sînt stăpînă pe ele. — Eşti încîntătoare ! Va să zică iubeşti, inima ta a găsit alta care simte la fel. Ai să fii fericită. Nimeni n-are să strice legămîntul dintre voi. N-ai să fii înconjurată de străini care să caute a te prinde în plasa lor vrăjmaşă ; iar iubitului tău nici un glas ademenitor n-are să-i sufle la ureche să-şi calce cuvîntul dat ţie. Dar ce te opreşte, Aniuta dragă, să ai parte de norocul de a gusta bucuria în braţele iubitului tău ? — Ah, boierule, ai lui nu vor să-l lase să intre în fa-

milia noastră. Cer o sută de ruble. Iar pe mine măicuţa mea nu vrea să mă dea ; ea numai pe mine mă are muncitoare. — Şi el te iubeşte ? — Cum să nu mă iubească ? In fiecare seară vine pe la noi şi, împreună, ne uităm la copilaşul prietenei mele. Şi el tare ar vrea să aibă un flăcăuaş la fel. Vaniuha al meu vrea să plece la Piter, să se tocmească la muncă şi să se întoarcă numai după ce va fi cîştigat cele o sută de ruble cu care să se poată răscumpăra. Are să-mi fie tare urît. Dar trebuie răbdare. — Să nu-l laşi, Aniutuşka dragă, să nu-l laşi. Acolo are să se nenorocească. Are să se dea la beţie, are să devină lacom, risipitor, n-are să-i mai placă la ţară şi, ceea ce-i mai rău, n-o să te mai iubească pe tine. — Vai, boierule, mă sperii... — zise Aniuta, gata-gata să plîngă. — Şi asta cu atît mai mult, dacă s-o băga servitor într-o casă boierească. Pilda stăpînilor îi molipseşte pe servitorii care-s mai aproape de persoana lor ; de la ei se molipsesc apoi cei mai mititei, şi aşa plaga desfrîului se întinde şi ajunge şi la ţară. Pilda rea este ca o ciumă. Fiecare ce vede face la fel. — Dar atunci ce e de făcut ? Inseamnă să nu mă mărit niciodată cu dînsul. Lui i-a venit vremea însurătorii. Nu umblă el după altele ; dar dacă maică-mea nu mă dă, o să-l însoare cu alta şi eu am să mor de durere... — Aniuta zise vorbele astea, vărsînd lacrimi amare. — Nu, Aniutuşka dragă, mîine ai să fii a lui. Du-mă la maică-ta. — Asta-i casa noastră, — zise ea oprindu-se. — Dar, te rog, cată-ţi de drum. Mămica o să mă vadă şi o să-şi închipuie cine ştie ce. Nu mă bate, dar un cuvînt al ei mă doare mai rău ca bătaia. — Nu, Aniuto, merg cu tine. — Şi, fără să aştept răspunsul ei, am intrat pe poartă şi, de-a dreptul pe scară, în izbă. Aniuta mi-a strigat din urmă : — Stai, boierule, opreşte-te ! — Dar eu n-am ascultat-o. In casă am găsit-o pe mama Aniutei, care frămînta aluat într-o copaie ; lîngă ea şedea pe o laviţă viitorul ei ginere. Fără ocoluri i-am spus că doresc ca fiică-sa să se mărite cu Ivan, şi că i-am adus cele de trebuinţă pentru înlăturarea piedicilor. — Mulţumesc, boierule, — mi-a răspuns bătrîna, — nu mai e nevoie. Vaniuha a

venit tocmai să-mi spună că tată-său îi dă voie acum să se însoare şi să treacă în gospodăria mea. Duminică are să fie nunta. — Bine, atunci ceea ce am făgăduit, să fie de zestre pentru Aniuta. — Mulţumesc şi pentru asta. Boierii n-au obicei să înzestreze fetele noastre degeaba. Dacă ţi-ai făcut păcat cu Aniuta şi de aceea vrei s-o înzestrezi, dumnezeu are să te pedepsească pentru nelegiuirea asta; mie bani nu-mi trebuie. Iar dacă eşti om cumsecade şi nu-ţi baţi joc de oameni sărmani, atunci dacă aş primi bani de la dumneata ce-o să spună gurile rele ? — N-am putut îndeajuns să mă mir de atîta noblete în felul de a gîndi al unor săteni. In vremea asta intră şi Aniuta în casă şi începu să mă laude mumă-sii. Eu am mai încercat să le dau banii, oferindu-i lui Ivan pentru înjghebarea gospodăriei. Dar el mi-a răspuns : — Eu, cucoane, am două braţe ; cu ele am să-mi fac gospodărie. Băgînd de seamă că prezenţa mea nu le e tocmai plăcută, i-am lăsat şi m-am dus să-mi caut chibitca.

Plecînd din Iedrovo, nu-mi ieşea din gînd Aniuta. Eram încîntat de nevinovata ei sinceritate şi admiram purtarea nobilă a mamei sale. Pe această mamă venerabilă, cu mîinile în covata cu aluat, sau cu găleata pentru muls în mînă, o comparam cu mamele de la oraş. Ţăranca refuzase să primească suta de ruble pe care voiam să i-o dau, nu cu intenţii condamnabile, ci cu gînd bun ; această sută de ruble însemna, pentru starea ei modestă, ceea ce pentru o consilieriţă, o maioreasă, o colonelească sau o generăleasă, ar fi fost cinci, zece, cincisprezece mii, sau mai mult. Şi acum, dacă unei doamne consilierite, maiorese, colonelese, generălese, care ar avea o fiică nostimă, virtuoasă... aşa şi aşa (e destul şi atîta), un boier de seamă de 70 de carate sau, doamne fereşte, chiar de 72, i-ar făgădui cinci, zece, cincisprezece mii de ruble, sau o zestre suspectă, sau i-ar găsi un logodnic slujbaş, sau ar obţine pentru ea un post de domnişoară de onoare, [101] vă întreb, măicuţe orăşence, n-ar începe să vă bată inimioara ? N-aţi avea poftă să vă vedeţi fata cu briliante şi în caretă poleită trasă de patru cai,

dacă a umblat pe jos, sau cu şase cai în locul celor două mîrţoage de pînă acum ? Admit că aţi păstra decenţa de ochii lumii şi n-aţi ceda aşa de uşor ca actriţele. Nu, dragele mele, vă dau răgaz o lună sau două, dar nu mai mult. Căci dacă l-aţi lăsa pe slujbaşul sus pus să ofteze degeaba mai mult de atîta, te pomeneşti că, ocupat cum este cu trebile de guvernămînt, v-ar lăsa în plata domnului, ca să nu piardă cu voi un timp preţios pe care îl poate întrebuinţa mai bine în folosul obştesc. Parcă văd cum se ridică împotriva mea mii de glasuri şi mă cinstesc cu tot felul de vorbe de ocară : bandit, şarlatan, can... bes... [102] şi altele, şi altele. Liniştiţi-vă, dragele mele, n-am vrut să vă calomniez. Parcă toate sînteţi aşa ? Uitaţi-vă în oglinda pe care v-am înfăţişat-o. Care se va recunoaşte în ea, să mă facă cu ou şi cu oţet, fără milă. N-am s-o dau în judecată, proces în toată forma n-am să-i fac.

Aniuto, Aniuto; mi-ai sucit capul ! De ce nu te-am cunoscut acum 15 ani ! Nevinovăţia şi sinceritatea ta, pavăză împotriva oricărei îndrăzneli lascive, m-ar fi învăţat să umblu pe cărarea castităţii. De ce prima sărutare pe care am dat-o în viaţa mea n-a fost aceea pe care, în avîntul meu sufletesc, am pus-o pe obrajii tăi ? Un reflex al vitalităţii tale ar fi pătruns în adîncul inimii mele şi m-ar fi ferit de turpitudinile de care e plină existenţa mea. Aş fi fugit de scîrboasele vînzătoare de voluptate, aş fi respectat culcuşul conjugal, nu mi-aş fi distrus căminul prin nesaţul meu trupesc; fecioria ar fi fost sacrosanctă pentru mine, şi n-aş fi cutezat să mă ating de ea. O, Aniuta mea, dacă ai fi mereu în apropiere ca să dai poveţe şi îndrumări cu nevinovăţia ta netemătoare ! Sînt încredinţat că ai întoarce pe calea virtuţii pe cei ispitiţi s-o părăsească şi ai întări pe ea pe cei înclinaţi spre corupţie. Nu te sinchisi, dacă vreun desfrînat fără leac, un îmbătrînit în rele, care a cărunţit în braţele neruşinării, trecînd pe lîngă tine, te-ar privi cu dispreţ ; nu încerca să-l opreşti în loc prin dulceaţa vorbelor tale. Inima lui e împietrită : sufletul lui are un înveliş de diamant, pe care ascuţişul binefăcător al virtuţii inocente nu poate

lăsa urme adînci. Vîrful alunecă pe suprafaţa netedă şi dură a depravării. Bagă de seamă ca ascuţişul tău să nu se tocească. Dar nu-l lăsa să treacă pe tînărul, ademenit de farmecul primejdios al luxului şi eleganţei ; cată de-l prinde în reţeaua ta. Pare mîndru, trufaş, impetuos, îndrăzneţ, agresiv şi violent. Dar inima lui nu va putea rezista impresiei pe care o vei face asupra lui şi se va deschide pentru a primi influenţa binefăcătoare ; — Aniuta, nu mă pot hotărî să nu mă mai gîndesc la tine, măcar că văd al douăzecilea stîlp [103] de cînd ne-am despărţit.

Dar ce-o fi cu obiceiul de care mi-a vorbit Aniuta ? Au vrut s-o mărite cu un copil de zece ani ? Cine poate îngădui o asemenea împerechere ? De ce mîna care păzeşte legile nu se ridică pentru a stîrpi un asemenea abuz ? In legea creştinească căsătoria este o taină, în cea civilă un consimţămînt sau un contract. Care slujitor al altarului îşi poate da binecuvîntarea unei asemenea căsătorii nepotrivite, care ofiţer de stare civilă o poate înregistra ? Unde nu e potrivire de vîrstă nu poate fi vorba de căsătorie. Legile Naturii condamnă asemenea căsătorie ca nefolositoare omului, legea civilă ar trebui să o interzică fiindcă e păgubitoare societăţii. Soţul şi soţia sînt doi membri ai societăţii care încheie un contract prin care, în primul rînd, îşi făgăduiesc plăcere reciprocă. Şi să nu îndrăznească nimeni a tăgădui această primă lege a convieţuirii dintre soţi, cauza dragostei neprihănite şi piatra de temelie a armoniei conjugale! Soţii se obligă a trăi împreună, a agonisi împreună, a-şi creşte copiii — fructul dragostei lor — şi, pentru a avea o viaţă paşnică, să nu se amărască unul pe celălalt. Cum pot fi îndeplinite aceste condiţii, dacă există nepotrivire de vîrstă ? Dacă soţul este de 10 ani şi nevasta de 25, cum se întîmplă adesea la ţărani, sau dacă bărbatul este de 50 şi femeia de 15 sau 20 de ani, cum se vede uneori în nobilime — poate fi vorba de desfătarea reciprocă a simţurilor ? Spuneţi-mi voi, soţi bătrîiori, dar spuneţi-mi pe conştiinţă, meritaţi voi numele de soţ ? Voi puteţi numai aţîţa focul dragostei, dar nu sînteţi în stare să-l stingeţi.

Prin nepotrivirea vîrstei se calcă una din primele legi ale Firii ; şi poate o lege impusă să aibă efect dacă nu e întemeiată pe Natură ? Vom spune mai limpede : ea nici nu există. Să-şi crească fructul dragostei reciproce. Ce fel de reciprocitate este asta : de o parte focul pasiunii, iar de alta nesimţire. Poate exista rod dacă pomul sădit e lipsit de ploaia binefăcătoare şi de roua hrănitoare ? Şi chiar dacă pomul rodeşte, rodul e pipernicit, lînced şi menit putrezirii repezi. Să nu se amărască unul pe celălalt. Dar de cînd e lumea se ştie că dacă între soţi există atracţie mutuală, acea fericită simpatie a simţurilor, lucrurile merg de minune : micile furtuni domestice se potolesc cînd vine ora plăcerii. Iar atunci cînd gerul anilor acopere viaţa simţurilor cu un strat nepătruns de gheaţă... amintirea dezmierdărilor trecute îndulceşte bătrîneţea ursuză. — O singură condiţie a contractului conjugal poate fi îndeplinită şi în cazul nepotrivirii de vîrstă : traiul comun. — Dar şi aici exista-va oare reciprocitate ? Unul va fi stăpîn atotputernic, celălalt umil supus şi rob fără alt drept, decît acela de a executa poruncile stăpînului. — Iată, Aniuta, ideile sănătoase pe care mi le-ai inspirat. Rămîi cu bine, draga mea Aniutuşka, învăţămintele tale vor rămîne veşnic întipărite în inima mea şi le voi lăsa moştenire fiilor fiilor mei.

Se zărea deja hotarul Hotilovului şi eu tot mai eram cu gîndul la fetişcana din Iedrovo ; în entuziasmul meu, fără voie am exclamat cu glas tare : Aniuta ! Aniuta ! Şoseaua era desfundată, caii mergeau la pas; surugiul, auzind exclamaţia, se întoarse zîmbind către mine şi, potrivindu-şi pălăria în cap, zise : — Se vede, boierule, că şi dumitale ţi-a rămas inima la Aniuta noastră. Ce mai fată ! Nu numai dumitale ţi-a căzut cu tronc. La noi în sat sînt mulţi flăcăi chipeşi ; dar ea nici nu-i bagă în seamă. Şi cum joacă ! Ce meşteră e ! Nu-i ajunge nimeni nici pînă la brîu... Şi cînd se duce la cîmp să secere... Ţi-e mai mare dragul să te uiţi la ea. A dat norocul peste fratele Ivan... — Ivan ţi-e frate ? — Mi-e văr. Dar şi el e om şi jumătate ! Trei voinici au peţit-o pe Aniuta ; dar Ivan i-a dat

frumuşel la o parte. Aia au încercat prin fel şi chipuri, dar n-a mers. Vaniuha îndată a pus mîna pe ea. Hei, boierule! Mulţi joacă, dar nu oricine e meşter! — Ajunserăm la staţia de poştă.

Da, da, joacă mulţi, dar nu oricine e meşter, — repetai eu, coborîndu-mă din căruţă...

HOTILOV [104]

PROIECT PENTRU VIITOR

Aducînd treptat iubita noastră patrie la starea înfloritoare în care se găseşte acum; văzînd ştiinţele, artele şi meseriile ridicate pînă la treapta celei mai înalte desăvîrşiri, la care e îngăduit omului să năzuiască; văzînd că pe plaiurile noastre raţiunea omenească, desfăcîndu-şi slobod aripile, se înalţă neîmpiedicată către slavă şi a devenit straja legiuirilor obşteşti, sub scutul ei puternic, şi inima noastră, în rugăciuni fierbinţi către atotînaltul ziditor al lumii, poate mărturisi liber că patria noastră este un sălaş plăcut dumnezeirii, căci aşezările ei nu se întemeiază pe prejudecăţi şi superstiţii, ci pe simţămîntul năuntric ce avem despre bunătatea şi dărnicia părintelui tuturor oamenilor. Necunoscute ne sînt vrăjbile care aşa de adesea despart pe oameni pentru credinţa lor, necunoscută ne este şi siluirea conştiinţei. Născuţi în această libertate, noi ne socotim cu sinceritate unii pe alţii ca fraţi, aparţinînd aceleiaşi familii, avînd un singur părinte, pe dumnezeu.

Legiuirile noastre, luminate de făclia strălucitoare a ştiinţei, se deosebesc acum de cele mai multe legiuiri de pe suprafaţa pămîntului. Echilibrul puterilor, egalitatea averilor au smuls rădăcina dezbinărilor cetăţeneşti. Pedepsele dictate de legi sînt cumpătate; prescripţiile legilor sînt ca nişte porunci date de părinţi iubitori copiilor lor; de aceea sînt respectate de toţi şi astfel ele previn pînă şi delictele săvîrşite fără intenţie rea. Claritatea în dispoziţiile relative la agonisirea şi păstrarea proprietăţilor nu lasă să se nască

dihonie în familii. Şanţul de hotar care desparte o proprietate de cea a vecinului este adînc şi vizibil pentru toţi, şi toţi îl respectă cu sfinţenie. Certurile particulare printre noi sînt rare şi se împacă lesne în mod amical. Educaţia care ni s-a dat a avut grijă să ne facă blînzi, cetăţeni paşnici şi, mai presus de toate, oameni.

Cînd ne bucurăm de linişte înăuntru şi n-avem duşmani afară, cînd am adus convieţuirea cetăţenească la cel mai înalt grad de prosperitate, putem fi noi atît de lipsiţi de oamenie, atît de străini de delicateţea inimilor nobile, străini de dragostea frăţească, şi să lăsăm în ochii noştri — spre veşnică imputare nouă şi spre ruşinea noastră faţă de urmaşii urmaşilor noştri — să lăsăm, zic, o întreagă treime a poporului nostru, cetăţeni deopotrivă cu noi, fraţi iubiţi întru Natură, în lanţurile grele ale robiei ? Cruntul obicei de a ţine în sclavie, oameni asemenea nouă, obicei născut prin ţinuturile toride ale Asiei şi propriu popoarelor sălbatice, obicei care dovedeşte o inimă împietrită şi o desăvîrşită lipsă de suflet, s-a întins repede pe faţa pămîntului, în lung şi în lat. Iar noi, fii gloriei, noi slăviţi printre seminţiile pămîntului, prin numele şi faptele noastre, molipsindu-ne de întunericul ignoranţei, am adoptat şi noi acest obicei ; şi, spre ruşinea noastră, spre ruşinea veacurilor trecute, spre ruşinea acestui secol al raţiunii, l-am păstrat neclintit pînă în ziua de astăzi.

Ne este cunoscut din faptele strămoşilor noştri, ne este cunoscut din letopiseţi, că ocîrmuitorii înţelepţi ai norodului nostru, îndemnaţi de adevărată dragoste de oameni şi înţelegînd care este legătura firească a societăţii, s-au străduit să pună stavilă acestui rău cu o sută de capete. Insă curajoasele lor măsuri au fost zădărnicite de către casta, pe atunci vestită prin trufaşele ei privilegii, iar acum dispreţuită şi căzută în decrepitudine, casta nobilimii ereditare. Stăpînitorii noştri din trecut, cu toată autoritatea sceptrului lor, n-au fost în stare să sfarme cătuşele şerbiei. Nu numai că n-au putut înfăptui bunele lor intenţii, dar prin viclenia pomenitei tagme boiereşti au fost puşi să facă legi potrivnice judecăţii şi inimii lor. Părinţii noştri

au văzut, cu durerea în suflet, cum aceşti tirani au legat din ce în ce mai strîns, în lanţuri din ce în ce mai grele, pe cei mai folositori dintre membrii societăţii. Plugarii noştri sînt robi pînă în ziua de azi ; noi nu-i recunoaştem drept concetăţeni deopotrivă cu noi, am uitat că şi ei sînt oameni. O, iubiţii mei concetăţeni ! O, adevăraţi fii ai patrici ! Priviţi în jurul vostru şi recunoaşteţi-vă greşeala. Slujitorii dumnezeirii celei din veci, doritori de binele societăţii şi de fericirea oamenilor, în acelaşi gînd cu noi v-au lămurit, în învăţăturile lor, în numele lui dumnezeu cel atotmilostiv propovăduit de ei, cît este de potrivnic înţelepciunii şi dragostei divine ca un om să fie stăpîn samavolnic peste aproapele său. S-au străduit să vă arate, prin dovezi trase din Natură şi din inima noastră, cruzimea, nedreptatea şi păcatul vostru. Şi azi încă glasul lor solemn se ridică cu putere în templele lui dumnezeu cel viu ; desmeticiţi-vă, rătăciţilor, fiţi mai blînzi voi, cei cu inima cruntă, sfărîmaţi cătuşele fraţilor voştri, deschideţi temniţele robiei, îngăduiţi celor de o seamă cu voi să guste şi ei bucuriile vieţii comune, pentru care sînt meniţi ca şi voi de cel atotmilostiv. Soarele varsă binefăcătoarea sa lumină şi asupra lor ; ei au mădulare şi simţuri la fel ca ale voastre ; deci şi dreptul lor de a le folosi trebuie să fie acelaşi.

Dar dacă slujitorii dumnezeirii au înfăţişat privirilor voastre nedreptatea robiei din punct de vedere omenesc, datori sîntem noi să vă arătăm că robia este păgubitoare obştei, că este nedreaptă din punct de vedere cetăţenesc. Cînd spiritul filozofic s-a ivit de atîta vreme, s-ar părea de prisos să repetăm dovezile cunoscute sau să căutăm altele noi cu privire la egalitatea de fapt a oamenilor, deci şi a cetăţenilor între ei. Omul care a crescut într-o atmosferă de libertate, care a fost hrănit cu sentimente nobile, nu cu prejudecăţi, găseşte dovezile despre primatul egalităţii, în inima proprie. Dar asta e nenorocirea muritorului, pe acest pămînt ; bîjbîie în plină lumină şi nu vede ce are în faţa ochilor.

Cînd aţi fost adolescenţi, vi s-au predat în şcoli principiile Dreptului natural şi ale Dreptului civil. Dreptul natural v-a înfăţişat oameni închipuiţi ca afară din societate, avînd de la Natură aceeaşi constituţie fizică, deci aceleaşi drepturi, egali între ei în toate privinţele şi nesupuşi unii, puterii celorlalţi. Dreptul civil vă arată oameni care au renunţat la neîngrădirea libertăţii lor în schimbul folosirii ei paşnice. Dar dacă toţi au pus hotar libertăţii lor şi norme faptelor lor, au ieşit însă egali din pîntecele mamei în neţărmurita libertate a Naturii, deci egali trebuie să rămînă şi în libertatea îngrădită a vieţii sociale. Prin urmare şi aici unul nu e supus celuilalt. Stăpîn suprem în societate este Legea, aceeaşi pentru toţi. Dar ce i-a îndemnat pe oameni să se constituie în societăţi şi să pună de bunăvoie limite acţiunilor lor ? Raţiunea va zice : binele propriu ; inima va zice : binele propriu ; legea civilă necorupţă va zice : binele propriu. Noi trăim într-o societate care a trecut prin multe trepte de perfecţionare şi de aceea am uitat starea ei iniţială. Dar uitaţi-vă la toate popoarele tinere, la societăţile naturale, dacă se poate spune aşa. In primul rînd, robirea omului de către om este o crimă ; al doilea, numai rău făcătorul sau duşmanul poartă jugul sclaviei. Ţinînd seama de aceste observaţiuni, vom înţelege cît de mult ne-am îndepărtat de ţelul adevărat al societăţii, cît de departe sîntem încă de culmea binelui obştesc. Toate cîte le-am spus vă sînt cunoscute, aceste învăţături le-aţi supt cu laptele mamei. Numai prejudecata momentului, numai lăcomia — să nu vă supere cele ce spun — numai lăcomia ne orbeşte şi ne face să ne agităm în întuneric, ca nişte zănatici.

Dar cine dintre noi poartă lanţuri, cine simte povara robiei ? Plugarul ! Plugarul care ne hrăneşte, care ne satură foamea, care ne dă sănătate, care ne prelungeşte viaţa, şi totuşi n-are dreptul să se folosească nici de ce agoniseşte, nici de ce produce. Dar cine are mai mare drept la ţarină, decît acela care o lucrează ? Să ne închipuim că nişte bărbaţi s-au adunat undeva într-un loc pustiu şi vor să înjghebe o obşte. Cu gîndul la hrana lor, se apucă să împartă pămîntul pe care

acum creşte doar iarbă. Cine va lua parte la tragerea la sorţi a loturilor ? Nu oare acei care sînt în stare să lucreze ? Nu acei care au şi putere şi dor de muncă ? De ce folos ar fi pămîntul pentru un copil, un moşneag, un slăbănog, un nevolnic sau un leneş ? Bucata de pămînt care li s-ar da ar rămîne nemuncită cum se cuvine ; n-am vedea acolo spicele legănîndu-se în bătaia vîntului. Nefolositoare celui care ar lucra-o, ar fi nefolositoare şi obştei ; căci lucrătorul n-ar putea să-i dea acesteia prisosul, deoarece n-ar avea nici ce-i trebuie lui. Aşadar, la originea societăţii, acela care poate lucra pămîntul are şi dreptul să-l stăpînească şi să se folosească exclusiv de rodul lui. Vai, cît sîntem de departe de această străveche orînduire socială ! La noi, tocmai acela care ar avea dreptul nu numai că este cu desăvîrşire exclus de la stăpînirea pămîntului, ci silit să muncească pe ogor străin, îşi vede hrana atîrnînd de bunul plac al altuia... Nu se poate ca mintea noastră luminată să nu înţeleagă aceste adevăruri simple, dar, precum am mai spus, ceea ce ne împiedică de a le recunoaşte şi pune în practică este prejudecata şi interesul egoist. Oare inimile voastre, pline de dragoste pentru omenire, prefera-vor lăcomia de cîştig sentimentelor frumoase, care încălzesc sufletul ? Dar ce fel de interes este acesta al vostru ? Poate fi înfloritor un stat unde două treimi din numărul cetăţenilor sînt lipsiţi de calitatea de cetăţean şi în parte morţi în faţa legii ? Poate fi socotită bună starea ţăranului în Rusia ? Numai cel nesăţios de sînge ar putea spune că ţăranul e fericit, fiindcă n-are idee de o altă soartă mai bună.

Vom încerca să combatem pe aceşti crunţi strîmbători ai Dreptăţii, aşa cum altădată i-au combătut, fără succes, prin faptele lor, premergătorii noştri.

Bunăstarea cetăţenească poate fi privită din diferite puncte de vedere. Se afirmă că un stat e înfloritor dacă în el domneşte linişte şi ordine. Se mai zice că e prosper dacă ogoarele nu sînt pustii şi dacă în oraşe se înalţă mîndre clădiri. Sau, unii îl socotesc fericit dacă puterea armelor sale se întinde departe şi dacă înrîurirea sa în afară nu se datoreşte numai

puterii sale, cî şi precumpănirii cuvîntului său asupra opiniilor altora. Dar toate aceste fericiri sînt aparente, momentane, trecătoare, parţiale şi... închipuite.

Să aruncăm o privire asupra şesului din faţa noastră. Ce vedem? O mare formaţie militară. Linişte domneşte pretutindeni. Toţi soldaţii sînt la locurile lor. In rîndurile lor se vede o ordine desăvîrşită. La o comandă, la un gest al comandantului, toată formaţia se pune în mişcare, în ordine, ca un singur om. Dar putem noi spune că soldaţii sînt fericiţi? Precizia disciplinei militare a făcut din ei nişte păpuşi, le-a răpit pînă şi libertatea mişcărilor, proprie fiinţelor vii. Ei ştiu numai de ordinul comandantului, gîndesc ce vrea el şi se mişcă încotro îi îndreaptă el. Atîta putere are bastonul comandantului asupra forţei celei mai temeinice a statului! Strînşi la un loc, uniţi, sînt în stare să facă tot; însă despărţiţi, şi fiecare în parte, sînt ca vitele care pasc unde doreşte păstorul. Ordinea în paguba libertăţii este tot atît de potrivnică fericirii noastre, cum sînt şi lanţurile. O sută de sclavi, ţintuiţi de băncile unei corăbii, pusă în mişcare de vîsle, trăiesc în linişte şi ordine; dar de-ai vedea ce-i în inima şi-n sufletul lor: chin, durere, disperare! Adesea ar fi bucuroşi să-şi pună capăt vieţii; dar nici asta nu li se îngăduie. Sfîrşitul suferinţelor ar fi o fericire pentru ei; dar fericirea nu-i pentru sclavi... de aceea trăiesc. Aşadar, să nu ne lăsăm orbiţi de liniştea aparentă şi de ordinea unui stat, să nu-l socotim fericit numai pentru aceste motive. Totdeauna uită-te în inimile concetăţenilor. Dacă acolo vei găsi pace şi linişte, atunci cu adevărat vei putea spune: aceştia sînt fericiţi.

Europenii, după ce au devastat America [105] şi i-au adăpat pămîntul cu sîngele indigenilor, au pus în cele din urmă capăt măcelului, dar au găsit un nou mijloc de a-şi satisface rapacitatea. Ţarinile pustiite ale acestui continent răscolit de zguduirile puternice ale Naturii îşi simt măruntaiele sfîşiate de fierul plugului. Iarba de pe grasele pajişti, care se ofilea fără folos pentru nimeni, acum cade sub ascuţişul coasei. Pe munţi, codrii cei mîndri, care-i albăstresc înălţimile,

se prăvălesc sub loviturile toporului. Pădurile sterpe şi desişurile muntoase se prefac în ţarini roditoare şi se acopăr cu tot felul de vegetaţii, proprii Americii sau transplantate acolo cu succes. Pe grasele pajişti, forfoteşte o mulţime nenumărată de vite de muncă, sau menite hranei oamenilor. Pretutindeni se vede mîna harnică a lucrătorului, pretutindeni ne întîmpină prosperitate şi ordine. Dar al cui braţ vînjos sileşte Natura zgîrcită şi trîndavă să dea roade atît de îmbelşugate? După ce pe indieni i-au exterminat pînă la unul, europenii, în răutatea lor, propovăduitorii păcii între oameni în numele lui dumnezeu cel adevărat, învăţătorii blîndeţei şi ai omeniei, pe tulpina turbatelor măceluri de cuceriri altoiesc acum negoţul de sclavi care nu e decît un asasinat cu sînge rece! Nenorocitele jertfe smulse din bordeiele şi din familiile lor şi mutate de pe malurile dogorîtoare ale Nigerului şi Senegalului [106] în ţinuturi necunoscute, ară acum, sub biciul crunt al Ordinei, ţarinile fertile ale Americii, înfiorate de munca silnică a acestor robi! Şi noi, să numim fericită această ţară a devastării numai pentru că pe ţarinile ei nu cresc spini, fiindcă pe ogoarele ei abundă tot felul de holde? Să numim fericită o ţară unde o sută de cetăţeni trufaşi se îneacă în huzur, iar mii de oameni n-au hrană îndestulătoare, nici adăpost contra arşiţei şi a gerului? Oh! Dar mai bine prefacă-se iar în deşert această ţară îmbelşugată! Mai bine spinul şi pălămida să se întindă, înfigîndu-şi adînc rădăcinile, şi să înăbuşe toate preţioasele roade ale Americii! Iar voi, iubiţii mei, cutremuraţi-vă! Băgaţi de seamă să nu se zică despre voi: „sub alt nume, de tine e vorba".

Şi astăzi încă admirăm uriaşele construcţii egiptene. Piramidele incomparabile mărturisesc de-a lungul veacurilor îndrăzneţele concepţii arhitectonice ale egiptenilor. Dar care a fost scopul acestor greoaie îngrămădiri de lespezi? Ele sînt mormintele faraonilor trufaşi. Aceşti despoţi îngîmfaţi, setoşi de nemurire, şi în moarte au vrut să se deosebească de supuşii lor. Şi astfel însăşi enormitatea clădirilor, nefolositoare obştei, dovedeşte limpede starea de sclavie

a norodului. Printre dărîmăturile oraşelor distruse, unde a domnit odinioară Binele obştesc, întîlnim ruine de şcoli, spitale, căminuri, apeducte, amfiteatre şi alte clădiri asemănătoare; pe cînd acolo unde deviza era Eu nu Noi, găsim urme de somptuoase palate domneşti, de grajduri încăpătoare, de adăposturi pentru fiare sălbatice. Comparaţi una cu alta. Alegerea nu va fi grea.

Şi din slava cuceririlor cu ce ne alegem? Cu zgomot, larmă, vorbe late şi istovire. Asemenea glorie eu o compar cu baloanele [107] născocite în veacul al XVIII-lea; făcute dintr-o ţesătură de mătase, ele se umplu momentan cu aer cald şi se înalţă cu repeziciunea sunetului pînă la hotarele cereşti ale eterului. Dar ceea ce a constituit forţa lor se scurge necontenit prin micile goluri invizibile ale învelişului; balonul greu, care se urca învîrtindu-se în văzduh, reia direcţia naturală de cădere spre pămînt; şi ceea ce s-a înjghebat în luni întregi de muncă migăloasă şi cheltuială nu poate bucura privirile spectatorilor decît cîteva ceasuri.

Dar să ne întrebăm ce vrea cuceritorul? Ce urmăreşte el, cînd pustieşte ţinuturi populate şi supune puterii sale ţări devastate? Răspunsul ni-l va da cel mai cumplit dintre toţi, Alexandru poreclit cel Mare [108], dar mare în realitate nu prin înfăptuirile sale, ci prin tăria voinţei şi prin ruinele pe care le-a pricinuit. „O, atenieni! — a zis el, — cît de mult m-au costat laudele voastre!“ Nesocotitule! Priveşte-ţi isprăvile! Apriga vijelie a zborului tău a prins în vîrtejul ei pe toţi locuitorii ţării tale şi, tîrînd cu toată impetuozitatea forţa statului, a lăsat în urmă numai pustiu şi moarte. Nu te-ai gîndit, mistreţ turbat, că pe pămîntul cucerit, pustiit prin victoria ta, nu vei găsi nimic care să te mulţumească? Dacă ai cucerit un deşert, el va fi mormîntul concetăţenilor tăi; căutînd a-l colonIza, ai preface în ţinut sterp altă ţară roditoare. Ce folos că dintr-un pustiu ai face o regiune locuită, dacă în schimb prefaci astfel o ţară locuită în pustiu? Iar dacă ai cucerit un ţinut populat, numără-ţi victimele şi îngrozeşte-te. Vei fi silit să ucizi pe toţi cei care te

urăsc pentru victoria ta fulgerătoare ; căci să nu-ţi închipui că ei ar putea iubi pe acel de care trebuie să se teamă. După exterminarea acestor inimi brave, vor rămîne mişei, gata să poarte jugul robiei ; dar şi în ei va prinde rădăcină adîncă ura împotriva izbînzii tale zdrobitoare. Astfel, să nu-ţi faci iluzii : fructul cuceririi tale va fi omor şi ură. In memoria urmaşilor vei fi călău ; te va chinui conştiinţa că supuşii tăi te detestă şi-ţi doresc moartea.

Dar să ne coborîm la noţiunile cele mai imediate cu privire la starea plugărimii ; cît este de dăunătoare societăţii ! Este dăunătoare din punctul de vedere al creşterii producţiei agricole şi al creşterii populaţiei, e păgubitoare prin pilda ce o dă, primejdioasă prin starea de agitaţie ce întreţine. Omul în ceea ce face e condus de interes ; el întreprinde numai ce-i este de folos lui, folos imediat sau viitor, şi se leapădă de ceea ce nu-i aduce folos, acum sau mai tîrziu. Conduşi de acest îndemn firesc, orice întreprindem în folosul nostru, orice lucru pe care-l facem nesilit, îl facem bine, îngrijit şi cu sîrguinţă. Dimpotrivă, tot ce facem siliţi, tot ce lucrăm, nu spre folosul nostru, lucrăm prost, alene, pieziş şi strîmb. Aşa lucrează plugarii la noi în ţară. Ogorul nu-i al lor, roadele pămîntului nu le aparţin ; de aceea muncesc alene şi nu le pasă dacă, cu toată munca lor, ţarina rămîne pustie. Compară ogorul boieresc cu bucata de pămînt pe care moşierul trufaş o dă ţăranului spre folosinţă, pentru a-şi scoate de acolo hrana sa sărăcăcioasă. Ţăranul înfruntă cu curaj vremea rea ; munceşte nepregetat şi în ceasurile menite odihnei ; renunţă la sărbători şi la petreceri. Aceasta pentru că-şi poartă grijă sieşi, pentru că roboteşte pentru sine ; de aceea ţarina îi dă rod îndoit. Iată de ce tot rodul muncii plugarilor noştri piere sau, mai degrabă, nici nu încolţeşte ; ar încolţi însă şi ar creşte spre îndestularea tuturor cetăţenilor, dacă munca pămîntului s-ar face cu îngrijire — dacă ţăranul ar fi slobod.

Dar dacă munca silită dă roade mai puţine, apoi produsele neîndestulătoare ale ţarinii pun piedică şi înmulţirii populaţiei. Unde nu-i de mîncare, acolo,

chiar de a fost cine să mănînce, nu va mai fi: va muri de inaniţie. Astfel, pămîntul muncit de iobagi, prin faptul că nu dă rod deplin, pricinuieşte moartea cetăţenilor, cărora în mod firesc le e destinat belşugul lui. Dar robia nu numai în acest chip împiedică creşterea populaţiei. La hrana şi îmbrăcămintea neîndestulătoare au mai adăugat şi munca pînă la istovire. Inmulţeşte jignirile trufaşe şi loviturile tiranice şi, chiar unde e vorba de cele mai frumoase sentimente omeneşti, vei vedea cu groază ivindu-se opera nefastă a sclaviei, care se deosebeşte de izbînda războinică şi de cucerire numai prin faptul că aceasta din urmă distruge ceea ce prima nu lasă să se nască. Dar cu atît mai păgubitoare este. Oricine vede uşor că pustiirile uneia sînt întîmplătoare şi vremelnice, pe cînd cealaltă distruge încet, însă neîncetat; cînd s-a sfîrşit furtuna războiului, încetează şi cruzimile lui; pe cînd sclavia începe abia cînd cucerirea s-a sfîrşit, şi nu poate fi desfiinţată decît prin zguduiri şi convulsiuni interioare, care sînt totdeauna primejdioase.

Căci nimic nu este mai vătămător decît neîncetata privelişte a robiei. Ea dă naştere de o parte la trufie, de alta la frică. Astfel nu mai poate exista altă legătură socială decît silnicia. Născută într-un mediu restrîns, aceasta îşi întinde apoi acţiunea despotică şi asupritoare pretutindeni. Insă acei care apără sclavia, care ţin în mînă paloşul puterii, poartă şi ei lanţurile ai căror propovăduitori înfocaţi sînt. S-ar zice că la robi duhul libertăţii seacă pînă într-atît, încît nu numai că nu doresc să-şi vadă sfîrşitul propriilor suferinţe, dar mai mult, îi doare libertatea altora. Îşi iubesc lanţurile, dacă e cu putinţă ca un om să iubească propria nenorocire. Mie îmi pare că văd într-înşii şarpele care a pricinuit căderea celui dintîi om. Pilda samavolniciei este molipsitoare. Chiar noi — trebuie să mărturisim — pe care firea noastră ne-a înarmat cu ghioaga bărbăţiei pentru strivirea monstrului cu o sută de capete, care suge toată hrana necesară societăţii, noi ne-am lăsa poate tîrîţi la violenţă. Dar deşi intenţiile noastre au fost totdeauna bune şi au avut în vedere binele întregii societăţi, o acţiune vio-

lentă din partea noastră ar fi un pas greşit, care nu s-ar putea justifica. De aceea astăzi vă cerem iertare pentru cutezanţa noastră nesocotită.

Nu vă daţi seama, iubiţi concetăţeni, ce prăpăd ne aşteaptă, ce primejdie ne paşte! Robii, nefiind slobozi să-şi arate păsul nici măcar cu o blajină clipire din ochi, ura care clocoteşte în inima lor creşte şi se înveninează. Şuvoiul, îngrădit în mersul lui, ajunge cu atît mai năvalnic cu cît stavila e mai tare. Şi odată zăgazul rupt, nimic nu-i mai poate sta împotrivă. Aşa sînt fraţii noştri pe care noi îi ţinem încătuşaţi: îşi aşteaptă prilejul şi ceasul. Şi ceasul va bate! Atunci cumplit se va revărsa prăpădul şi sălbăticia! Sabia şi otrava stau la pîndă în preajma noastră. Moarte şi foc ne aşteaptă pentru neomenia şi fărădelegile noastre. Şi cu cît vom fi mai zăbavnici, cu cît mai îndărătnic ne vom împotrivi descătuşării lor, cu atît le va fi mai cumplită răzbunarea! Aduceţi-vă aminte de cele povestite [109]. Chiar momirea celor mai îndîrjiţi a creat robi pentru pieirea stăpînilor lor. Dorinţa lor cea mai fierbinte este să lepede jugul stăpînilor; dar în neştiinţa şi orbirea lor nu găsesc alt mijloc decît să-i măcelărească. Nu cruţă nici femei, nici copii. Setea de răzbunare e mai puternică decît chiar dorul de dezrobire.

Iată ce ne aşteaptă şi pe noi. Valul prăpădului se urcă mereu, primejdia dă tîrcoale deasupra capetelor noastre. Timpul îşi ţine coasa ridicată şi aşteaptă numai o clipă prielnică. Cel dintîi linguşitor al gloatei — sau poate adevăratul iubitor de oameni — care s-ar ivi pentru a trezi pe aceşti nenorociţi, va grăbi lovitura. Băgaţi de seamă! [110]

Dar dacă nu vă sperie prăpădul, dacă puţin vă pasă de primejdia răzmeriţei, nu aveţi oare atîta bărbăţie ca să vă învingeţi prejudecăţile, să vă înfrînaţi pofta de cîştig şi să sfărîmaţi lanţurile fraţilor voştri, să restabiliţi firească egalitate a tuturor? Cunosc înclinarea sufletului vostru, ştiu că-i place mai bine să fie convins prin argumente scoase din inima omenească, decît prin meschinele socoteli ale prudenţei, şi mai puţin încă prin ameninţarea primejdiei. Haide,

iubiţii mei, mergeţi, intraţi în colibele fraţilor voştri, duceţi-le vestea că soarta lor s-a schimbat. Spuneţi-le cu toată dragostea : plîngem soarta de care aţi avut parte pînă acum, ne doare restriştea unor semeni de-ai noştri, recunoaştem că sînteţi deopotrivă cu noi şi, ştiind că astfel folosim obştei, am venit să vă îmbrăţişăm ca fraţii. Ne lepădăm de trufaşa deosebire care atîta vreme ne-a despărţit, să uităm neegalitatea care a dăinuit între noi. Din suflet ne bucurăm că am izbutit să ne învingem pe noi înşine. Ziua de azi, în care au căzut lanţurile unor iubiţi concetăţeni, să fie pe veci pomenită în letopiseţi. Uitaţi duşmănia noastră de altădată şi de acum înainte între noi să fie dragoste din toată inima.

Aşa să fie graiul vostru ; aşa răsună el de pe acum în adîncul inimii voastre. Nu zăboviţi, dragii mei ; zilele trec degeaba. Viaţa noastră nu trebuie să se sfîrşească numai cu gînduri bune, însă neînfăptuite. Să nu lăsăm ca urmaşii noştri să tragă folos din întîrzierea noastră, să ne smulgă cununa acestei fapte glorioase şi să vorbească cu dispreţ despre noi.

Acestea le-am citit pe foile pătate pe care le-am ridicat din noroi în faţa staţiei de poştă, dîndu-mă jos din căruţă.

Cînd am intrat înăuntru, am întrebat ce călător trecuse nu demult pe acolo. — Cel din urmă, — mi-a răspuns poştalionul, — a fost un om ca de cincizeci de ani, care călătorea cu o podorojnă spre Petersburg. A uitat aici la noi nişte hîrtii pe care tocmai vreau să i le trimit. Il rugai pe poştalion să-mi arate hîrtiile. Cînd am desfăcut legătura, mi-am dat seama că şi foile găsite de mine fac parte din acest pachet. L-am convins pe poştalion, cu un mic bacşiş, să-mi dea mie hîrtiile. După ce le-am cercetat mai de aproape, mi-am dat seama că sînt ale unui bun prieten al meu ; aşa că, luîndu-le, n-am comis un furt. Prietenul meu nici pînă acum nu mi le-a cerut înapoi, ba mi-a dat voie să fac cu ele ce-oi vrea.

In timp ce se schimbau caii la căruţa mea, le-am răsfoit din curiozitate. Cea mai mare parte din ele erau scrise în acelaşi spirit ca acelea pe care le-am repro-

dus mai sus. Pretutindeni am găsit aceiaş inimă iubitoare de oameni, din toate răsărea chipul unui cetăţean al viitorului. Mai presus de toate se vedea că pe amicul meu l-a indignat deosebirea de clasă între cetăţeni. Capitole întregi erau consacrate schiţării unei legi în vederea desfiinţării iobăgiei în Rusia. Prietenul meu, ştiind că puterea supremă nu este în stare să producă o schimbare bruscă a opiniilor, indica acolo cum se poate ajunge prin legiuiri treptate la desăvîrşita emancipare a ţăranilor. Iată mersul ideilor lui : prima măsură priveşte distincţia dintre iobăgia sătească şi cea casnică. Înainte de toate se desfiinţează aceasta din urmă, se interzice moşierului să ia ca servitori la casa lui pe locuitori, adică pe sătenii înscrişi în listele de „revizie". Deîndată ce proprietarul a luat în serviciul casnic pe un ţăran plugar, acesta devine liber. Se dă voie ţăranului să se căsătorească, fără a cere învoirea stăpînului şi fără a-i plăti bani pentru aceasta [111]. A doua lege priveşte proprietatea şi apărarea ţăranului împotriva împilării. Ţăranul trebuie să aibă deplina proprietate a unei părţi din pămîntul lucrat de el, fiindcă şi el plăteşte darea „pe suflete". Averea agonisită de ţăran trebuie să fie a lui, fără ca cineva să i-o poată răpi în chip samavolnic. Ţăranul să fie restabilit în calitatea lui de cetăţean ; să fie judecat de egalii lui, adică de instanţe [112] din care să facă parte şi ţărani moşiereşti. Să-i fie îngăduit a agonisi avere imobilă, adică a cumpăra pămînt. Să se poată răscumpăra, plătind o taxă fixă. Să se interzică pedepsirea samavolnică, fără judecată. — Să piară acest obicei barbar, să ia sfîrşit domnia tigrilor ! — exclamă legiuitorul nostru... În fine, urmează desăvîrşita desfiinţare a iobăgiei.

Intre multele dispoziţii relative la restabilirea după putinţă a egalităţii între cetăţeni, am găsit şi o tabelă de ranguri. Cît era de nepotrivită cu vremea de azi îşi poate fiecine închipui. Dar iată că sună clopoţelul calului rotaş şi mă cheamă la plecare. De aceea am crezut că, decît să-mi bat capul cu lucruri de pe lumea ailaltă, e mai la locul lui să mă gîndesc cum e mai bine pentru călătorul cu căruţa de poştă : caii să

meargă în trap sau în buiestru ? Şi cum e mai sănătos pentru o mîrţoagă de poştă, să fie buiestraşă sau să meargă în galop ?

VIŞNI VOLOCIOK [113]

Niciodată n-am trecut prin acest oraş nou fără a mă opri să văd stăvilarele de aici. Primul căruia i-a venit în gînd să ia pildă de la Natura binefăcătoare şi să facă un rîu artificial, pentru ca toate colţurile aceleiaşi regiuni să comunice între ele, merita să i se ridice un monument spre amintire pentru generaţiile viitoare. Cînd împărăţiile de astăzi se vor fi desmembrat din pricini naturale şi morale, cînd pe ogoarele lor în loc de spice aurii vor creşte spini, cînd în ruinele somptuoaselor palate ale mîndrilor lor cîrmuitori se vor adăposti şopîrle, şerpi şi broaşte rîioase — călătorul curios va găsi rămăşiţe grăitoare ale măreţiei lor în comerţ. Romanii au construit şosele mari, apeducte a căror soliditate este încă şi azi cu drept cuvînt admirată ; dar nu au avut idee de arta de a le face navigabile cursurile de apă. Şosele ca ale romanilor noi nu vom avea niciodată ; se împotriveşte iarna noastră cea lungă, cu gerurile aspre ; pe cînd canalurile şi fără a fi întreţinute nu se astupă curînd.

Mare plăcere mi-a făcut şi privelişte a canalului din Vîşni Volociok, plin de bărci încărcate cu cereale şi alte mărfuri, care tocmai se pregăteau să treacă prin stăvilar pentru a-şi continua plutirea spre Petersburg. Se vedea aici tot belşugul pămîntului şi roadele plugăriei ; aici se arăta în toată strălucirea lui puternicul imbold al activităţii omeneşti — setea de cîştig. Dar dacă la prima vedere m-a bucurat această privelişte de prosperitate, la o cercetare mai amănunţită bucuria mea a pierit repede, căci mi-am adus aminte că în Rusia mulţi plugari nu muncesc pentru sine ; aşa că în multe ţinuturi ale Rusiei, belşugul pămîntului dovedeşte numai soarta grea a locuitorilor. Bu-

curia mea s-a prefăcut într-o revoltă asemenea aceleia pe care o simt cînd, plimbîndu-mă vara prin portul vamal [114], mă uit la corăbiile care ne aduc bogăţiile Americii, produsele ei scumpe — zahăr, cafea, vopsele şi altele — ude încă de sudoarea, lacrimile şi sîngele acelora care le-au produs.

Gîndeşte-te, mi-a spus odată un prieten al meu, că bunăoară cafeaua turnată în ceaşca ta şi zahărul dizolvat în ea au răpit liniştea unor oameni asemenea ţie, că au fost pricina unei munci peste puterile lor, pricina lacrimilor, gemetelor şi chinurilor lor ; şi acum, omule fără inimă, îndrăzneşte să-ţi delectezi gîtlejul ! — Gestul ameninţător care a însoţit această apostrofă m-a zguduit pînă în rărunchi. Mîna a început să-mi tremure şi cafeaua s-a vărsat.

Şi voi, o, locuitori ai Petersburgului, care vă hrăniţi cu roadele îmbelşugate ale patriei voastre, fie la banchete somptuoase, fie la mese intime, fie singuri, cînd mîna voastră duce la gură prima bucăţică de pîine cu care vreţi să vă astîmpăraţi foamea, opriţi-vă şi reflectaţi. N-aş putea eu să vă spun despre ea acelaşi lucru pe care prietenul meu mi l-a spus despre produsele Americii ? Nu oare cu sudoare şi cu lacrimi a fost îngrăşată ţarina pe care a crescut ? Încă aţi avea noroc dacă bucata de pîine la care jinduiţi este scoasă din spice ce au crescut pe un ogor al coroanei, sau măcar pe o ţarină care plăteşte obroc moşierului. Dar vai vouă dacă aluatul ei e făcut din grîul unui hambar boieresc ! Necaz şi desperare au zăcut pe el. In el s-a adeverit blestemul Celui Preaînalt, cînd, în mînia Sa, a grăit : „Blestemată să fie ţarina, din pricina ta...". Băgaţi de seamă ca hrana ce o poftiţi să nu vă otrăvească, căci e udă de lacrimile amare şi grele ale celui sărman. Îndepărtaţi-o de gura voastră. Postiţi ! Ar fi un post adevărat şi foarte de folos vouă.

Următoarea povestire despre un oarecare moşier va arăta că omul, din sete de cîştig uită că şi semenii lui sînt oameni ; va dovedi că pentru a găsi pilde de neomenie nu-i nevoie să mergem în ţări străi-

ine, nici să căutăm minuni peste nouă ţări şi mări; minunile se săvîrşesc la noi, sub ochii noştri.

Domnul X., fie că n-a găsit, cum zice poporul, noroc în slujbă, fie că n-a vrut să şi-l caute acolo, a plecat din capitală, şi-a cumpărat o moşioară, cam de o sută sau două sute de suflete, şi s-a hotărît să-şi cîştige traiul cu plugăria. Firește că n-a înţeles să pună chiar el mîna pe plug, ci a căutat să exploateze în modul cel mai eficace, la munca cîmpului, puterile căpătate de la natură ale ţăranilor săi. Mijlocul cel mai nimerit, a crezut el, este să-i prefacă pe ţărani în unelte necuvîntătoare şi fără voinţă. Şi în adevăr a izbutit să-i asemuiască, în unele privinţe, cu ostaşii din vremea noastră, care sînt muştruluiţi cu grămada, trimişi cu grămada la luptă, dar fiecare în parte nu înseamnă nimic. Pentru ca să-şi ajungă scopul, le-a luat bucata de arătură şi de fînaţ, pe care moşierii le-o dau de obicei în folosinţă, chipurile ca plată pentru munca silită ce o pretind ţăranilor. Intr-un cuvînt, domnul X i-a obligat pe ţărani, cu neveste şi copii, să muncească pentru el în fiecare zi, cît e anul de mare. Şi pentru ca să nu moară de foame le dădea aşa zisul *tain* lunar, o anumită cîtime de pîine. Cei fără familie nu căpătau tain, ci, după pilda lacedemonienilor [115], ospătau laolaltă, la curtea boierească, unde, pentru ca, doamne ferește, să nu-şi obosească stomacul, mîncau zeamă goală în zilele de dulce, şi pîine cu cvas în zi de post. Carne căpătau numai în săptămîna luminată.

Acestui fel de înzestraţi [116] li se dădea şi îmbrăcămintea potrivită stării lor. Incălţăminte de iarnă, adică opinci, îşi făceau singuri; obiele căpătau de la stăpîn; vara umblau desculţi. Firește, la oameni ţinuţi în asemenea robie, nu puteai găsi nici vacă, nici cal, nici oaie, nici berbec. Nu că boierul i-ar fi oprit să ţină vite, dar n-aveau cu ce. Cei mai înstăriţi, cei care se mulţumeau cu mîncare mai puţină aveau ceva păsări; dar şi din ele uneori lua boierul, plătindu-le cu cît voia el.

In asemenea condiţii nu e de mirare că, pe moşia domnului X, gospodăria era înfloritoare. Cînd la toată

lumea era recoltă proastă, la dînsul se făcea pîine împătrit ; cînd ceilalţi aveau recoltă bună, la el se făcea înzecit. In scurt timp, pe lîngă cele 200 de suflete a mai cumpărat încă pe atîtea jertfe ale lăcomiei sale. Şi procedînd cu aceştia la fel ca şi cu cei dintîi, şi-a mărit averea an de an, îndoind mereu numărul nenorociţilor care gemeau pe ogoarele lui. Acuma el îşi numără robii cu miile şi trece drept un agricultor de frunte.

'O, barbarule ! Nu eşti vrednic să porţi numele de cetăţean. Ce folos e pentru ţară că se face cu cîteva mii de baniţe mai multă pîine pe an, dacă acei cărora li se datoreşte acest belşug sînt socotiţi la fel cu boul care trage brazda ? Oare în asta stă fericirea cetăţenilor, ca hambarele să fie pline, iar stomacurile goale ? Ca, din o mie, numai unul să binecuvînteze ocîrmuirea ? Bogăţia acestui sugător de sînge nu-i aparţine ; este agonisită prin jaf, şi legile ar trebui să-l pedepsească cu străşnicie. Şi există oameni care, văzînd lanurile bogate ale acestui călău, îl dau ca pildă de bun gospodar ! Şi vreţi ca lumea să vă socotească oameni miloşi şi de omenie, pretindeţi că vă îngrijiţi de binele obştesc ! Decît să încurajaţi asemenea silnicie, care socotiţi că e izvorul bogăţiei statului, mai bine faceţi ca acest duşman al societăţii să simtă răzbunarea omeniei voastre. Sfărîmaţi uneltele lui de muncă, daţi foc hambarelor şi uscătoriilor lui şi împrăştiaţi cenuşă pe ţarina unde-şi chinuieşte victimele, înfieraţi-l cu pecetea de jefuitor al obştei, pentru ca cine l-o vedea, nu numai să-i fie scîrbă de el, dar să fugă de apropierea lui pentru a nu se molipsi de pilda lui.

VIDROPUSK [117]

Aici iar m-am apucat să citesc hîrtiile prietenului meu. Am dat acum de un plan pentru desfiinţarea nobleţei de Curte.

Căutînd să reintroducă treptat egalitatea naturală şi civilă, care fuseseră desfiinţate în societate, înaintaşii noştri au socotit că la aceasta ar contribui nu puţin micşorarea privilegiilor nobilimii. Folositoare la început statului prin serviciile ei personale, nobilimea a pierdut cu timpul din virtuţile sale primitive; rădăcina ei, dulce cînd a fost săditä, a dat la urmă roade amare. În locul bărbăţiei s-a întronat trufia şi iubirea de sine, în locul generozităţii şi al nobleţei sufleteşti s-a răspîndit slugărnicia şi neîncrederea în sine, ce înăbuşă avîntul. Trăind în mijlocul acestor suflete meschine, avînd mereu sub ochi pilda lor, şi îndemnaţi prin linguşirile acestor moştenitori nevrednici ai demnităţilor şi meritelor strămoşeşti, mulţi suverani au început să se creadă zei, care răspîndesc în jurul lor numai fericire şi lumină. Asta ar trebui să aducă faptele noastre, pentru binele obştesc însă. Legănaţi de acest vis de slavă şi mărire, ţarii şi-au închipuit că şi robii, slujitorii prezenţi sub ochii lor în fiecare clipă, se împărtăşesc şi ei din aureola lor; că razele nimbului lor împărătesc, reflectîndu-se pe aceste oglinzi, capătă mai multă putere şi strălucire. Sub imboldul acestei idei greşite, ţarii au creat nobilimea de Curte: nişte idoli fără voinţă, adevăraţi zei mărunţi de teatru, gata să alerge la primul semnal sau fluierat al stăpînului. Dacă trecem în revistă rangurile nobleţii de Curte, ne întoarcem ochii cu un zîmbet de milă de la aceşti ambiţioşi, servili, dar plîngem văzînd că au precădere înaintea adevăratului merit. Majordomul meu, comisul, ba chiar vizitiul şi rîndaşul de cai, bucătarul, sofragiul, vînătorul de păsări cu ajutoarele sale, cameristele mele, acela care mă rade, care-mi piaptănă părul, care-mi curăţă încălţămintea de praf şi de noroi, fără a mai pomeni de mulţi alţii, sînt puşi pe aceeaşi treaptă — sau chiar mai presus ca acei care servesc patria cu forţele lor fizice sau intelectuale, fără să-şi cruţe nici sănătatea, nici sîngele, primind bucuros şi moartea pentru slava ţării lor. Ce folos aveţi voi dacă în casa

mea domneşte ordine şi curăţenie? Vă săturaţi oare mai bine, dacă mîncarea mea e mai bine gătită ca a voastră şi dacă vasele mele sînt pline de vinuri din toate colţurile lumii? Cînd sînteţi pe drum, oare vă veţi adăposti mai bine împotriva vremii rele, dacă trăsura mea e poleită şi caii mei bine hrăniţi? Ogoarele voastre vă vor da rod mai bun, fîneţele voastre înverzi-vor mai mult, dacă vor fi călcate în picioarele cailor cu prilejul vînătorii pusă la cale pentru distracţia mea? Zîmbiţi cu amărăciune? Dar mulţi desigur îmi vor spune, cu dreaptă indignare: „Acela care se îngrijeşte de rînduiala palatelor tale, care le încălzeşte, care îmbină aroma picantă a mirodeniilor sudice cu recea vîscozitate a grăsimilor din ţinuturile nordice, pentru desfătarea stomacului tău obosit şi a gustului tău amorţit; acela care toarnă în cupa ta zeama dulce şi spumoasă a viţei africane; acela care unge roţile caretei tale, care dă nutreţ cailor tăi şi-i adapă; acela care în numele tău poartă un război sîngeros împotriva fiarelor codrului şi a păsărilor cerului; toţi aceşti trîntori, toţi aceşti măgulitori ai trufiei tale, şi mulţi alţii au precădere înaintea noastră care am vărsat pîraie de sînge pe cîmpul de luptă, care ne-am lăsat acolo picioarele şi braţele, întru apărarea cetăţilor şi palatelor tale, unde îţi ascunzi frica sub o faţadă maiestuoasă — ca să pară vitejie; care am renunţat la plăcerile şi visurile tinereţii pentru a economisi fiecare leţcaie, cu gîndul de a uşura, pe cît e cu putinţă, povara datoriei publice; care nu ne-am îngrijit de gospodăria noastră, fiindcă zi şi noapte ne-am străduit pentru binele obştesc; care, ca judecători, am trecut peste familie, peste prieteni, peste legăturile inimii şi ale sîngelui, împărţind dreptate în numele tău, pentru ca poporul să te iubească. Părul ne-a încărunţit în slujba ta, puterile ni-s sleite de muncă, şi la marginea mormîntului, deabia ne învrednicim de un gest de bunăvoinţă din partea ta; iar aceşti viteji îmbuibaţi la ţîţa alintării şi a desfrîului, aceşti fii nelegitimi ai patriei se bucură de agoniseala noastră."

Aceasta şi încă altele vor spune, pe bună dreptate, mulţi dintre voi. Iar noi, stăpînitorii, deţinătorii puterii, ce avem de răspuns ? Ne ascundem înfrîngerea sub masca nepăsării, însă focul mîniei din ochii noştri îi străfulgeră pe cei ce vorbesc astfel. Cam aşa răspundem noi adesea celor ce grăiesc adevărul. Şi să nu se mire nimeni dacă şi cel mai bun dintre noi are această îndrăzneală : trăieşte printre curteni care-l alintă, cu ei stă de vorbă, veghează şi doarme înconjurat de linguşitori. Din pricina alintării şi a linguşirii devine surd, orb şi nesimţitor.

Dar pe noi să nu cadă acest ponos ! Noi încă din copilărie am urît alintarea şi am păzit inima noastră de dulceaţa otrăvită a linguşirii, pînă în ziua de astăzi ; iar acum vrem să vă dăm o nouă pildă a dragostei şi devotamentului nostru pentru voi. Să piară pentru veci un obicei care, spre ruşinea noastră, a trăit prea mult ! Vom desfiinţa egalitatea dintre serviciile de la Curte şi slujbele militare şi civile. Adevăratele merite, grija de folosul obştesc să primească răsplata muncii lor şi numai ele să se bucure de cinstire.

Acum, după ce am aruncat de pe inima noastră această povară nesuferită care atîta vreme ne-a apăsat, vrem să vă arătăm şi ceea ce ne îndeamnă să desfiinţăm aceste ranguri aşa de jignitoare pentru adevăratul merit. Vi se spune, şi înaintaşii noştri au fost şi ei de această opinie, că tronul împărătesc, a cărui putere îşi are rădăcinile în opinia cetăţenilor, trebuie să se distingă prin strălucire exterioară, pentru ca credinţa în măreţia lui să rămînă mereu întreagă şi neclintită. De aici fastul exterior al stăpînitorilor peste noroade, de aici turma de robi din jurul lor. Nu se poate tăgădui că minţile strîmte, sufletele mici pot fi impresionate de faţadă. Dar cu cît poporul este mai luminat, cu cît adică numărul celor luminaţi e mai mare, cu atît descreşte înrîurirea aparenţelor. Pe romanii încă înapoiaţi, Numa Pompilius i-a putut face să creadă că nimfa Egeria [118] este inspiratoarea legilor lui. Peruanii săraci cu duhul au crezut bucuros că Manko-Kapak [119] este fiul soarelui şi că legile

lui vin din cer. Mahomed a putut să-i înşele pe arabii nomazi cu aiurelile lui. Cu toţii s-au folosit de semne exterioare. Chiar şi Moise a luat în primire tablele cu cele zece porunci pe un munte între tunete şi fulgere. Dar azi cine vrea să momească poporul n-are nevoie de faţadă strălucitoare, ci de faţada dovezilor, ca să zic aşa, de faţada argumentelor. Cine vrea să facă să se creadă în misiunea sa de sus, acela trebuie să arate că e util, căci numai după asta se ia toată lumea. Noi însă, care ne încordăm toate puterile spre folosul tuturor şi al fiecăruia, ce nevoie avem de fast exterior ? Nu ni se vede pe faţă rîvna de care sîntem însufleţiţi pentru binele obştesc ? Oricine se uită la noi poate vedea bunele noastre intenţii, vede în măsurile noastre binele său propriu şi de aceea se închină în faţa noastră, nu ca înaintea unui despot-uragan răspînditor de groază ci ca înaintea unui ocîrmuitor blînd, care domneşte spre binele tuturor. Dacă perşii antici ar fi fost guvernaţi totdeauna cu blîndeţe şi cu bunătate, n-ar fi imaginat pe Ahriman [120], principiul odios al răului. Dar dacă nouă fastul exterior ne este nefolositor, cei care au datoria să-l întreţină, să-l apere, pot deveni o mare primejdie pentru stat ! Singurul lor rost fiind să se îngrijească de plăcerile noastre, e natural că vor fi foarte exigenţi în această privinţă. Vor preveni orice dorinţă a noastră, încă înainte de a se naşte ; încă înainte ca noi să ne fi gîndit măcar serios la ea. Gîndiţi-vă cu groază la efectul unei asemenea alintări ! Sufletul cel mai tare se clinteşte în hotărîrile sale, apleacă urechea la acest cîntec de sirenă, al cărui farmec amorţeşte şi raţiunea şi inima. Durerea şi obida altora ne par mici neajunsuri trecătoare. A face caz de ele ni se pare lucru necuviincios, urît ; nu dăm voie obiditului nici măcar să se jeluiască. Cele mai cumplite dureri şi nenorociri, ba chiar moartea, ni se par inevitabile şi în firea lucrurilor. Deoarece se petrec în dosul unei cortine dese prin care privirea noastră cu greu pătrunde, cel mult dacă ne înduioşează pentru o clipă, ca o tragedie de teatru. Fiindcă nu în inima noastră

înfipte tremură săgeata durerii şi pumnalul nenorocirii.

Aceasta este numai un palid tablou al relelor care izvorăsc din desfăşurarea pompei împărăteşti. Nu ne putem oare socoti fericiţi că am ferit de zădărnicire bunele noastre intenţii ? Nu sîntem fericiţi că am pus stavilă şi molipsirii prin pilde rele ? Nu aşteptînd răsturnarea din afară, ci cu credinţă în nobleţea şi moderaţia dorinţelor noastre, vom stărui în a face binele, pentru a fi pildă urmaşilor noştri celor mai îndepărtaţi, de felul cum se poate împăca puterea cu libertatea, spre folosul amîndurora.

TORJOK [121]

Aici, în han, m-am întîlnit cu un om care mergea la Petersburg pentru o cerere stăruitoare [122]. Ceruse învoirea de a înfiinţa în acest oraş o tipografie liberă. Eu i-am spus că pentru aceasta nu este nevoie de o învoire specială, că oricine e liber să facă acest lucru. Dar omul voia să fie scutit de cenzură ; şi iată raţionamentul lui în această chestiune.

Oricine are la noi dreptul de a avea tipografie [123]. A trecut vremea cînd guvernelor le era teamă de a da asemenea învoire persoanelor particulare, cînd, pe motivul că într-o tipografie liberă s-ar putea tipări paşapoarte false, se renunţa la o instituţie folositoare. Astăzi oricine are voie să posede unealta tiparului, dar ceea ce se poate tipări e pus sub tutelă. Cenzura este dădaca raţiunii, a agerimii, a minţii a imaginaţiei, a tot ce-i mare şi ales. Dar unde este dădacă sînt şi copii, care umblă în hămuleţ, din care pricină rămîn adesea cu picioarele strîmbe. Unde sînt tutori sînt şi minori, minţi necoapte care nu se pot conduce singure. Şi dacă o să fie mereu dădace şi tutori, atunci multă vreme o să umble copilul în hămuleţ şi cînd va creşte va fi infirm. Mitrofanuşka *) o să rămînă mereu ne-

*) Personajul principal din celebra comedie satirică „Neisprăvitul" de D. I. Fonvizin. Mitrofanuşka întruchipează prostia şi ignoranţa. (N. red. rom.)

isprăvit, nu se va putea lipsi de preceptor, nu-şi va putea administra moştenirea fără epitrop. Acestea sînt pretutindeni urmările cenzurii permanente; şi cu cît e mai severă, cu atît are consecinţe mai dezastruoase. Să-l auzim pe Herder [124].

„Cel mai bun mijloc de a promova binele este neîmpiedicarea, permisiunea, libertatea de a gîndi. Constrîngerea este vătămătoare în domeniul culturii; ea îmbîcseşte atmosfera şi o face irespirabilă. O carte care, pînă a vedea lumina zilei, a trecut prin zece cenzuri, nu este o carte, ci o plăsmuire a Sfintei Inchiziţii; uneori puşcăriaş stîlcit în bătaie, cu căluşul în gură, şi totdeauna sclav... In domeniul adevărului, în împărăţia minţii şi a spiritului, nu poate şi nu trebuie să dicteze nici o putere pămîntească; nici guvernul, şi mai puţin încă cenzorul, fie că poartă glugă de caputin, fie că poartă sabie. In împărăţia adevărului, cenzorul nu-i judecător, ci pîrît, la fel cu autorul. Indreptarea nu poate veni decît de la cultură; unde nu-i cap şi creier, nici piciorul, nici mîna nu mişcă... Cu cît un stat are legi mai bine chibzuite, cu cît e mai solid, mai luminos şi mai armonic construit, cu atît mai greu îl poate zdruncina suflul oricărei păreri, ironia unui scriitor cu arţag; cu atît mai binevoitor este faţă de libertatea de gîndire şi libertatea scrisului, şi de aici, firește, adevărul poate numai cîştiga. Numai asupritorii sînt bănuitori; numai răufăcătorii ascunşi sînt fricoşi. Omul sincer, care face binele şi e ferm în principiile sale, e gata să asculte cuvintele oricui. El toate le face la lumina zilei, şi clevetirile duşmanilor sfîrşesc spre cinstea lui. Ideile preconcepute sînt dăunătoare. Capul statului trebuie să fie nepărtinitor în păreri, pentru ca să poată îmbrăţişa opiniile tuturor, să le tolereze, să le lumineze şi să le aplice spre binele obştesc: tocmai de aceea suveranii cu adevărat mari sînt atît de rari".

Guvernul [125], ştiind că tiparul e folositor, l-a permis tuturor; dar ştiind şi mai bine că îngrădirea gîndirii zădărniceşte măsura lăudabilă a libertăţii tiparului, a însărcinat Uprava Blagocinia [126] cu cenzura sau supravegherea editărilor. Datoria ei ar fi deci să

oprească vînzarea operelor vătămătoare. Dar şi asta-i de prisos. Un singur „supraveghetor al bunei cuviinţe", dacă e mărginit la minte, poate face culturii un rău imens, oprind în loc pentru mulţi ani progresul raţiunii ; de pildă, poate interzice o invenţie folositoare, o idee nouă şi astfel să lipsească omenirea de ceva mare. Iată un exemplu mărunt : s-a cerut unui „tribunal al bunei cuviinţe" să autorizeze traducerea unui roman. Traducătorul în conformitate cu originalul, vorbind despre amor, îl numeşte „Zeul cel viclean". Cenzorul în uniformă, plin de duhul veneraţiei, a suprimat această expresie sub motivul că „a zice că o divinitate este vicleană este o necuviinţă"*).

Nimeni nu trebuie să se amestece unde nu se pricepe. Dacă vrei aer curat, nu sta într-o odaie unde se afumă cărnuri ; dacă vrei lumină, fugi de întuneric ; dacă doreşti să nu fie fricos copilul, alungă nuiaua din şcoală. Într-o casă unde gîrbaciul şi vergile sînt la ordinea zilei, slugile-s beţive, hoaţe sau şi mai rău. Lasă fiecare să tipărească ce-i trece prin minte. Cine se va socoti jignit prin tipar n-are decît să se plîngă judecăţii. Nu glumesc. Vorbele nu sînt fapte, reflecţiile nu sînt crime. Principiul acesta este la baza decretului pentru noul cod [127]. Ocara în grai sau tipărită, tot ocară este. Legea zice să nu ocărăşti pe nimeni, şi fiecare are dreptul să se plîngă ; dar dacă ai spus adevărul despre cineva, asta după lege nu se cheamă ocară. Ce pagubă ar fi dacă imprimatele şi cărţile n-ar purta ştampila poliţienească ? Nu numai că n-ar fi pagubă, dar ar fi cîştig, ar fi folositor tuturor de la cel dintîi la cel din urmă, de la mic şi pînă la mare, de la ţar pînă la ultimul cetăţean.

Regula obişnuită a cenzurii este să mîzgălească, să mînjească, să interzică, să rupă, să ardă tot ce este împotriva guvernului, împotriva religiei naturale şi a celei revelate, apoi orice ofensă personală contrară bu-

*) Un cenzor de aceeaşi teapă nu permitea, zice-se, tipărirea cărţilor unde se vorbea de dumnezeu, zicînd : eu n-am nici o treabă cu el. Dacă în vreo carte se criticau moravurile populare din cutare sau cutare ţară, el considera aceasta ca nepermis, pe motivul că Rusia are tratat de amiciţie cu acest stat. Dacă se pomenea ceva despre un conte sau un duce, el interzicea tipărirea, zicînd că astea sînt ofense personale, deoarece şi noi avem conţi şi cneji printre persoanele cu vază. (N. aut.)

nelor moravuri, ordinii şi liniştii publice. Să examinăm toate acestea mai de aproape. Dacă vreun smintit ar spune în aiureala sa — nu „în inima lui", ci cu glas tare : „Nu există dumnezeu", s-ar auzi îndată din gurile tuturor smintiţilor un ecou puternic : „Nu e dumnezeu, nu este dumnezeu !" Ei, şi, ce s-ar întîmpla ? Ecoul este un sunet, izbeşte aerul, îl pune în vibraţie şi piere. Rar lasă vreo urmă asupra raţiunii, în orice caz slabă ; asupra inimii niciodată. Dumnezeu va fi totdeauna dumnezeu, chiar în sentimentul acelora care nu cred în el. Dar dacă socoteşti că hula îl supără pe dumnezeu — urmează oare că „gardistul bunei cuviinţe" poate fi reclamant în locul lui ? Atotputernicul n-a dat nici o procură aceluia al cărui rost este să bată toaca sau să tragă clopotul. I-ar fi scîrbă aruncătorului de fulgere şi trăznete, stăpînului stihiilor, aceluia care de departe, de la hotarele lumii, face să se cutremure inimile noastre, i-ar fi scîrbă să încredinţeze sarcina de a-l răzbuna, chiar împăratului, care-şi închipuie că e locţiitorul lui dumnezeu pe pămînt. — Cine poate fi judecător al ofenselor aduse tatălui nostru cel veşnic ? — Acela care crede că poate judeca jignirile aduse lui dumnezeu, el însuşi îl jigneşte. Şi va avea să răspundă în faţa lui.

Renegaţii religiei revelate [128] au făcut pînă acum mai mult rău Rusiei decît acei care tăgăduiesc existenţa lui dumnezeu, ateii. De aceştia sînt puţini la noi, fiindcă puţini se îndeletnicesc cu metafizica. Ateul comite o greşeală de metafizică ; rascolnicul greşeşte cu privire la cele trei degete. Noi numim rascolnici pe toţi ruşii care se-ndepărtează în vreun punct oarecare de învăţăturile ritului grec. Dar fiindcă sînt mulţi de aceştia în Rusia, li se dă voie să-şi exercite cultul. Atunci de ce nu se permite oricărui eres să se arate la lumina zilei ? Cu cît o greşeală e mai vădită, cu atîta se prăbuşeşte mai repede. Persecuţia i-a făcut pe martiri ; cruzimea a fost proptea chiar pentru legea creştină. Schisma comite uneori fapte rele — reprimă-le. Se propagă prin exemple ; nimiceşte exemplul. Nu după citirea unei cărţi tipărite se va arunca rascolnicul în foc, ci ademenit de un exemplu viclean. A

interzice prostia înseamnă a o încuraja. Las-o în pace; fiecare va vedea ce e prost şi ce e cuminte. Omul poftește ceea ce-i oprit. Cu toţii sîntem copiii Evei.

Dar oprind tiparul liber, guvernanţii fricoşi vor să împiedice nu hulirea lui dumnezeu, ci critica împotriva persoanei lor. Cine în momente de nebunie sfidează pe dumnezeu, acela în toate minţile fiind, nu va cruţa o stăpînire abuzivă. Cine înfruntă fulgerele celui atotputernic, acela îşi rîde de spînzurătoare. De aceea libera cugetare este spaima guvernanţilor. Cugetătorul liber, sub imboldul unei emoţiuni puternice, întinde braţul cutezător, dar puternic şi neclintit, către idolul stăpînirii, îi smulge masca, îi rupe veşmîntul şi-l arată lumii în toată goliciunea lui. Fiecare zăreşte picioarele lui de lut. Toţi retrag sprijinul ce i-l dăduseră. Puterea se întoarce la izvor. Idolul se prăbuşeşte. Dar cînd puterea nu se bizuie pe ignoranţă şi misticism, cînd tronul e întemeiat pe dragostea sinceră de binele obştesc, nu se va întări el oare şi mai mult, cînd va ieşi la iveală fundamentul lui? Iubitorul de popor nu va fi iubit de popor? Dragostea reciprocă este un sentiment natural; năzuinţa aceasta este în firea lucrurilor. Unei clădiri solide îi ajung temeliile proprii; n-are nevoie de contraforturi. Trebuie proptită pe din afară numai cînd începe să se năruie de vechime. Ocîrmuirea să fie sinceră şi conducătorii nefăţarnici; atunci, dacă ar încerca cineva să-i împroaşte cu scuipat, balele lui infecte ar cădea înapoi pe propriul său obraz; şi adevărul va rămîne curat ca mai înainte. Cine rosteşte vorbe aţîţătoare (vom numi astfel, pentru a fi pe placul stăpînirii, orice reflecţie mai aspră, întemeiată pe adevăr, însă potrivnică guvernului) este smintit la fel cu acela care-l huleşte pe dumnezeu. Dacă ocîrmuirea umblă pe drumul drept, nu se va sinchisi de zgomotul zadarnic al clevetirii, cum nici dumnezeu nu se sinchiseşte de hulă. Dar vai ei, dacă în lăcomia sa a călcat în picioare dreptatea! Atunci, şi o singură observaţie curajoasă o va alarma, un cuvînt adevărat o va doborî, o faptă bărbătească o va spulbera.

Un atac personal [129], dacă este injurios, este o ofensă. Însă un atac personal întemeiat pe adevăr este admisibil ca adevărul însuşi. Cînd un judecător orbit dă o sentinţă nedreaptă, iar apărătorul celui osîndit pe nedrept dă la iveală ticăloşia şi perfidia acestei sentinţe, cînd aruncă judecătorului epitetele de venal, mincinos, stupid — firește că acestea sînt „personalităţi", dar trebuie îngăduite. Dacă însă apărătorul recurge la insulte şi ocări infecte, cum se obişnuiesc la hală, asemenea „personalităţi" sînt injurioase şi neîngăduite. Dar nu este treaba guvernului să ia apărarea judecătorului, chiar dacă acesta a fost ponegrit pe nedrept; şi judecătorul trebuie să se plîngă justiţiei, nu în calitate de judecător, ci ca un simplu particular. Judecătorul trebuie să se justifice, în faţa lumii şi a superiorilor săi, numai prin *faptele* sale *). Iată cum trebuie să judecăm în chestia „personalităţilor". Firește, merită pedeapsă. Totuşi aduc mai mult folos decît pagubă. Cînd totul va fi în ordine, cînd sentinţele vor fi totdeauna în conformitate cu legea, cînd legea va fi întemeiată pe adevăr, cînd se va pune capăt asupririi, atunci de-abia atacul personal va putea fi socotit imoral şi condamnabil. Să spunem ceva şi despre bunele moravuri şi să vedem întrucît cuvîntul liber le poate fi spre pagubă.

Scrierile lascive cu ilustraţii obscene, care respiră desfrîul, în care toate paginile sînt pline de nudităţi excitante, sînt dăunătoare pentru tineretul încă crud. Aprinzînd imaginaţia inflamabilă, agitînd simţurile adormite, trezind inima în repaus, ele provoacă o virilitate precoce, dau simţurilor tinere iluzia vigoarei şi le pregătesc decreptitudinea timpurie. Asemenea scrieri sînt dăunătoare; dar nu ele sînt rădăcina desfrîu-

* G. Dickinson, care a participat la schimbarea ce a avut loc în America şi a devenit prin asta glorios; fiind ales mai tîrziu preşedinte al Pensylvaniei [130], n-a găsit că-i înjositor pentru el să răspundă la atacurile unor calomniatori, care publicaseră împotriva lui nişte pamflete din cele mai injurioase. Capul suprem al statului s-a coborît în arenă, şi-a tipărit apărarea, s-a justificat, a arătat netemeinicia învinuirilor care i s-au adus şi i-a dat de ruşine pe calomniatori. Acesta este un exemplu pentru a şti cum trebuie să te răzbuni împotriva acelora care-ţi aduc învinuiri în public. Cine însă răspunde la asemenea învinuiri prin măsuri sălbatice de represiune a libertăţii tiparului, acela te face să crezi că învinuirile sînt adevărate şi că cel care se răzbună în acest mod este aşa cum a fost descris. (N. aut.)

lui. Dacă citirea lor trezeşte dorinţa pătimaşă de voluptate a tinerilor, ei însă n-ar putea s-o îndestuleze dacă n-ar exista femei care fac negoţ cu frumuseţea lor. In Rusia asemenea scrieri n-au văzut încă lumina tiparului, dar pe fiecare stradă a ambelor capitale vedem amante sulimenite. Faptul perverteşte mai mult decît cuvîntul şi pilda mai mult decît orice. Ibovnicele ambulante, care-şi vînd „inimile" la mezat, cui dă mai mult, umplu de boală o mie de tineri şi pe toţi urmaşii lor ; dar o carte n-a îmbolnăvit încă pe nimeni. Aşa fiind, cenzura să se oprească la fetele de vînzare ; producţia intelectuală, chiar cînd e desfrînată, nu e treaba ei.

Închei prin cele ce urmează : cenzura tipăriturilor aparţine societăţii ; ea ori îl va încununa pe autor, ori va întrebuinţa scrierea lui ca maculatură. După cum consacrarea unei opere dramatice vine de la public, nu de la directorul teatrului, tot aşa nu cenzorul este acela care va face succesul sau insuccesul unei opere ieşite de sub tipar. S-a ridicat cortina. Privirile tuturor se aţintesc asupra acţiunii. Place ? Se aplaudă. Nu place? Se fluieră şi se bate din picioare. Lasă prostia la aprecierea publicului ; va găsi o mie de cenzori. Cea mai straşnică poliţie nu-i în stare să oprească răspîndirea unor idei ticăloase mai bine decît publicul indignat. O singură dată va lua cunoştinţă de ele : apoi vor pieri şi nu vor mai învia în veci. Am recunoscut prin urmare că cenzura este nefolositoare, ba mai mult, că e dăunătoare în domeniul culturii. In schimb vom dovedi folosul imens, nelimitat, al libertăţii tiparului.

De fapt, cred că nici nu-i nevoie de dovezi. Dacă oricine ar fi slobod să gîndească şi să comunice fără piedică ideile sale tuturor, toate cuceririle minţii omeneşti ar ajunge la cunoştinţa lumii întregi ; ceea ce e mare, ar fi mare ; adevărul n-ar putea fi întunecat. Guvernanţii popoarelor n-ar îndrăzni să se abată de pe drumul dreptăţii, căci s-ar teme că răutatea şi vicleşugul vor fi date de gol. Judecătorul, semnînd o condamnare injustă, s-ar cutremura şi ar rupe-o. Deţinătorului puterii i-ar fi ruşine s-o întrebuinţeze numai pentru mulţumirea poftelor sale. Furtul tainic ar

rămîne furt, omorul acoperit — omor. Toţi cei răi s-ar teme de privirea severă a adevărului. Ordinea şi liniştea ar fi reale, fiindcă n-ar exista fermenţi de nemulţumire. Astăzi numai suprafaţa este liniştită, însă nămolul de pe fund fierbe şi tulbură transparenţa apei.

Adversarul cenzurii, luîndu-şi rămas-bun, mi-a dat un mic caiet. Cititorule, dacă nu te plictiseşti repede, citeşte ce ai în faţa ta. Dacă însă s-ar întîmpla să faci şi tu parte din comitetul cenzurii, întoarce foaia şi treci înainte.

SCURTĂ EXPUNERE CU PRIVIRE LA ORIGINEA CENZURII

Dacă vom spune şi vom întări cu argumente precise, că cenzura are aceeaşi rădăcină ca inchiziţia ; că acei care au înfiinţat inchiziţia au născocit şi cenzura, adică controlul oficial al cărţilor înainte de ieşirea lor de sub tipar — deşi nu vom spune nimic nou, dar, completînd cele ce au arătat mulţi alţii, vom scoate din pîcla vremilor trecute dovada limpede că slujitorii bisericii au fost totdeauna inventatorii lanţurilor cu care a fost încătuşată la diferite epoci raţiunea umană, că ei i-au tăiat aripile ca să nu-şi ia zborul către slavă şi libertate.

Parcurgînd veacurile trecute, găsim pretutindeni trăsăturile tiranice ale stăpînirii, pretutindeni vedem forţa ridicîndu-se împotriva adevărului, uneori superstiţia în luptă cu alte superstiţii. Poporul atenian, aţîţat de slujitorii religiei, au interzis scrierile lui Protagoras [131], au ordonat ca toate să fie adunate şi arse. Oare nu poporul, în sminteala lui, a dat morţii, spre ruşinea sa în veci neştearsă, pe Socrates, adevărul făcut om ? In Roma [132] găsim multe pilde de asemenea cruzimi. Titus Livius narează că însemnările găsite în sicriul lui Numa *) au fost arse din porunca senatului. La diferite epoci, cărţile profetice **) trebuiau

*) Numa Pompilius, rege legendar al Romei antice de la sfîrşitul sec. VIII, începutul sec. VII î.e.n. (N. red. rom.)

*) Adică cărţi sibiline, numite aşa de la Sibile, personaje mitologice care aveau darul de a prevesti viitorul şi despre care romanii credeau că au scris nişte cărţi (sibiline), cele mai multe pierdute sau arse. (N. red. rom.)

predate pretorului [133]. Suetonius povesteşte că Caesar Augustus a poruncit să se ardă pînă la două mii de asemenea cărţi. Încă o pildă a inconsecvenţei raţiunii omeneşti! Oare, interzicînd scrierile superstiţioase, aceşti stăpînitori îşi închipuiau că vor stîrpi superstiţia? Fiecărui om în parte i-au interzis să recurgă la arta de a ghici, deşi omul adesea îşi alina astfel pentru o clipă un necaz care îl rodea; în schimb, au instaurat ghicitoria publică şi oficială a augurilor şi haruspicilor [134]. Şi dacă, în epocile luminate, s-ar fi gîndit să interzică sau să ardă cărţile care învaţă arta de a prezice viitorul sau care propovăduiesc superstiţia, n-ar fi fost de rîs ca adevărul să ia în mînă bătul prigoanei împotriva superstiţiei? Ca adevărul să ceară, pentru nimicirea rătăcirilor, sprijinul puterii şi al sabiei, cînd numai arătarea lui este cel mai formidabil bici împotriva rătăcirii?

Dar Caesar Augustus nu şi-a întins prigoana numai asupra ghicitoriei: el a poruncit să se ardă şi cărţile lui Titus Labienus. „Zbirii lui, — zice retorul Seneca, — au născocit pentru el această pedeapsă de soi nou. Lucru nemaiauzit şi neobişnuit — să supui la caznă învăţătura. Dar, spre norocul statului, acest supliciu al raţiunii a fost născocit după Cicero. Ce s-ar fi întîmplat, dacă triumvirii [135] ar fi crezut de cuviinţă să osîndească raţiunea lui Cicero?". Dar tiranul l-a răzbunat curînd pe Labienus împotriva aceluia care pusese la cale arderea operelor lui. Încă în timpul vieţii a văzut acesta şi operele sale date focului.*) „Nu s-a urmat aci pilda rea a altcuiva, — zice Seneca, — ci chiar a lui proprie"**). Să dea cerul, ca răul să se întoarcă totdeauna împotriva aceluia care l-a născocit, şi ca acela care a pus la cale prigonirea ideilor, să-şi vadă totdeauna pe ale sale luate în bătaie de joc, osîndite la nimicire în mijlocul oprobiului public! Dacă

*) Operele lui Arias Montanus [136], care a alcătuit în Ţările-de-Jos, primul catalog de cărţi prohibite, au fost şi ele apoi înregistrate în acelaşi catalog. (N. aut.)

**) Cassius Sever [137], amicul lui Labienus, văzînd scrierile lui în foc, a zis: „Acum trebuie să mă ardă şi pe mine, căci eu le ştiu pe din afară". Acesta a fost, pe vremea lui Augustus, motivul legiferării cu privire la cărţile calomnioase, legiferare care, graţie instinctului de maimuţăreală înnăscut al omului, a fost adoptată şi în Anglia şi în alte state. (N. aut.)

vreodată răzbunarea poate fi iertată, apoi negreşit în cazul acesta.

In timpul ocîrmuirii populare, în Roma, prigoana de acest fel era îndreptată numai împotriva superstiţiei ; dar în timpul imperiului ea s-a întins şi asupra tuturor opiniilor ferme. Cremutius Cordus, în a sa Istorie, a zis că Cassius, care îndrăznise să-şi bată joc de înverşunarea lui Augustus împotriva operelor lui Labienus, este cel din urmă roman [138]. Senatul roman, tîrîndu-se înaintea lui Tiberius, a dat ordin, pentru a-i fi pe plac, să fie arsă şi cartea lui Cremutius. Dar au rămas multe copii ale ei. „Cu atît mai mult, — zice Tacitus, — putem să rîdem de frămîntările acelora care-şi închipuie că, prin atotputernicia lor, pot nimici memoria generaţiei viitoare. Poate stăpînirea să-şi dezlănţuie turbarea împotriva raţiunii, dar prin furia ei îşi pregăteşte sieşi ruşine şi batjocură, iar raţiunii slavă."

N-au scăpat de ardere cărţile iudaice pe vremea lui Antioh Epifanul, regele Siriei. Soarta lor au împărtăşit-o şi operele creştine. Impăratul Diocleţian a poruncit să fie aruncate în foc cărţile sfintei scripturi. Dar legea creştină, învingînd tirania, a supus pe tiranii înşişi şi a rămas pînă astăzi mărturie nemincinoasă, că prigonirea ideilor şi a opiniilor, nu numai că nu e în stare să le extermine, ci le înrădăcinează şi le răspîndeşte. Arnobius se ridică cu drept cuvînt împotriva unei asemenea prigoniri şi asupriri. „Unii spun, — zice el, — că e în folosul statului ca senatul să ordone distrugerea scrierilor care slujesc de mărturie credinţei creştine şi care tăgăduiesc însemnătatea religiilor celor vechi. Dar a interzice scrierile şi a vrea să nimiceşti ceea ce e cunoscut tuturor nu înseamnă a apăra pe zei, ci a te teme de adevărul mărturiei". Dar după răspîndirea crezului creştin, slujitorii acestei credinţe au prigonit cu aceeaşi înverşunare scrierile care le erau protivnice şi nu de folos. Ei, care nu demult condamnau această asprime la păgîni, care o socoteau nu demult ca un semn că aceştia nu cred în ceea ce caută să ocrotească, ei repede s-au înarmat cu atotputernicia. Impăraţii bizantini, care se îndeletniceau mai mult cu disputaţiile bisericeşti decît cu treburile

statului, şi de aceea erau conduşi de preoţi, au pornit prigoana împotriva tuturor acelora care înţelegeau altfel decît ei faptele şi învăţăturile lui Isus. Aceeaşi prigoană s-a întins şi asupra producţiunilor raţiunii şi inteligenţii. Despotul Constantin [139], numit cel Mare, ascultînd de hotărîrea sinodului de la Nicea, care afurisise învăţătura lui Arie, a prohibit cărţile acestuia, le-a osîndit la ardere, şi pe cei găsiţi că au aceste cărţi, la moarte. Impăratul Teodosiu al II-lea a poruncit să se strîngă şi să se arunce în foc cărţile afurisite ale lui Nestorius. Sinodul Calcedonian a ordonat la fel cu privire la scrierile lui. Eutyches. In Pandectele lui Justinian [140] s-au păstrat unele din aceste ordonanţe. Nerozii! Nu ştiau că, stîrpind tălmăcirea greşită sau absurdă a învăţăturii creştine, şi interzicînd raţiunii să se trudească în cercetarea diferitelor opinii, ei opreau progresul ei; lipseau adevărul de un sprijin puternic: deosebirea de păreri, disputaţiile şi libera exprimare a ideilor. Cine poate garanta că Nestorius, Arie, Eutyches şi ceilalţi eretici n-ar fi putut fi predecesorii lui Luther, şi că, dacă sinoadele ecumenice n-ar fi fost convocate [141], Descartes [142] nu s-ar fi putut naşte cu zece veacuri mai devreme? Ce pas înapoi spre întuneric şi ignoranţă!

După prăbuşirea imperiului roman, păstrătorii culturii şi ştiinţei în Europa au fost monahii. Dar nici unul din ei n-a pus la îndoială libertatea scrisului pe care o doreau. In anul 768 Ambrosiu Opert, călugăr benedictin, trimiţînd papei Ştefan al III-lea un comentar al său la Apocalips [143], şi cerînd permisiunea de a-şi continua lucrarea şi de a o da la lumină, zice că el este primul scriitor care a cerut o asemenea permisiune. „Insă fie să nu piară, — continua el, — libertatea scrisului pentru că umilinţa s-a închinat nesilit". Conciliul din Sens a osîndit în anul 1140 opiniile lui Abelard [144] şi papa a ordonat ca operele lui să fie arse.

Dar nici în Grecia, nici la Roma, nicăieri nu găsim un exemplu să fi fost ales un judecător al ideilor, să fi îndrăznit cineva să spună: de la mine să cereţi învoirea dacă vreţi să deschideţi gura voastră cu emfază; la noi se pune ştampila pe raţiune, pe ştiinţă şi pe

cultură şi tot ce iese la lumină fără ştampila noastră, noi declarăm că e absurd, abominabil şi vătămător. O asemenea născocire nerușinată a fost predestinată bisericii creştine, iar cenzura e contemporană cu inchiziţia.

Adesea, parcurgînd istoria, găsim raţiunea contemporană cu superstiţia, invenţiile cele mai folositoare contemporane cu ignoranţa cea mai crasă. In vremea cînd neîncrederea fricoasă în realitatea controlabilă i-a împins pe călugări să întemeieze cenzura şi să stîrpească gîndirea chiar la naşterea ei, tocmai în acea vreme Columb a îndrăznit să înfrunte mările necunoscute în căutarea Americii. Kepler a presimţit existenţa în natură a forţei de atracţie, dovedită apoi de Newton ; în aceeaşi vreme s-a născut Copernic care a trasat în spaţiu calea corpurilor cereşti. Dar, spre a arăta cît e vrednică de compătimire soarta gîndirii filozofice omeneşti, vom spune că o idee mare e dat uneori naştere ignoranţei şi prostiei. Tiparul a dat naştere cenzurii, iar raţiunea filozofică a veacului al XVIII-lea a produs pe iluminaţi [145].

In anul 1479 găsim cea mai veche pînă acum cunoscută permisiune de tipărire a unei cărţi. La finele unei cărţi, tipărită în anul 1480, sub titlul „Cunoaşte-te pe tine însuţi" se află o anexă care glăsuieşte : „Noi, Morfeo Girardo, prin mila lui dumnezeu, patriarh veneţian, primat al Dalmaţiei, după cetirea celor scrise de domnii de mai sus, care dau mărturie despre lucrarea mai sus scrisă, şi după încheierea şi adeverinţa anexată, cu care ne unim, încredinţăm şi noi, că această carte este dreptcredincioasă şi cu frica lui dumnezeu". Cel mai vechi monument al cenzurii, dar nu cel mai vechi al smintelii !

Cel mai vechi decret cu privire la cenzură, cunoscut pînă astăzi, îl găsim în anul 1486, edictat chiar în oraşul unde a fost inventat tiparul. Presimţeau ocîrmuirile monahale că tiparul va fi unealta prăbuşirii puterii lor, că va grăbi dezvoltarea raţiunii obşteşti şi că autoritatea întemeiată pe aparenţe, nu pe folosul obştesc, îşi va găsi sfîrşitul în tipărirea de cărţi. Să ne fie îngăduit a adăuga aici un monument, existent

încă astăzi în detrimentul gîndirii şi spre umilirea civilizaţiei.

Decret despre needitarea cărţilor greceşti, latineşti etc., pe limba populară, fără învoirea prealabilă a învăţaţilor, din anul 1486 *).

„Berthold, din mila lui dumnezeu, arhiepiscop al sfintei eparhii din Mainz, în Germania, arhicancelar şi principe elector. Deşi pentru dobîndirea învăţăturii omeneşti e cu putinţă de căpătat cărţi mai uşor şi îmbelşugat cu ajutorul dumnezeescului meşteşug al tiparului, dar la cunoştinţa noastră a ajuns că unii oameni, ademeniţi de slava deşartă sau de dorinţa bogăţiei, folosesc acest meşteşug în rău şi ceea ce e dat omului spre învăţătură prefac în clevetire şi fărădelege.

Am văzut cărţi, privitoare la îndatoririle sfinţite şi ceremoniile credinţei noastre, tălmăcite din limba latinească în cea nemţească şi, necuviinţă faţă de sfînta noastră lege, date în mîna norodului prost. Ce să mai spunem, în sfîrşit, de prescripţiunile sfintelor pravile şi legiuiri ; măcar că sînt scrise cu înţelepciune şi cu îngrijire de oameni iscusiţi în învăţătura legilor, de oameni din cei mai înţelepţi şi cei mai înzestraţi cu darul cuvîntului, dar ştiinţa în sine este atît de grea, încît şi viaţa întreagă a celui mai frumos cuvîntător şi celui mai învăţat dintre oameni abia este de ajuns pentru ea.

Unii cutezători, fără învăţătură şi fără minte, s-au apucat să tălmăcească pe limba obştească aceste cărţi. Mulţi oameni învăţaţi, care au cetit aceste tălmăciri, mărturisesc că, din pricina marii nepotriviri şi a relei întrebuinţări a cuvintelor, ele sînt mai greu de înţeles decît originalele. Ce să mai vorbim despre scrierile privitoare la alte ştiinţe, în care adesea tălmăcitorii amestecă lucruri mincinoase, sub nume mincinoase şi astfel pun născocirile lor pe seama unor scriitori din cei mai slăviţi, cu atît mai vîrtos cu cît găsesc mai mulţi cumpărători.

---

*) Codul diplomatic editat de Guden. Vol. IV. (N. aut.)

Să spună aceşti tălmăcitori, dacă iubesc adevărul, oricare le-ar fi fost gîndul, bun sau rău, n-are de-a face, să spună: este oare limba nemţească potrivită ca să se tălmăcească în ea ceea ce scriitorii cei mai aleşi greci şi latini au scris mai frumos şi mai înţelept despre cele mai înalte cugetări ale credinţei creştine şi despre ştiinţă? Trebuie să mărturisim, limba noastră, din pricina sărăciei ei e cu totul neîndestulătoare pentru scopul arătat; de aceea tălmăcitorii sînt siliţi să făurească în creierul lor numiri necunoscute pentru anumite lucruri; sau, dacă folosesc cuvinte vechi, să strice adevăratul lor înţeles, lucru de care cel mai mult ne temem la sfintele scripturi, ţinînd seama de însemnătatea lor. Căci oamenilor neînvăţaţi şi săraci cu duhul, precum şi neamului femeiesc, în mîinile cărora ar putea cădea cărţile sfinte, cine le va arătă adevăratul înţeles? Cercetînd de aproape verseturile sfintei evanghelii sau epistolele apostolului Pavel, orice om cu cap va pricepe că se găsesc în ele multe adăugiri şi îndreptări ale scribilor.

Cele spuse de noi sînt destul de cunoscute. Dar ce să credem despre faptul că la scriitorii bisericii catolice se găsesc de unele care ar cere o cît mai strictă cercetare? Am putea să aducem multe pilde, dar am spus destule în această privinţă.

Intrucît începutul acestui meşteşug s-a ivit cu voia lui dumnezeu negreşit, în slăvitul nostru oraş Mainz, şi acuma se află aici îmbunătăţit şi îmbogăţit, este drept ca noi să luăm acest meşteşug de mare însemnătate sub ocrotirea noastră. Căci datoria noastră este să păstrăm sfintele scripturi în curăţia lor neprihănită. După cele ce am spus despre rătăcirile şi îndrăznelile unor oameni neobrăzaţi şi fărădelege, dorind, pe cît ne stă în putinţă, să păzim cuvîntul domnului despre care e vorba aici, şi să punem frîu fiecăruia şi tuturor supuşilor duhovniceşti şi lumeşti din cuprinsul hotarelor principatului nostru, şi celor care fac negoţ în afara lor, oricare le-ar fi îndeletnicirea şi starea, poruncim prin aceasta fiecăruia, ca nici o scriere, în orice învăţătură, ştiinţă sau artă

ar fi, să nu fie tălmăcită din limba greacă, latină sau oricare altă limbă, în limba nemţească ; iar cele ce au fost tălmăcite pînă acum, cu schimbarea numai a titlului sau cu vreo altă schimbare, să nu fie răspîndite sau vîndute pe faţă sau pe ascuns, de-a dreptul sau pe cale lăturalnică dacă înainte de tipărire sau, pentru cele tipărite, înainte de darea lor la lumină, nu vor avea învoire deschisă de tipărire sau de dare la lumină de la iubiţii noştri prealuminaţi şi nobili doctori şi magistri universitari, şi anume: în oraşul nostru Mainz, de la Johann Bertram de Naumburg întru ce priveşte teologia, de la Alexander Dietrich în jurisprudenţă, de la Teodoric de Meschede în ştiinţele medicale, de la Andrei Eler în literatură, doctori şi magistri aleşi pentru aceasta în oraşul nostru Erfurt. Iar în oraşul Frankfurt, dacă asemenea cărţi puse în vînzare nu vor fi fost cercetate şi încuviinţate de un cinstit şi iubit de noi magistru în teologie, sau de unul sau doi doctori licenţiaţi [146], avînd de la sfatul acestui oraş un salar anual.

Dacă cineva va nesocoti aceste purtătoare de grijă rînduieli ale noastre, sau va da sfaturi, ajutor sau îndemînare împotriva acestui decret al nostru, fie în persoană, fie prin alţii, prin însuşi acest fapt va cădea sub afurisenia noastră, şi afară de aceasta i se vor lua acele cărţi şi va plăti o sută de guldeni de aur vistieriei noastre. Şi această hotărîre a noastră nimeni, fără poruncă deosebită, să nu îndrăznească a o călca. Dat în castelul Sf. Martin, în oraşul nostru Mainz, cu întărirea pecetei noastre. Luna ianuarie, ziua a 4-a, anul 1486".

De la acelaşi cu privire la cele de mai sus, în ce chip să aplice cenzura: „Anul 1486, Berthold etc. Preacinstiţilor, preaînvăţaţilor şi preaiubiţilor noştri întru Hristos, J. Bertram, doctor în teologie, A. Dietrich, doctor în jurisprudenţă, T. de Meschede, doctor în medicină şi A. Eler, magistru în litere, sănătate şi sîrguinţă în ceea ce urmează mai jos.

Aflînd despre ducerile în ispită şi falsurile făptuite de unii tălmăcitori în ale ştiinţelor, precum şi de unii

tipografi, şi dorind să le îngrădim, pe cît e cu putinţă, drumul, pentru a curma răul, poruncim ca nimeni în eparhia şi în principatul nostru să nu îndrăznească a tălmăci cărţi în limba nemţească, să tipărească sau să vîndă cele tipărite, fără ca aceste scrieri, în oraşul nostru Mainz, să fi fost cercetate de voi şi fără să fi căpătat încuviinţarea voastră, în ceea ce priveşte tălmăcirea, şi învoirea voastră ca să fie puse în vînzare, potrivit cu decretul de mai sus.

Nădăjduind cu tărie în chibzuinţa şi vigilenţa voastră, vă poruncim: cînd vi se vor aduce opere sau cărţi în vederea tălmăcirii, tipăririi sau vînzării lor, veţi cerceta conţinutul lor şi pe acelea, care sînt greu de înţeles, sau care ar putea da naştere la rătăciri sau duceri în ispită, sau ar putea jigni castitatea, le veţi respinge; iar acelea pe care le veţi lăsa slobode, le veţi semna *manu proprio,* şi anume la sfîrşit, doi din voi, ca să se vadă că acele cărţi au fost cercetate şi încuviinţate de voi. Indepliniţi-vă această slujbă plăcută dumnezeului nostru şi folositoare statului. Dat în castelul Sf. Martin, 10 ianuarie 1486".

Această legiuire, nouă pe vremea aceea, înseamnă, precum vedem, mai mult o prohibire, cu scopul ca să se tipărească puţine cărţi pe limba nemţească sau, cu alte cuvinte, ca poporul să rămînă mereu în ignoranţă. Asupra operelor scrise în limba latină, cenzura, pe cît se pare, nu se întindea. Fiindcă acei care cunoşteau limba latină erau, pasămite, apăraţi de rătăcire, inaccesibili eresului, şi ceea ce citeau înţelegeau limpede şi nu strîmb*). Aşadar, clericii voiau ca numai acei care împărtăşeau puterea cu ei să fie luminaţi, voiau ca poporul să socotească ştiinţa ca fiind de origine dumnezeiască, mai presus de înţelegerea lui, şi să nu îndrăznească a se atinge de ea. Aşadar, ceea ce a fost născocit cu scopul de a închide adevărul şi mintea luminată în-

*) Se poate asemăna cu aceasta şi permisiunea de a avea cărţi străine de orice fel, nu însă în limba poporului. (N. aut.)

tre hotarele cele mai strîmte, ceea ce a fost născocit de o stăpînire neîncrezătoare în puterea ei, ceea ce a fost născocit pentru prelungirea domniei ignoranței și întunericului, astăzi, în zilele științelor și filozofiei, cînd rațiunea a scuturat de pe dînsa cătușele superstiției, străine de firea ei, cînd adevărul victorios strălucește din ce în ce mai tare, cînd izvoarele învățăturii se revarsă pînă la cele mai îndepărtate ramuri ale societății, cînd stăruințele ocîrmuirii caută să stîrpească eresurile și să deschidă căi neîmpiedicate rațiunii și adevărului, astăzi rușinoasa născocire monahală a unei stăpîniri fricoase este pretutindeni primită, înrădăcinată și socotită ca o bună îngrădire a rătăcirii. Nebunilor! Băgați de seamă, voi vreți să faceți din șubrezenie proptea adevărului, cu eresul vreți să luminați noroadele. Fiți cu luare aminte, să nu renască întunericul. Ce folos că veți domni peste niște inculți, cu atît mai prostiți, cu cît ignoranța lor nu este ignoranța Naturii sau mai degrabă simplitatea firească în care ei ar fi perseverat din lipsă de aptitudine pentru cultură; ci este aceea a omului care, după ce a făcut un pas înainte spre cultură, este oprit în mers și împins înapoi în bezna neștiinței. De ce folos vă poate fi să vă luptați cu voi înșivă și să smulgeți cu stînga ceea ce ați sădit cu dreapta? Uitați-vă la preoțime, pe care asta o bucură. Voi demult o slujiți. Întindeți întunericul și simțiți-vă încătușați în lanțuri — dacă nu tot lanțurile superstiției clericale, atunci lanțurile superstiției politice, deși nu atît de ridicolă, dar tot atît de dezastruoasă.

Spre norocul, însă, al societății, n-ați izgonit tiparul din țările voastre. Precum un pom răsădit în fiecare primăvară nu-și pierde frunzișul, tot așa uneltele tiparului pot fi oprite în acțiunea lor, dar nu pot fi distruse.

Papii, înțelegînd că libertatea tiparului le poate primejdui stăpînirea, n-au întîrziat să reglementeze cenzura; și această reglementare a căpătat puterea unei legi generale, la soborul care a avut loc curînd după aceea în Roma. Preasfințitul Tiberiu, Alexandru

al VI-lea, a fost primul papă care a reglementat cenzura în anul 1507. Gîrbovit sub povara tuturor fărădelegilor, nu i-a fost ruşine să se îngrijească şi de neprihănirea credinţei creştine. Dar cînd oare au roşit cei puternici? El şi-a început „bulla“ [147], jeluindu-se că diavolul seamănă neghină în grîu, şi glăsuieşte: „Aflînd că prin mijlocirea zisului meşteşug multe cărţi şi scrieri, tipărite în multe părţi ale lumii, mai cu seamă în Colonia, Mainz, Trier, Magdeburg, conţin diferite eresuri, învăţături păgubitoare, duşmănoase legii creştine, şi se tipăresc şi acum în unele părţi; şi dorind să punem, fără întîrziere, sfîrşit acestei plăgi urîcioase, în virtutea puterii noastre apostolice interzicem, tuturor celor care se îndeletnicesc cu zisul meşteşug al tiparului sau au de-a face cu el, în mai sus arătatele ţinuturi, sub pedeapsa afuriseniei şi a unei amenzi băneşti, hotărîtă şi executată în folosul camerei noastre apostolice de către preacinstiţii noştri fraţi arhiepiscopi de Colonia, Mainz, Trier şi Magdeburg sau de locţiitorii lor — de a tipări sau a da la tipar cărţi sau scrieri, fără a vesti despre aceasta pe sus-zişii arhiepiscopi sau pe locţiitorii lor şi fără învoirea lor deosebită, la timp şi gratuit cerută; şi acestora le cerem ca o datorie de conştiinţă ca, înainte de a da o asemenea încuviinţare, să cerceteze ei înşişi sau prin oameni învăţaţi şi dreptcredincioşi şi să aibă grijă ca să nu se tipărească nimic potrivnic credinţei creştine, nimic care ar putea duce în ispită pe dreptcredincioşi“. Şi pentru ca zisele cărţi să nu pricinuiască cine ştie ce nenorociri, s-a ordonat să fie cercetate toate cataloagele de cărţi şi toate cărţile tipărite, iar cele ce vor fi găsite că conţin ceva potrivnic confesiunii catolice să fie arse.

O, voi care înfiinţaţi o cenzură, gîndiţi-vă că puteţi fi asemuiţi cu papa Alexandru al VI-lea şi ruşinaţi-vă.

In anul 1515, Sinodul Lateranului cu privire la cenzură a hotărît ca nici o carte să nu fie tipărită fără încuviinţarea clerului.

Din cele de mai sus am văzut că cenzura a fost născocită de preoţime şi însuşită numai de ea. Însoţită de afurisenie şi de o pedeapsă bănească, cu drept cuvînt putea, pe acele vremuri, să pară îngrozitoare celor ce ar fi călcat ordonanţele ei. Dar răsturnarea puterii papale de către Luther, despărţirea de biserica catolică a diferitelor confesiuni, certurile dintre diferitele puteri în decursul Războiului de treizeci de ani a făcut să iasă la iveală multe cărţi, fără ştampila obişnuită a cenzurii. Pretutindeni însă tagma duhovnicească şi-a însuşit dreptul de a înfiinţa cenzura asupra publicaţiilor ; şi cînd, în 1650 s-a introdus în Franţa cenzura civilă, facultatea de teologie a Universităţii din Paris a protestat, invocînd faptul că de 200 de ani ea a exercitat această funcţiune.

Curînd după introducerea tiparului *) în Anglia a fost înfiinţată cenzura. Camera stelată [148], nu mai puţin înspăimîntătoare pe vremea ei în Anglia, ca în Spania Inchiziţia sau în Rusia Cancelaria secretă, a limitat numărul tipografilor şi al maşinilor de tipar ; a instituit un „liberator“ [149], fără învoirea căruia nimeni nu îndrăznea să tipărească. Cruzimile ei faţă de cei ce scriau despre stăpînire sînt nenumărate şi istoria e plină de ele. Aşa că, dacă în Anglia superstiţia religioasă n-a fost în stare să pună raţiunii grelele cătuşe ale cenzurii, ele i-au fost puse de către superstiţia politică. Dar atît una cît şi cealaltă s-au îngrijit ca stăpînirea să rămînă nevătămată, ca ochii gîndirii luminate să rămînă mereu acoperiţi de ceaţa înşelăciunii şi ca silnicia să domnească pe socoteala raţiunii.

Odată cu moartea contelui Strafford [150] s-a prăbuşit şi Camera stelată ; dar nici dispariţia acestuia, nici executarea lui Carol I n-au putut să întărească în Anglia libertatea tiparului. „Parlamentul cel lung“ [151] a reînnoit măsurile precedente luate îm-

*) William Cackston, un negustor londonez, a deschis în Anglia o tipografie în timpul lui Edward al IV-lea, în 1474. Prima carte tipărită în limba engleză a fost „Consideraţiuni asupra jocului de şah“ tradusă din limba franceză. A doua a fost „Culegere de discursuri şi de cuvinte ale filozofilor“ tradusă de lordul Rivers. (N. aut.)

potriva ei. Sub Carol al II-lea şi Iacob I au fost iarăşi reînnoite. Chiar după schimbarea regimului [152], în 1692, ele au fost iarăşi prelungite, însă numai pentru doi ani. În anul 1694 libertatea tiparului a fost pe deplin întărită în Anglia, şi cenzura, căscînd pentru ultima dată, şi-a dat sufletul *).

Guvernul american a adoptat, printre primele măsuri legislative, libertatea presei, care confirmă libertatea cetăţenească. Regiunea Pensylvania spune în legiuirea ei de bază, în capitolul I şi în declaraţia de propunere a drepturilor locuitorilor din Pensylvania, capitolul 12: „Poporul are dreptul să vorbească, să scrie şi să-şi publice părerile; deci libertatea presei nu trebuie în nici un caz împiedicată". În capitolul II, despre forma de guvernămînt, în paragraful 35: „Presa să fie liberă pentru toţi care vor să examineze legile adunării legislative sau ale vreunei alte ramuri de conducere". În proiectul despre forma de guvernare în statul Pensylvania, publicat pentru ca locuitorii acestuia să-şi poată comunica observaţiunile, în 1776 în iulie, paragraful 35: „Libertatea presei să fie deschisă pentru toţi cei care doresc să examineze activitatea legislativă a guvernului şi adunarea generală să nu se atingă de aceasta prin nici o lege. Să nu fie chemat în judecată nici un tipograf pentru faptul că a scos la lumina zilei observaţiuni, aprecieri, faptele adunării generale remarcate, despre diferite ramuri ale conducerii, despre treburile generale sau despre purtarea funcţionarilor, atît pe cît aceasta se referă la îndeplinirea funcţiilor lor. Statul Delavara în proclamaţia explicativă a drepturilor, în capitolul XXIII, spune: „Libertatea presei să fie păstrată neîncetat". Statul Maryland, în capitolul XXXVIII, se exprimă cu aceleaşi cuvinte. Virginia, în capitolul XIV, spune următoarele cuvinte: „Libertatea presei este cea mai mare apărare a libertăţii statului".

---

*) In Danemarca libertatea tiparului a durat numai o clipă. Versurile lui Voltaire, dedicate regelui danez cu acest prilej, au rămas mărturie că nu e bine să te grăbeşti cu lauda nici măcar a unei legiferări înţelepte. (N. aut.)

Înainte de revoluţia din 1789 din Franţa, nicăieri n-a fost atît de stingherit tiparul ca în această ţară. Argusul cu o sută de ochi, Briareu [153] cu o sută de braţe, poliţia pariziană prigonea furioasă scrierile şi scriitorii. In temniţele Bastiliei se istoveau nefericiţii care îndrăzniseră să dojenească jaful miniştrilor şi depravarea lor. Dacă limba franceză n-ar fi atît de uzitată în Europa, n-ar fi o limbă obştească, atunci Franţa, gemînd sub gîrbaciul cenzurii, nu s-ar fi ridicat pînă la acea înălţime de idei pe care au atins-o mulţi din scriitorii ei. Dar folosirea generală a limbii franceze a îndemînat la înfiinţarea de tipografii în Olanda, Anglia, Elveţia şi Ţara Nemţească, şi tot ce nu putea apare în Franţa, se publica liber în celelalte ţări. Astfel, forţa, fudulă de muşchii ei, a ajuns de batjocură şi nu fioroasă; astfel fălcile care spumegau de furie au rămas de ruşine şi cuvîntul hotărît a scăpat neînghiţit de ele.

Cît e de ciudată inconsecvenţa minţii omeneşti! Astăzi, cînd în Franţa toţi vorbesc de libertate, cînd destrăbălarea şi anarhia au ajuns pînă la marginea posibilului, cenzura nu e desfiinţată. Şi cu toate că acolo se tipăreşte tot fără alegere, însă se tipăreşte pe ascuns. Deunăzi am citit — plîngă-se francezii de soarta lor, şi împreună cu ei toată omenirea! — am citit că Adunarea Naţională, procedînd tot atît de samavolnic, ca pînă acum regele lor, a confiscat cu forţa o carte tipărită şi pe autorul ei l-au dat în judecată pe motivul că a îndrăznit să scrie împotriva Adunării Naţionale. La Fayette a fost executorul acestei sentinţe. O, Franţa! Mai umbli pe lîngă şanţurile Bastiliei![154]

Marele număr al tipografiilor din Ţara Nemţească, făcînd cu neputinţă descoperirea lor de către ocîrmuire, o împiedică să-şi dezlănţuie furia împotriva raţiunii şi a culturii. Guvernele statelor mărunte ale Germaniei se străduiesc să îngrădească libertatea tiparului, dar fără succes. Deşi Wekkerlin a fost pus sub pază de către o stăpînire setoasă de răzbunare, dar „Monstrul sur“ [155] a rămas în mîinile tuturor.

Răposatul Friedrich al II-lea, regele Prusiei, a dat libertatea tiparului, nu prin vreo dispoziţie legală, ci printr-o simplă învoire şi potrivit ideilor lui. De ce să ne mirăm că n-a desfiinţat cenzura ? Era autocrat şi pasiunea lui favorită era atotputernicia. Dar — să ne reţinem rîsul — aflînd că un oarecare a adunat decretele lui şi avea intenţia să le dea la tipar, Friedrich i-a ataşat doi cenzori, sau mai bine zis, doi brăcuitori. — O, stăpînire ! O, atotputernicie ! N-ai încredere în muşchii tăi, te temi să nu te învinuieşti tu însuţi, te temi ca limba să nu te dea de gol, ca propria ta mînă să nu te pălmuiască. — Dar ce lucru bun puteau face aceşti cenzori împuterniciţi ? Nimic bun, puteau numai să strice. Ascuns-au ei de ochii urmaşilor vreo legiuire absurdă, pe care stăpînirea de ruşine s-o lase la aprecierea viitorului, sau care, fiind cunoscută, ar fi putut împiedica stăpînirea de a comite cine ştie ce monstruozitate ? Joseph al II-lea a dărîmat în parte îngrădirile care, sub ultimele ocîrmuiri ale Austriei, sub domnia Mariei-Thereza, oprimau raţiunea ; dar el n-a putut lepăda povara prejudecăţilor şi a edictat şi el o lungă ordonanţă cu privire la cenzură [156]. Dacă trebuie să-l lăudăm pentru faptul că n-a interzis critica hotărîrilor lui, dacă n-a oprit să se găsească neajunsuri în purtarea lui şi să fie dojenit în presă pentru ele, în schimb trebuie să-l condamnăm că a pus zăbală exprimării libere a ideilor. Cît de uşor poţi folosi aceasta în rău !... *) De ce să ne mirăm ? Spunem şi acum ca mai înainte : era împărat. In capul cui poate exista mai multă inconsecvenţă decît în capul unui împărat ?

In Rusia... Ce s-a întîmplat cu cenzura în Rusia, veţi afla altă dată. Iar acum, fără să cenzurez caii de poştă, am pornit în grabă la drum.

---

*) In ultimele informaţii citim că urmaşul lui Joseph al II-lea intenţionează să înfiinţeze iar comisia cenzurii, desfiinţată de predecesorul lui. (N. aut.)

„Stă mesteacănul pe cîmp, mestecene, pletosule, hei liuli, liuli, liuli..." Horă de fete şi femei tinere; joacă. „Să mergem mai aproape", mi-am spus eu în gînd, tot răsfoind hîrtiile găsite ale amicului meu. Dar cînd am citit cele ce urmează, nu m-am mai putut duce la horă. Mîhnirea mi-a astupat urechile, voiosul glas al bucuriei naive n-a mai putut pătrunde pînă la inima mea. Prietene! [158] Oriunde te vei fi găsind în clipa de faţă, ascultă şi judecă:

De două ori pe săptămînă [159] toată împărăţia rusă este înştiinţată că N.N. sau B.B. nu-i în stare sau nu vrea să plătească ceea ce a împrumutat sau a luat, sau ceea ce se pretinde de la el. Fie că suma împrumutată a fost pierdută la cărţi, cheltuită pe mîncare, băutură sau călătorii, sau pe cadouri, sau prăpădită în apă sau în foc; fie că N.N. sau B.B. s-a îndatorat din cine ştie ce alte pricini şi a ajuns să fie tras în judecată. Orice ar fi fost, în „Buletin" apare anunţul: „Astăzi în... la ora 10 seara, pe baza hotărîrii tribunalului judeţean (sau orăşenesc), se va vinde la licitaţie publică averea imobilă a căpitanului de rezervă G... constînd în casa din strada... Nr... pe lîngă aceasta şi şase suflete de sex masculin şi feminin. Vînzarea va avea loc în sus-zisa casă. Doritorii pot lua cunoştinţă la timp de obiectul vînzării".

Amatori de lucru ieftin se găsesc totdeauna destui. A venit ziua şi ora vînzării. Se adună cumpărătorii. In sala unde are loc vînzarea stau nemişcaţi cei osîndiţi a fi vînduţi. Un moşneag de 75 de ani, sprijinit într-un băţ de ulm, e dornic să ghicească în ale cui mîini o să-l arunce soarta, cine are să-i închidă ochii. Moşneagul fusese cu boierul cel bătrîn — tatăl stăpînului său — în campania din Crimeia, sub feldmareşalul Münnich [160] în bătălia de la Frankfurt [161] salvase viaţa stăpînului său, rănit, ducîndu-l pe umerii săi din învălmăşeală. Intors acasă, a fost „diadka" *) boierului celui tînăr, pe atunci copil încă, şi l-a scăpat o dată de la moarte prin înec, cu primejdia propriei

*) Slujitorul care îngrijea băieţii în familiile nobile. (N. red. rom.)

vieţi, aruncîndu-se după el într-o apă în care copilul căzuse de pe un pod umblător. Mai tîrziu, cînd boierul tînăr era subofiţer al gărzii, l-a răscumpărat din închisoare, unde fusese aruncat pentru datorii. — O bătrînă de 80 de ani, nevasta moşneagului, fusese doica mamei boierului tînăr, apoi dădaca lui, apoi menajeră pînă chiar în momentul cînd a fost scoasă la vînzare. În tot timpul cît a slujit nu irosise nimic din averea stăpînilor, nu se lăcomise la nimic, nu minţise niciodată ; şi dacă i-a supărat uneori, apoi poate din prea mare iubire de adevăr. — O femeie de 40 de ani, văduvă, doica boierului tînăr. Şi pînă în clipa de faţă îl iubeşte ca pe copilul ei. În vinele lui curge doar sîngele ei. Fusese pentru el ca o a doua mamă ; ei îi datoreşte el viaţa chiar mai mult decît mamei adevărate. Aceasta l-a zămislit în voluptate, dar nu prea s-a îngrijit de copilăria lui. Doica şi dădaca erau educatele lui [162]. Şi acum se despart de el, ca de un fiu. — O fată tînără de 18 ani, fiica ei şi nepoata celor doi bătrîni. Priveşte-o, fiară sălbatică, monstru, lepădătură ! Uită-te la obrajii ei rumeni, vezi lacrimile care curg din ochii ei frumoşi. N-ai fost tu acela, care neputînd să-i prinzi nevinovăţia în plasa făgăduielilor tale mincinoase, nici s-o îndupleci prin ameninţări şi maltratări, ai recurs în cele din urmă la înşelăciune, cununînd-o cu instrumentul mîrşăviilor tale şi, sub aparenţa lui, ai gustat din voluptatea pe care ei îi era scîrbă s-o împărtăşească cu tine. Ea a aflat vicleşugul tău. Cel cununat cu ea nu s-a mai atins de patul ei, iar tu, lipsit de plăcerea ta, ai întrebuinţat silnicia. Patru răufăcători, îndeplinitorii poruncii tale, ţinînd-o de mîini şi de picioare... dar să ne oprim aici. Citeşte-i durerea pe faţă, vezi-i disperarea în ochi ! Îşi ţine în braţe pruncul, tristul fruct al înşelăciunii sau al siluirii, însă copie vie a desfrînatului său tată. După ce l-a născut, nenorocita ţi-a uitat sălbăticia, a început chiar să prindă dragoste pentru el. Şi acuma îi e frică să nu încapă pe mîinile unuia la fel cu tine. — Pruncul... E copilul tău, barbarule, sîngele tău ! Sau crezi că, acolo unde n-a fost ceremonie bi-

sericească, nu este nici datorie? Crezi că o cununie silită poate fi socotită alianţă sfîntă? Crezi că blagoslovirea dată din ordinul tău de un propovăduitor năimit al cuvîntului lui dumnezeu a consfinţit într-adevăr această căsătorie monstruoasă? Cel atotputernic urăşte sila; numai dorinţa sinceră a inimii e pe placul lui. Numai unirea din dragoste e fără păcat... O! Cîte aşa zise căsătorii, care de fapt sînt depravare şi prostituţie, se săvîrşesc la noi în numele preabunului părinte şi mîngîietor al celor obijduiţi, de către mărturisitorii lui, nevrednici de misiunea lor! — un vlăjgan de vreo 25 de ani, bărbatul ei cu cununie, tovarăşul de drum şi omul de încredere al stăpînului. In ochi i se citeşte ură şi sete de răzbunare. Ii pare rău de gudurelile lui pe lîngă stăpînuşău. In buzunar are un cuţit pe care-l ţine strîns în mînă. Nu-i greu să-i ghiceşti intenţia... Degeaba orice zvîrcoliri! Ai să fii proprietatea altuia. Mîna noului tău stăpîn va apăsa greu pe capul robului, îţi va îndoi grumazul. Foamea, gerul, arşiţa, cazna te vor sili la toate umilinţele. Mintea ta e străină de orice gînd nobil. Tu nu ştii să mori. Te vei lăsa îngenunchiat, vei fi rob şi cu duhul, cum eşti cu trupul. Dacă vei îndrăzni să te împotriveşti, vei muri în lanţuri de o moarte înceată. Judecător între tine şi stăpînul tău nu este. Călăul tău nici nu va voi să te pedepsească cu mîna lui. El va fi acuzatorul tău. Te va da pe mîna justiţiei. — Justiţie! — Cînd acuzatului aproape nu i se dă voie să se dezvinovăţească... Să trecem peste ceilalţi nenorociţi scoşi la vînzare.

Se auzi zgomotul înăbuşit al ciocanului fatal [163] şi cei patru nenorociţi îşi aflară soarta. Lacrimi, gemete, plînsete loviră urechile întregii adunări. Se înduioşează şi cei mai tari de înger. O, inimi împietrite! La ce foloseşte mila voastră stearpă? Dacă am avea şi noi suflete de quaker [164], am contribui cu toţii, am răscumpăra pe aceşti nenorociţi şi le-am dărui libertatea. Bieţii oameni! Au trăit atîţia ani alături unul de celălalt şi acuma, pe lîngă ruşinea vînzării, simt şi durerea despărţirii. Ce bătaie de joc, ce pîngărire a oricărui simţămînt de omenie! Dar dacă legea în-

găduie aşa ceva (sau, mai bine zis, obiceiul barbar, căci în lege nu e scris), cu ce drept se vinde şi pruncul ? Este copil nelegitim ; după lege e slobod. Staţi ! Vreau să denunţ această fărădelege ! Vreau să-l scap. Dacă odată cu el aş putea salva şi pe ceilalţi ! O, soartă ! De ce m-ai nedreptăţit la împărţirea darurilor tale ? Azi mi-e sete de o privire binevoitoare din ochii tăi ; azi încep să înţeleg patima bogăţiei. Mi-era inima strînsă de durere. Am simţit nevoia de a părăsi adunarea şi am fugit afară, după ce am dat nenorociţilor ultima mea leţcaie. Pe scară m-am întîlnit cu un prieten al meu, un străin. — Ce-i cu tine, plîngi ? — Intoarce-te, — i-am răspuns. — Nu intra, ca să nu fii martor al unei privelişti ruşinoase. Ai veştejit cîndva obiceiul barbar al negoţului cu sclavi negri, care se practică în ţinuturile îndepărtate ale patriei tale ; nu intra, — repetai, — ca să nu vezi cît sîntem de înapoiaţi ; şi nu cumva să povesteşti această ruşine concetăţenilor tăi cînd le vei vorbi despre obiceiurile noastre ! — Nu pot să cred aşa ceva, — îmi spuse amicul meu ; — e cu neputinţă să existe un asemenea obicei ruşinos într-o ţară unde gîndirea şi credinţa sînt libere... — Nu te mira, — îi răspunsei. — Libertatea credinţei îi supără cel mult pe popi şi pe călugări ; dar şi ăştia poftesc mai degrabă să agonisească o oaie pentru ei, decît să cîştige o oiţă pentru turma lui Hristos. Pe cînd libertatea ţăranilor ar jigni, pare-se, dreptul de proprietate. Iar acei care ar putea lupta pentru libertate sînt ei înşişi mari proprietari ; de la comitetele lor nu putem aştepta libertatea ; aceasta va rezulta din însăşi povara robiei.

TVER [165]

Aici, la masa de prînz, un comesean, venind vorba de poezie, mi-a spus : — La noi poezia, în diferitele înţelesuri ale acestui cuvînt, este încă foarte departe de perfecţiune. Parcă se trezise, dar acum iarăşi

doarme dusă... iar versificaţia, după ce a făcut oarecare progrese, a înţepenit.[166]

Lomonosov, pricepînd ridicolul costumului polonez [167] al versului rusesc, l-a dezbrăcat de cazachina care nu-l prindea deloc. Dînd modele frumoase de versuri noi, el a impus urmaşilor frîul ilustrului său exemplu; şi nimeni pînă azi n-a îndrăznit să se scuture de el. Din nenorocire s-a întîmplat să aibă de contemporan pe Sumarokov, poet excelent. Şi el s-a folosit de „metrul" lomonosovian; şi azi, după pilda lor, nu-i vine în gînd nimănui că mai există şi altceva decît iambi — metrul în care au scris aceşti doi mari bărbaţi. E drept că amîndoi aceşti mari poeţi au indicat şi regulile celorlalte moduri de versificaţie, iar Sumarokov a dat şi exemple de feluriţi „metri"; însă aceste exemple sînt prea neînsemnate ca să fi meritat a fi imitate. Dacă Lomonosov ar fi compus pe „Iov" sau „Cîntăreţul de psalmi" [168] în dactili sau „Sumarokov ar fi scris „Semira" şi „Dmitri" [169] în trohei, poate că şi Heraskov s-ar fi gîndit că se poate scrie şi în alte versuri decît iambice şi, prin munca lui de opt ani [170], el ar fi cîştigat mai multă glorie, descriind cucerirea Kazanului într-un metru mai propriu pentru o epopee. Nu mă mir că vechiul tricorn i s-a pus lui Virgiliu [171] pe croiala lui Lomonosov. Ar fi fost însă de dorit ca să-l avem pe Homer [172] în versuri de acelaşi ritm cu originalul, adică în hexametri; Kostrov, deşi nu e poet, ci traducător, ar fi făcut epocă în versificaţia noastră şi ar fi grăbit progresul poeziei cu o întreagă generaţie.

Dar nu numai Lomonosov şi Sumarokov au creat prozodia rusă. Neobositul salahor Trediakovski a contribuit nu puţin la aceasta cu „Telemahida" lui. Acum e foarte greu de dat un exemplu de versificaţie nouă, fiindcă, în rău şi în bine, metodele de versificaţie au prins rădăcini adînci. Parnasul e înconjurat de iambi şi rimele stau santinelă pretutindeni. Dacă i-ar da în gînd cuiva să scrie în dactili, îndată i l-ar da pe Trediakovski dădacă [173]; şi cel mai frumos copil va părea multă vreme un monstru, pînă nu vom avea şi noi un Milton, un Shakespeare sau un Voltaire. Atunci

şi pe Trediakovski îl vor dezgropa din mormîntul uitării acoperit cu muşchi, vor găsi şi în „Telemahida“ versuri frumoase, pe care le vor da ca exemplu.

O schimbare în mai bine a versificaţiei va fi mult timp stingherită de faptul că urechea s-a deprins cu rima. După ce am auzit mereu versuri care sună din coadă, cele nerimate ne par grosolane, hodorogite şi lipsite de armonie. Aşa o să fie cîtă vreme în Rusia limba franceză va fi în uz mai mult decît alte limbi. Simţul nostru, întocmai ca o plantă tînără şi plăpîndă, poate creşte drept sau strîmb, după cum a încolţit. Afară de aceasta, şi în poezie, ca în toate, e chestie şi de modă ; dacă moda cuprinde ceva cît de cît firesc, este acceptată fără nici o împotrivire. Dar orice lucru la modă durează numai o clipă ; şi mai ales în poezie. Luciul exterior se ruginește, însă frumuseţea adevărată nu se ofileşte niciodată. Homer, Virgilius, Milton, Racine, Voltaire, Shakespeare, Tasso şi mulţi alţii vor fi citiţi, pînă va pieri specia omenească.

Cred că-i de prisos să vă vorbesc despre diferitele specii de versuri proprii limbii ruseşti. Ce este un iamb, un troheu, un dactil sau un anapest, ştie oricine are o cît de slabă idee de prozodie. Ceea ce n-ar fi inutil, ar fi să pot da exemple suficiente pentru fiecare specie ; dar asta întrece forţele şi priceperea mea. Dacă sfatul meu ar avea oarecare efect, aş spune doar că poetica rusă, ba chiar limba rusă s-ar îmbogăţi mult, dacă traducerea operelor poetice nu s-ar face numai în iambi. De pildă, ar fi mult mai potrivit pentru o poemă epică dacă „Henriada“ [174] nu s-ar fi tradus în versuri iambice.

Toată tirada de mai sus tovarăşul meu de masă a rostit-o într-un suflet şi cu atîta volubilitate că n-am izbutit să plasez o vorbă, deşi aş fi avut multe de spus întru apărarea metrului iambic şi a poeţilor care au scris în acest metru.

— Şi eu, — continuă dînsul, — am urmat acest exemplu contagios şi am compus versuri iambice, însă ode. Iată rămăşiţa uneia din ele ; toate celelalte le-am ars ; ba şi pe cea rămasă o aşteaptă aceeaşi soartă. La Moscova n-au vrut s-o tipărească pentru două

motive: primul, pentru că înţelesul versurilor e neclar şi multe din ele sînt ca din topor; al doilea, pentru că obiectul versurilor nu se potriveşte cu ţara noastră. Acum mă duc la Petersburg unde voi încerca să o dau la lumină. Mă măgulesc, ca tată iubitor al copilului său, cu speranţa că de hatîrul celui de al doilea motiv pentru care n-au vrut să mi-o tipărească la Moscova, vor fi mai indulgenţi pentru cel dintîi. Dacă n-o să vă plictisească, să citiţi cîteva strofe... — Îmi întinse o hîrtie. O desfăcui şi citii: Libertate...[175] Odă... — Numai din cauza titlului mi-au refuzat învoirea de a da la lumină aceste versuri. Dar îmi aduc foarte bine aminte că în decretul[176] pentru redactarea noului cod se spune cu privire la libertate: „Zicem că este libertate atunci cînd toţi deopotrivă se supun legilor". Prin urmare e foarte la locul lui să vorbim despre libertate la noi...

I

O, dar ceresc, nepreţuit,
Izvor de fapte vitejeşti!
O libertate, libertate!
Un rob vrea astăzi să te cînte.
În suflet varsă-ţi focul tău,
Cu braţul oţelit preschimbă
Bezna robiei în lumină!
Va învia şi Tell şi Brutus,[177]
O, vino iarăşi printre noi
Să se-nspăimînte iar despoţii!

Strofa aceasta au criticat-o pentru două motive: pentru versul „preschimbă bezna robiei în lumină" *). Versul e prea ţeapăn şi greu de rostit din cauza desei repetiţii a literei t şi a multor consoane, „bstva t'mu pretv". La zece consoane — numai trei vocale, cînd se ştie că şi în ruseşte se poate scrie cu aceeaşi dulceaţă ca în italieneşte... Admit... deşi unii au socotit versul acesta foarte reuşit, găsind că pronunţarea anevoioasă zugrăveşte minunat dificultatea acţiunii însăşi. Dar

*) In ruseşte: vo .svet rabstva t'mu pretvori. (N. trad.)

iată a doua pricină: e versul „Să se-nspăimînte iar despoţii"... A dori ca un suveran să se-nspăimînte înseamă a-i dori răul; prin urmare... Dar nu vreau să vă plictisesc cu toate observaţiile făcute asupra versurilor mele. Recunosc că multe au fost juste... Daţi-mi voie să vă citesc mai departe.

2

Eu slobod am văzut lumina

Să trecem peste această strofă. In ea se arată că omul din naştere este slobod în toate privinţele.

3

Dar ce-ngrădeşte pretutindeni
Avîntul libertăţii mele?
Ce-mi pune poftelor hotar?
Puterea şi voinţa obştei!
Pe ea o ascultăm cu toţii
Intr-o simţire şi-ntr-un cuget.
Folosu' obştesc suprema lege!
Voinţa obştei e şi-a mea,
Şi din temuta ei putere
O mică parte am şi eu.

4

Colo în valea roditoare
Printre bogate holde blonde,
Inconjurat de crini în floare
Şi de măslini — simbol de pace —
Un templu străveziu zăreşti,
Mai alb ca marmora de Paros,[178]
Mai sclipitor decît lumina.
Nu fum de jertfă mincinoasă
Se urc-aici de pe altare.
Cu foc e scris pe-al lui fronton:
„Sfîrşit obidei fără vină!"

5

Cu fruntea-ncinsă de-o cunună
Din ramuri de măslin,[179] *şezînd*
Pe-un tron de stîncă neclintită,
Senină şi nepăsătoare
Şedea o surdă zeitate

etc., etc.; se descrie Legea sub înfăţişarea unei zeităţi într-un templu străjuit de Adevăr şi de Dreptate.

6

Din ochii ei severi revarsă
In juru-i spaimă şi nădejde.
Pe nimeni ea nu îndrăgeşte
Dar nimănui nu-i poartă ură.
Dispreţuieşte linguşirea,
Obîrşia, celebritatea,
De jertfă putredă i-e silă...
Nici rude n-are nici prieteni.
Ca dumnezeu din cer împarte,
Senin şi fără părtinire,
Pedeapsa şi răsplata-n lume!

7

Dar iată-un monstru fioros,
Hidră cu capete o sută,
Induioşat, cu ochi-n lacrimi...
Insă venin din gură varsă,
Impărăţii calcă-n picioare,
Cu capul vrea să-atingă cerul:
„Aici mi-e baştina", — grăieşte,
Fantome seamănă-n tot locul
Şi pîclă. Ştie s-amăgească
Dar vrea să crezi în el orbeşte.

8

Văl des şi negru de-ntuneric
Aşterne peste mintea noastră,
Improaşcă bale veninoase...

Descrie superstiţia religioasă, care-i ia omului mintea, îl cufundă în cumplită sclavie şi în eres, îl îmbracă într-un fel de cuirasă :

Ne-nvaţă frica de-adevăr...

Ocîrmuirea zice că e revelaţie dumnezeiască ; însă raţiunea — că e înşelătorie.

9

Vedem întinse ţări în care
Stă tronul sumbru al robiei...

Superstiţia religioasă şi politică, sprijinindu-se una pe cealaltă.

Tovarăşi sînt în asuprire :
Intîia-ncătuşează mintea,
A doua-nlănţuie voinţa,
Zicînd : „Spre binele obştesc...

10

„Sub streaşina şerbiei triste
Nu-s pomi cu fructele de aur ;
Unde e mintea îngrădită,
Nu încolţeşte măreţia."

Şi toate urmările funeste ale robiei : nepăsarea, trîndăvia, laşitatea, foamea etc.

11

Orgolios, cu fruntea-n sus,
Ţinînd în mînă buzduganul,
Pe tronul-nalt şezînd,
El în noroade vede numai
Nişte mîrşave creaturi !
In mîna lui sînt viaţa, moartea :
„De vreau, îl cruţ pe ucigaş,
„Îi dau onoruri şi putere.
Cînd rîd, toţi trebuie să rîdă,

Iar cînd mă-ncrunt, să se-nspăimînte...
Nu poate nimeni să trăiască
Decît doar prin voința mea."

12

„Și auzim cu sînge rece..."

cum șarpele lacom, batjocorind pe toți, otrăvește zilele bucuriei și ale plăcerii. Dar deși toți stau îngenunchiați în jurul tronului tău, cutremură-te! Răzbunătorul, prorocul libertății, se apropie!

13

Răsar deodată-ntregi armate
De luptători, zoriți să spele,
In sîngele călăului
Incoronat, obida lor.
Ii va-narma pe toți nădejdea,
Sclipind văd săbii ascuțite,
Și moartea-n fel de chipuri zboară
In jurul capului trufaș.
Hura! Noroade-ncătușate,
Dreptatea sfîntă ne răzbună:
Tiranu-i dus pe eșafod!

14

Rupînd c-un aspru pîrîit
Perdeaua beznei mincinoase,
Și doborînd hidosul idol
Al nesătulei tiranii,
Pe uriașul cu o sută
De brațe, ferecat în lanțuri,
Il tîrîie, ca pe-un veri-cine
Spre tronu-n care cîrmuise
Să-l judece poporul-rege:
— Cum îndrăznișI, tiran nemernic,
Dușman orînduirii mele,
Tîlhar încoronat de mine,
In contra mea să te ridici?

15

In purpură te-am îmbrăcat,
Te-am pus dreptății păzitor,
Orfani și văduve să aperi,
Cu cei nevinovați să fii
Ca un părinte iubitor;
Să răsplătești pe slujitorii
Zeloși ai patriei iubite,
Să fii icoană a virtuții,
Prigonitor neîmpăcat
Al clevetirii și minciunii.

16

Și vasele ce-acopăr marea...

eu le-am trimis ca să agonisească bună stare și bogăție. Am dorit ca plugarul să nu fie prizonier pe țarina sa și te-aș fi binecuvîntat...

17

Nici sîngele nu mi-am cruțat,
Ți-am dat armate de ne-nvins
Să lupte sub comanda ta,
Cu tine lauri să cîștige.
Turnat-am monștri de oțel 180
Ca să zdrobești dușmanii țării.
Pentru folosul tuturor
Despic pămîntu-n adîncime —
Metalul sclipitor îl caut,
Pe tine să te-mpodobesc.

18

Dar tu, uitîndu-ți jurămîntul,
Uitînd că eu ți-am dat coroană
Ca mie tu să-mi porți de grijă,
Tu te crezuși stăpîn, nu eu!
Cu spada ție-ncredințată
Stricat-ai vechea rînduială,

Ai rîs de adevăr, poruncă
Ai dat de el să ne ferim.
Bîrfelii drumu-i netezești.
L-ai invocat în ruga ta
Pe dumnezeu și nu pe mine —
De mine tu te-ai lepădat.

19

Și pîinea pentru hrana mea,
Stropită cu sudori de sînge,
Cu tine o împărtășesc —
Eu munca n-am precupețit-o.
Nesațiul tău e fără margini,
Nici o comoară nu-ți ajunge!
Comorile nu-ți mai ajung
De iei și zdreanța de pe mine?
Cu daruri vrei să copleșești
Pe favorit, și să acoperi
Cu aur și cu pietre scumpe
Ibovnica nerușinată!
Sau aurul ți-e dumnezeu?

20

Răsplata cuvenită muncii
O dăruiești celor nemernici.
Cu sabia menită crimei
AmenințI pe nevinovați.
Oștirea, scutul meu, n-ai dus-o
In glorioase bătălii
Să lupte pentru omenire.
Să sîngereze ai trimis-o,
Ca vreun chefliu, mai știu eu unde,
Căscînd, să zică: „Ce erou!"

21

Cel mai cumplit răufăcător...

Ai îngrămădit nelegiuiri peste nelegiuiri. Ai îndrăznit să-ți îndrepți sulița împotriva mea...

Mori! Mori de moarte însutită. —
E glasul poporului...

22

O, mare om, perfid, bigot,
Crud, demagog şi sacrileg!
In lume singurul exemplu
De despot binefăcător;
Pe tine Cromwell[181] *te slăvesc,*
Sugrumător de libertate,
Căci tu, avînd în mîini puterea,
In primul rînd le-ai arătat
Urmaşilor, spre-nvăţătură,
Cum se răzbună un popor!
La moarte-l osîndişi pe Carol!

23

Şi iată, glasul libertăţii răsună în toate colţurile lumii...

Intreg norodul se adună
Şi sfarmă tronul de oţel.
Intocmai ca Samson, el surpă
Palatul intrigii perfide,
Şi Legii îi ridic-un templu
Măreţ cum e cereasca boltă.
Eşti mare, duh al libertăţii!
Eşti creator ca dumnezeu!

24

In strofele următoare se descrie domnia libertăţii şi efectele ei: siguranţa, liniştea, prosperitatea, progresul.

34

Dar patima nenorocită
Aţîţă focul răutăţii...

şi curmă liniştea cetăţenilor.

Părinți și fii ea învrăjbește,
Căminul conjugal îl surpă...

și celelalte consecințe ale instinctului neînfrînat de dominație.

35, 36, 37

Descrierea efectelor dezastruoase ale luxului. Discordie și război civil. Marius. Sulla. [182] Augustus...

Și libertății turbulente
Punîndu-i capăt, împleti
Ghirlande sceptrului de fier...

ca urmare... sclavia...

38, 39

Aceasta este legea Naturii : Din suferință se naște dorul de libertate ; din prea mare libertate — iară sclavie...

40

De ce ne-am mira ? Și omul se naște pentru a muri...

Următoarele opt strofe conțin prorociri despre soarta viitoare a patriei ; ea se va desface în bucăți, și cu atît mai repede, cu cît va fi mai întinsă. Dar vremea n-a sosit încă. Atunci cînd va veni

Zăvorul greu al nopții negre
Sinistru răsuna-va...

Stăpînirea îndărătnică, înainte de a-și da sufletul, va pune strajă cuvîntului și-și va aduna toate puterile pentru ca să zdrobească, cu ultima lovitură, libertatea renăscîndă...

49

Dar omenirea în lanțuri își va ridica vocea. Insuflețită de nădejdea libertății și de dreptul natural in-

destructibil, va începe a se mişca... Se va cutremura stăpînirea... Atunci, încordarea tuturor puterilor... şi tirania, într-o clipă.

Ca fumul se va risipi.
O zi, ferice printre toate!

50

Puternic sună glasul Firii,
Al creaţiunii glas divin...

Se clatină bolta întunecoasă. Libertatea a răsărit luminoasă...

Acesta e sfîrşitul, — îmi spune poetul de modă nouă. Am fost încîntat... Poate aş fi avut poftă să fac oarecari aprecieri nu tocmai favorabile asupra versurilor; dar clopoţelul mi-a adus aminte că la drum e mai sigur să dai pinteni unor mîrţoage de poştă, decît să faci echilibristică pe Pegas [183], mai ales cînd e cu nărav.

GORODNIA [184]

Cînd am intrat în acest sat, nu cînturi poetice mi-au lovit auzul, ci bocete sfîşietoare de femei, copii şi bătrîni. Curios să aflu pricina frămîntării care se observa pe uliţă, m-am dat jos din chibitcă şi am spus poştalionului să tragă în curtea hanului.

Apropiindu-mă de nişte oameni care stăteau adunaţi laolaltă, am aflat că pricina vaietelor şi lacrimilor multora din cei strînşi acolo era recrutarea. Se adunaseră aici din satele vecine moşiereşti, şi ale statului, flăcăi şi bărbaţi spre a fi recrutaţi.

O femeie de vreo 50 de ani îl ţinea de gît pe un flăcău de 20 şi se tînguia: — Copile dragă, cui mă laşi? Pe mîna cui laşi căminul părintesc? Pe lanurile noastre o să crească iarbă şi muşchi pe bordeiul nostru. Măicuţa ta bătrînă o să ajungă pe drumuri. Trupul

meu şubred cine are să-l apere de frig, cine are să-l umbrească de arşiţă ? Cine are să-mi astîmpere foamea, să-mi potolească setea ? Dar nu pentru asta mi se strînge atîta inima : cine are să-mi închidă ochii cînd mi-oi da sufletul ? Cine va primi blagoslovenia mea ? Cine va încredinţa trupul meu ţărînei, mama noastră a tuturor ? Cine va veni să-mi pomenească numele deasupra mormîntului ? Nu va picura pe el lacrima ta fierbinte ; nu voi avea parte de această mîngîiere.

O codană care stătea lîngă bătrînă se văita şi ea : — Pleacă sănătos, dragul meu, du-te cu bine, soarele meu ! Logodnica ta nemîngîiată nu va mai avea zi senină. N-au să mă mai pizmuiască tovarăşele. Amar şi vai de zilele mele. Mă părăseşti nici văduvă, nici femeie măritată. Măcar să ne fi dat voie cîinele de staroste să ne cununăm. Iubitul meu scump, măcar o noapte să fi dormit la sînul meu alb... Poate s-ar fi îndurat dumnezeu şi mi-ar fi dăruit un copilaş, să-mi mîngîi singurătatea...

Flăcăul le răspunse : — Nu mai plîngeţi, că mi se rupe inima. Ne cheamă ţarul la datorie. A căzut sorţul [185] pe mine. Aşa a vrut dumnezeu. Dar fiţi pe pace : cui nu-i e scris să moară scapă cu viaţă. Şi poate oi avea noroc să viu cu regimentul prin părţile astea. Poate m-oi învrednici şi eu de galoane... Nu-ţi face inimă rea, măicuţă dragă, şi ai grijă de Praskoviuşka. — Acest recrut era dintr-un sat de pe domeniile economice. [186]

Dintr-un alt grup din apropiere am auzit însă cu totul altfel de vorbe. In mijlocul lui, un bărbat cam de vreo 30 de ani, de statură mijlocie, se uita voios la cei dimprejur. Iată ce spunea :

— Dumnezeu mi-a ascultat ruga. Lacrimile nenorocitului au ajuns pînă la mîngîietorul nostru al tuturor. De acum înainte ştiu măcar că soarta mea va atîrna de purtarea mea, bună sau rea. Pînă acum atîrna de toanele unei muieri. Numai gîndul că n-am să mai fiu bătut fără judecată, şi încă mă împacă cu viaţa.

Înţelegînd din aceste vorbe că omul fusese slugă boierească, am fost curios să aflu de la dînsul pricina

ciudatei sale veselii. La întrebarea mea, iată ce mi-a răspuns : — Domnul meu, dacă de o parte ar fi o spînzurătoare şi de cealaltă o apă adîncă şi repede şi dacă, aflîndu-vă la mijloc, între aceste două primejdii, aţi fi silit să păşiţi sau la dreapta sau la stînga, să alegeţi între spînzurătoare şi apă, ce v-ar îndemna judecata sănătoasă să faceţi ? Cred că oricine s-ar arunca în apă cu nădejdea de a putea scăpa de primejdie trecînd înot pe malul celălalt. N-o să-i dea în gînd nimănui să încerce cu gîtul lui dacă frînghia e tare. Aşa şi cu mine. Grea e viaţa de soldat, dar tot e mai bună decît spînzurătoarea. Şi apoi la urma urmei merge şi cu asta : o clipă şi gata... Dar să mori de moarte înceată, sfîrtecat de gîrbaci, în lanţuri, în beci, veşnic înjurat, gol, desculţ, flămînd, însetat ; domnul meu, „mocofanul" o fi el proprietatea dumneavoastră, aşa cum socotiţi, adesea mai rău ca vitele, dar spre amara lui durere nu e lipsit de simţire. Văd că vă miraţi să auziţi astfel de vorbe din gura unui ţăran ; dar de ce nu vă miraţi de cruzimea tovarăşilor dumneavoastră, a boierilor ?

Şi în adevăr nu mă aşteptam la asemenea cuvinte din partea unui om îmbrăcat cu suman cenuşiu închis şi cu creştetul capului ras.[187] Mă întrebam cum e cu putinţă ca un om din stratul cel mai de jos să aibă vederi la care nu s-au putut ridica aşazişii nobili. Îl rugai să mă lămurească.

— Dacă n-o să vi se urască să ascultaţi povestea vieţii mele, am să v-o spun. M-am născut iobag. Tată-meu fusese „diadka" la fostul meu stăpîn. Slavă domnului că n-o să-mi mai zică „Vanika", sau altă poreclă de batjocură, şi n-o să mai fluiere cînd or vrea să mă strige. Boierul cel bătrîn, om milostiv, înţelept şi cu frica lui dumnezeu, vorbea adesea cu durere despre soarta iobagilor săi. Vrînd să-l răsplătească pe taică-meu, care toată viaţa îi fusese slugă credincioasă, s-a gîndit să-mi dea şi mie creştere la fel ca lui fiu-său. Între noi aproape n-a fost deosebire ; doar că el purta caftan din stofă mai fină. Ce a învăţat boierul tînăr am învăţat şi eu. Am avut ace-

iaşi dascăli şi, fără să mă laud, pot să spun că în multe privinţi am reuşit mai bine ca dînsul.

— Vaniuşa, — îmi spunea adesea boierul cel bătrîn, — norocul tău de tine atîrnă. Tu ai mai multă tragere de inimă pentru învăţătură şi purtare mai bună ca fiu-meu. El are să mă moştenească pe mine, are să fie bogat şi n-o să ştie ce e nevoia ; pe cînd tu... o cunoşti de cînd te-ai născut. Cată aşadar să fii vrednic de grija ce ţi-o port. — Cînd boierul tînăr împlini vîrsta de 17 ani, am fost trimişi amîndoi în străinătate cu un supraveghetor, căruia i se pusese în vedere să mă socotească tovarăş de drum şi nu slugă. La plecarea noastră, boierul bătrîn mi-a spus : — Nădăjduiesc că la întoarcere eu şi părinţii tăi vom fi mulţumiţi de tine. Aici, înlăuntrul hotarelor, eşti rob, dar dincolo de graniţă eşti om slobod. Îţi făgăduiesc că, după ce te vei întoarce, nu vei mai avea să porţi lanţurile cu care te-ai născut. — Cinci ani am petrecut în străinătate ; apoi ne-am întors în Rusia, boierul tînăr bucuros să-şi revadă părintele, iar eu, mărturisesc, măgulindu-mă cu speranţa că se va împlini făgăduiala ce mi se dăduse. Cu ce bătaie de inimă am trecut iarăşi hotarul patriei ! Vai ! Presimţirea mea s-a adeverit : la Riga boierul tînăr a primit vestea morţii tatălui său. Pe el vestea asta l-a mîhnit ; pentru mine a fost un trăsnet... Căci toată strădania mea de a cîştiga prietenia şi încrederea tînărului meu stăpîn fusese zadarnică. Nu numai că nu mă iubea — poate din invidia firească la un suflet mic — dar mă ura.

Băgînd de seamă cît mă copleşise ştirea despre moartea părintelui său, el mă încredinţă că nu va uita făgăduiala ce mi se dăduse — dacă mă voi arăta vrednic de ea... Pînă acum niciodată nu îndrăznise să-mi vorbească în felul ăsta. Chiar la Riga dădu drumul supraveghetorului, ce e drept răsplătindu-l cu multă dărnicie. Adevărul cere să recunosc că fostul meu stăpîn are multe însuşiri bune ; dar ce folos, dacă e uşuratic, slab de caracter !

O săptămînă după sosirea noastră la Moscova, stăpînu-meu s-a îndrăgostit de o fată frumoasă la chip,

dar cu suflet josnic şi haină la inimă. Deprinsă din copilărie cu trufia neamului din care se trage, pentru ea are preţ numai luxul, rangul şi bogăţia. După două luni deveni soţia boierului meu şi stăpîna mea atotputernică. Pînă atunci nu se schimbase nimic în felul meu de viaţă ; cei ai casei mă considerau prieten al stăpînului. El nu-mi poruncea ca unei slugi, dar eu îmi dădeam seama de situaţia mea şi căutam să-i ghicesc dorinţele. Dar de îndată ce tînăra doamnă a călcat pragul casei unde avea să domnească, am şi simţit povara ursitei mele. În prima seară după nuntă, şi a doua zi cînd i-am fost prezentat de către soţul ei drept prieten al său, ea era ocupată cu obişnuitele treburi ale unei căsnicii noi. Dar în seara acestei zile tinerii căsătoriţi poftiseră mai mulţi musafiri la cea dintîi cină dată de ei ; cînd toţi şezură la masă şi mă dusei şi eu la locul meu obişnuit, în capătul cel mai de jos, stăpînă mea se adresă soţului ei, cu glas destul de tare : „Dacă doreşti să şed la masă cu musafirii, apoi să nu mă sileşti să stau la un loc cu o slugă..." Stăpînu-meu, care acum nu mai avea altă voinţă decît a nevestei, aruncă o privire spre mine şi-mi trimise vorbă să mă scol de la masă, că mi se va trimite mîncare în odaia mea. Vă puteţi închipui ce am simţit, la asemenea jignire. Cu ochii plini de lacrimi, dar stăpînindu-mi plînsul, am plecat. În ziua următoare nici n-am îndrăznit să mă arăt. Mîncarea mi s-a trimis în cameră, dar nimeni n-a întrebat de mine. Tot aşa şi în zilele următoare. Într-o zi după prînz, cam o săptămînă după nuntă, noua stăpînă, inspectînd casa şi hotărînd îndatoririle şi culcuşul fiecărui servitor, a intrat şi în camerele mele, pe care le pregătise pentru mine boierul bătrîn. Eu nu eram acasă. Nu voi repeta cuvintele de batjocură pe care le-a spus despre mine cu acest prilej. Cînd m-am întors acasă am aflat porunca ei : de acum înainte locul meu este într-un colţişor din catul de jos, împreună cu ceilalţi servitori holtei. Acolo mi se şi mutase patul şi lada cu hainele şi rufele mele. Toate celelalte lucruri au rămas în fostele mele camere, unde de acum înainte aveau să şadă cameristele stăpînei.

Ce s-a petrecut în sufletul meu cînd mi s-a spus aceasta e mai uşor s-o simtă cine poate, decît s-o spun eu. Dar să nu lungesc vorba. Stăpînă-mea, luînd în mîini ocîrmuirea casei, nu m-a găsit vrednic de altă îndeletnicire decît să mă facă lacheu. A trebuit să îmbrac livreaua. Asta înseamnă : la cea mai mică greşeală sau scăpare din vedere, palme, nuiaua, gîrbaciul... O, domnul meu, mai bine nu m-aş fi născut! De cîte ori nu l-am blestemat pe răposatul meu binefăcător că, datorită lui, am şi eu suflet simţitor ! Mai bine m-ar fi lăsat fără învăţătură, ca să nu-mi dau seama că sînt şi eu om deopotrivă cu toţi. Demult, demult aş fi renunţat la viaţa asta chinuită, dacă nu mi-ar fi fost teamă de acela care e judecătorul nostru al tuturor. M-am hotărît să-mi port jugul cu răbdare. Am răbdat şi durerile trupului şi chinurile sufletului. Dar o nouă şi grozavă jignire a făcut cît pe ce să-mi calc hotărîrea şi să pun capăt urgisitei mele vieţi.

Nepotul stăpînei, un băieţandru de 18 ani, sergent în gardă, deprins cu apucăturile filfizonilor moscoviţi, s-a îndrăgostit de una din cameristele mătuşă-si. Fata, cu simţurile deja încercate, nu i se împotrivi prea mult şi rămase însărcinată. Deşi obişnuit cu „daraverile de dragoste", împrejurarea asta l-a cam fîstîcit pe junele cavaler. Dar mătuşica, aflînd de cele întîmplate, porunci ca fata să nu mai dea ochii cu ea şi pe nepotu-său îl certă — nu prea aspru. După obiceiul stăpînilor „milostivi" ea hotărî, ca pedeapsă pentru fosta sa favorită, s-o mărite cu un grăjdar. Din păcate însă toţi grăjdarii erau însuraţi. Fata însărcinată avea nevoie, de ochii lumii, neapărat de un bărbat. Şi atunci stăpîna, printre toţi servitorii, n-a găsit pe altul mai nimerit pentru treaba asta, decît pe mine !... Această hotărîre mi-a adus-o la cunoştinţă, de faţă fiind şi bărbatu-său, ca fiind o deosebită cinste pentru mine. Umilirea asta n-am mai putut-o răbda : — Femeie fără suflet ! Stă în puterea ta să-mi chinuieşti trupul. Voi ziceţi că legile v-au dat acest drept. Eu nici asta nu cred ; dar ceea ce ştiu bine este că nimeni nu poate fi silit să se căsătorească fără voie. — La aceste vorbe ale mele ea tăcu, muşcîndu-şi buzele de mînie.

Mă întorsei apoi către soţul ei : — Fiu nerecunoscător al unui om de omenie ! Ai uitat şi hotărîrea lui şi chiar făgăduiala ta. Dar să nu împingi la desperare un suflet mai nobil decît al tău. Bagă de seamă ! — Mai mult n-am putut spune căci, din porunca stăpînei, m-au dus în grajd şi m-au snopit în bătaie, fără milă. In ziua următoare, din pricina loviturilor primite, abia am fost în stare să mă scol din pat. Totuşi iar m-au dus în faţa stăpînei. — Te iert, — zise ea, — pentru obrăznicia de ieri. Ia-o pe Mavruşka : te vrea, iar eu, măcar că a greşit, ţin la ea şi vreau să-i împlinesc dorinţa. — Răspunsul meu l-aţi auzit ieri. Altul n-am. Adaug numai că m-oi plînge stăpînirii că vreţi să mă siliţi la ceva la care nu sînteţi în drept. — Atunci, la recrutare ! — răcni stăpîna ca ieşită din fire. Un călător rătăcit într-un pustiu înfricoşător se bucură mai puţin cînd regăseşte cărarea pierdută, decît m-am bucurat eu la auzul acestor cuvinte. Chiar a doua zi porunca stăpînei s-a îndeplinit. Femeie fără minte ! Şi-a închipuit că şi pentru mine a fi soldat este o pedeapsă, ca pentru ceilalţi săteni. Pentru mine recrutarea a fost o pomană ; cînd m-au ras pe creştet, am simţit că am renăscut ! Am prins iar putere, am început iar să judec liniştit. S-a trezit iar în mine nădejdea, dulcea speranţă, mîngîierea celor nenorociţi. — O lacrimă grea, dar nu de durere şi desperare, curse din ochii bietului om. L-am strîns la piept. Faţa i se lumină. — Totul încă nu-i sfîrşit, — zise el voios. — Mi-ai înarmat sufletul împotriva tristeţii. M-ai făcut să simt că necazurile mele nu sînt veşnice.

Despărţindu-mă de acest nenorocit, m-am apropiat de un alt grup, în mijlocul căruia am zărit trei oameni legaţi în lanţuri grele. „Ciudat lucru, mi-am zis la vederea acestor oameni încătuşaţi. Acuma sînt abătuţi, speriaţi, mohorîţi. Nu numai că nu doresc să devină soldaţi, dar trebuie siliţi cu mijloace din cele mai aspre. Dar odată obişnuiţi cu greutăţile vieţii de militar, devin veseli, îndrăzneţi şi nici nu vor să mai audă de starea lor de altădată". Am întrebat pe un om care stătea în apropiere şi care după îmbrăcăminte

părea să fie un vătăşel. — Li s-a pus lanţuri, pesemne, ca să nu fugă ?

— Păi da. Oamenii ăştia au fost ai unui moşier, care a avut nevoie de bani ca să-şi cumpere o caretă nouă. De aceea i-a vîndut unor ţărani ai statului pentru a fi trimişi la recrutare, în locul altora.

— Te înşeli, prietene, — răspunsei eu. — Ţăranii statului n-au dreptul să cumpere ţărani, fraţi de-ai lor.

— Păi treaba nici nu se face aşa cu vînzare şi cumpărare. Stăpînul nenorociţilor ăstora primeşte preţul cu care s-a învoit şi-i sloboade pe oameni din iobăgie. Aceştia, chipurile, după dorinţa lor, sînt primiţi printre sătenii statului din comuna care a dat banii ; iar comuna hotărăşte să fie trimişi la recrutare. Acuma îi duce, împreună cu cei liberaţi, în comună la noi, pentru înregistrare.

Oameni liberi, care n-au făcut nici o faptă rea, în lanţuri, vînduţi ca vitele ! Se cheamă că avem legi înţelepte. Da, înţelepciune care e numai în vorbe ! Nu înseamnă asta să-ţi baţi joc de legi ? Mai mult, înseamnă a-ţi bate joc de sfîntul nume al libertăţii ! O, dacă robii, care gem sub greutatea lanţurilor, împinşi la desperare, ar sfărîma cu fiarele care le încătuşează libertatea, capetele noastre, capetele stăpînilor neomenoşi şi ar înroşi pămîntul cu sîngele nostru ! Ce ar pierde patria prin aceasta ? Din rîndurile poporului s-ar ridica bărbaţi de seamă în locul celor ucişi ; dar aceşti bărbaţi altfel şi-ar înţelege chemarea, n-ar mai nutri gînduri de asuprire. Acesta nu este un vis. Privirea mea străbate perdeaua deasă a vremii, care ascunde ochilor noştri viitorul ; zăresc ce va fi peste un veac. Indignat, am vrut să mă îndepărtez.

Dar oamenii ăştia încătuşaţi de fapt, acum sînt oameni slobozi. Dacă ar avea măcar puţin curaj, ar putea zădărnici planul mişelesc al asupritorilor lor. Ia să mă întorc... — Ascultaţi, prieteni, — zisei acestor oameni, prizonieri în propria lor ţară, — ştiţi voi că dacă nu vreţi, de bunăvoie, să intraţi în armată, nimeni nu vă poate sili ? — Ia lasă, boierule, nu-ţi

mai bate joc de niște oameni amărîți. Și fără glumele dumitale ne e destul de greu să ne despărțim, care de un tată bătrîn și neputincios, care de surori nevîrstnice sau de o nevastă tînără. Noi știm că boierul nostru ne-a vîndut pentru o mie de ruble ca să ne trimeată la recrutare. — Dacă n-ați știut pînă acum, apoi să știți de la mine că după lege nu e voie să se vîndă oameni pentru recrutare; că țăranii n-au voie să cumpere oameni; că boierul vostru v-a slobozit din iobăgie și că cumpărătorii vor să vă înscrie în comuna lor, chipurile, după dorința voastră. — Apoi, dacă e așa, boierule, îți foarte mulțumim. Cînd o să ne ia măsura [188], om spune toți că nu vrem să fim soldați și că sîntem oameni slobozi. — Mai adăugați la asta că boierul v-a vîndut într-un timp neîngăduit de lege *) și cu mijloace silnice. — E ușor să ne închipuim bucuria care s-a ivit deodată pe fețele acestor nenorociți. Săriră în picioare și începură să scuture lanțurile, voind parcă să-și încerce puterile pentru a le rupe. Dar pe mine sfaturile astea cît pe ce să mă bage în mare bucluc: sătenii care-i duceau la recrutare, auzind ce-am spus, săriră furioși la mine: — Ia ascultă, boierule, nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala. Fă bine de-ți cată de drum, c-apăi... — Am încercat să mă împotrivesc, dar ei au început să mă îmbrîncească cu atîta putere, încît am fost silit s-o șterg.

Apropiindu-mă de han, am dat de alți săteni, strînși în jurul unui om, îmbrăcat într-un surtuc zdrențuit și, pe cît se părea, cam beat. Omul se strîmba la cei dimprejur, iar aceștia făceau haz, rîzînd cu lacrimi. — Dar ce minunăție e acolo, de rîdeți cu atîta poftă? — întrebai eu pe un băiat. — Uite, recrutul ăla e un străin și nu știe boabă rusește. După puținele cuvinte îngăimate de el am înțeles că-i franțuz. — Curiozitatea mea iar se trezi; am vrut să știu cum de-au ajuns niște săteni să dea recrut pe un străin. Îl întrebai deci pe limba lui: — Ia spune, amice, prin ce împrejurare te afli aici?

*) In timpul cînd se făcea recrutarea, era interzisă cumpărarea de iobagi. (N. aut.)

FRANŢUZUL : Aşa mi-a fost norocul. Unde e bine, acolo e patria.

EU : Dar cum ai ajuns recrut ?

FRAN[ŢUZUL] : Eu singur am vrut. Eu cunosc viaţa de soldat şi-mi place.

EU : Dar cum se face că eşti dat recrut dintr-un sat ? După cîte ştiu eu, din sate se recrutează numai săteni şi ruşi ; iar tu nu eşti, cum văd, nici sătean, nici rus.

FRAN[ŢUZUL] : Iată cum. Eu sînt parisian. In copilărie am învăţat meşteşugul de coafor şi peruchier. M-am angajat la un boier cu care am plecat în Rusia. Aici am stat în serviciul lui, la Petersburg, de i-am pieptănat peruca, un an întreg ; dar n-am văzut nici un ban, că n-a avut de unde să-mi plătească. Atunci l-am părăsit ; însă alt loc n-am găsit, aşa că aproape am murit de foame. Din fericire m-am putut angaja matelot pe o corabie care naviga sub pavilion rusesc. Inainte de a mă îmbarca a trebuit să depun jurămînt ca supus rus. Apoi am plecat la Lübeck. Pe drum căpitanul de multe ori m-a stîlcit în bătaie, fiindcă eram leneş. Din nebăgare de seamă am căzut de pe un catarg pe punte şi mi-am rupt trei degete la o mînă. Astfel n-am mai fost în stare să ţin vîsla. La Lübeck m-au prins nişte recrutori prusaci. [189] Am slujit în diferite regimente, unde am mîncat bătăi destule pentru lene şi beţie. Odată, fiind beat, am înjunghiat pe un camarad şi a trebuit să fug din Memel, unde mă aflam în garnizoană. Mi-am adus aminte că jurasem credinţă Rusiei şi, ca fiu credincios al patriei, m-am dus la Riga cu doi taleri în buzunar. Pe drum am trăit din pomeni. La Riga, mulţumită norocului şi iscusinţei mele, am cîştigat la joc, într-o cîrciumă, vreo douăzeci de ruble ; pentru zece mi-am cumpărat un caftan cumsecade şi m-am tocmit lacheu la un negustor din Kazan. In drum spre acest oraş, cînd am trecut prin Moscova, m-am întîlnit însă cu doi compatrioţi de-ai mei, care m-au sfătuit să-l las pe stăpînu-meu şi să-mi caut la Moscova un post de institutor. Le-am spus că de-abia ştiu să citesc, dar ei mi-au răspuns : — Vorbeşti franţuzeşte, atîta e de ajuns. — Stăpînu-meu n-a băgat de seamă că pe uliţă am rămas în urmă ; el

şi-a urmat drumul, iar eu am rămas la Moscova. Compatrioţii mei mi-au găsit repede un loc de institutor plătit cu 150 de ruble, un pud de zahăr, un pud de cafea, 10 funţi de ceai pe an, masă, servitor şi trăsură. Trebuia însă să mă duc la ţară. Cu atît mai bine. Acolo timp de un an nimeni nu şi-a dat seama că nu ştiu să scriu. Dar o rudă a patronului meu m-a dat de gol; aşa că a trebuit să mă car îndărăt la Moscova. Cum alt prost ca acela n-am mai găsit, iar meseria mea nu puteam s-o fac din pricina degetelor rupte ca să nu mor de foame m-am vîndut pentru 200 de ruble. M-au trecut în listă ca ţăran şi mă trimit recrut. Sper, — declară el cu ifos, — că dacă o izbucni vreun război, am să ajung general; iar de nu, o să-mi umplu buzunarele (pe cît posibil) şi, încununat de lauri, m-oi întoace la odihnă în patria mea.

Nu o dată am dat din umeri la palavrele acestui vagabond. Cu inima strînsă m-am urcat în căruţă să plec.

ZAVIDOVO [190]

Cînd să pornim, se auzi deodată un zgomot mare şi oamenii începură să alerge de colo pînă colo prin sat. Pe uliţă văzui un ostaş în uniformă de grenadir păşind fudul cu o biciuşcă în mînă şi strigînd: „Cai! Mai repede! Unde-i starostele? Înălţimea sa are să fie aici peste un minut. Să vie starostele!“ — Starostele alergă gîfîind la chemarea lui. De la o sută de paşi îşi scoase pălăria... — „Cai! Mai repede!“ — „Îndată, îndată, tăicuţule. Binevoiţi a-mi arăta podorojna“. — „Na! Dar mai repede, că te...“ — răcni ostaşul ridicînd biciuşca deasupra capului bietului staroste, care tremura de frică. Exclamaţia asta întreruptă era tot aşa de plină de înţeles ca apostrofa lui Eol către vînturi [191]: „Quos ego!...“ în Eneida lui Virgilius; şi, încremenit la vederea biciuştii, starostele simţi tot atît de viu puterea braţului ameninţător al soldatului, cum au simţit vînturile revoltate forţa tri-

dentului lui Eol. Starostele înapoie foaia de drum centaurului modern şi-i zise: „Înălţimea sa cu onorata familie are nevoie de 50 de cai şi noi aici avem numai 30; ceilalţi sînt împrăştiaţi". — „Din pămînt să mi-i scoţi, diavol bătrîn, că altfel te stropşesc!" — „Dar de unde să-i iau dacă nu-s?" — „Şi mai vorbeşti! Uite, să vezi că ai să găseşti cai!" Şi apucîndu-l de barbă pe bietul bătrîn, începu să-l croiască pe spinare cu biciuşca. — „Ei, te-ai săturat?... Dar iaca alţi trei cai, — glăsui strașnicul judecător al neamului poştalionilor arătînd la caii înhămaţi la căruţa mea. — Deshamă-i şi dă-mi-i mie!" — „Dacă vrea boierul cela să-i dea"... — „Cum să nu-i dea? Am ac şi de cojocul lui. Dar cine-i?" — „Dumnezeu să-l ştie. Un oarecare..." — Ce titlu mi-a dat habar n-am.

Fireşte că m-am împotrivit ca viteazul curier al înălţimii sale să-şi facă mendrele, adică să deshame caii de la căruţa mea şi să mă lase să înnoptez în staţie.

Discuţia mea cu centaurul grenadir fu întreruptă de sosirea înălţimii sale. Încă din depărtare s-au trezit strigătele surugiilor şi tropotul cailor, care galopau din răsputeri. Loviturile dese ale copitelor şi roţile care se învîrteau repede, de nu vedeai cu ochii, ridicară un praf atît de des, încît un nor opac ascundea caleaşca înălţimii sale privirii poştalionilor care-l aşteptau, cum se aşteaptă o vijelie cu tunete şi fulgere... Don Quijote [192] probabil ar fi văzut aici o minune, căci norul de praf care învelea simandicoasa persoană a înălţimii sale s-a oprit deodată, s-a risipit, şi dînsul ni se înfăţişă cenuşiu, ca un negru din născare.

Ca să capăt eu alţi cai pentru căruţa mea a trebuit să treacă mai bine de un ceas, de la sosirea mea în staţie. Pentru înălţimea sa a fost deajuns un sfert de oră... şi a şi pornit ca pe aripile vîntului! Pe cînd mîrţoagele mele, măcar că păreau mai voinice decît acelea găsite vrednice de a transporta persoana înălţimii sale, însă, neavînd a se teme de biciul grenadirului, au mers în trap potrivit.

Fericiţi potentaţii în ţările cu guvern monarhic ! Fericiţi cei împodobiţi cu decoraţii şi cordoane ! Orice dorinţă li se satisface ; pînă şi nişte animale necuvîntătoare înţeleg că trebuie să galopeze fără a-şi cruţa picioarele şi plămînii, ba chiar cu riscul de a crăpa de oboseală, numai ca ilustrul călător să nu caşte de plictiseală pe drum. Repet, fericiţi oamenii a căror înfăţişare impune respect tuturor. Cine dintre cei care tremură de frica biciului ameninţător poate să ştie că acela în numele cui sînt ameninţaţi este o neglăsuitoare în gramatica de Curte *), că în toată viaţa lui n-a izbutit să spună nici A nici O, că poziţia sa înaltă şi-o datoreşte cui i-ar fi ruşine să spună, că este o fiinţă cu suflet josnic, că înşelăciunea, trădarea, desfrîul, furtul, hoţia, otrăvirea, omorul sînt pentru el ca şi cum ar bea un pahar cu apă ; că obrajii lui, de ruşine n-au roşit niciodată, cel mult de mînie sau... de la o palmă ; că e prieten cu cel din urmă istopnik şi sclav al oricui are cît de mică influenţă la Curte. Dar faţă de cei care nu-i cunosc josnicia şi servilismul este tiran şi dispreţuitor. Rangul fără merit adevărat aminteşte de vrăjitorii din satele noastre. Ţăranii îi respectă şi se tem de ei, închipuindu-şi că au puteri supranaturale. Şi aceşti şarlatani domnesc în voie peste ei. Dar, de îndată ce, în gloata care se închină la dînşii ca la nişte dumnezei, se iveşte un om mai puţin ignorant, înşelătoria lor e dată de gol ; de aceea ei nici nu suferă asemenea oameni cu vederea limpede în locul unde-şi exercită meseria de făcători de minuni. La fel, să bage bine de seamă acel care s-ar încumeta să demaşte vrăjitoria potentaţilor.

Dar de unde pînă unde să mă iau eu la întrecere cu înălţimea sa ! Coloana de praf pe care a ridicat-o s-a risipit curînd ; şi cînd am ajuns la Klin, lumea şi uitase de el şi de alaiul gălăgios cu care trecuse pe acolo.

---

*) Vezi manuscrisul lui Fonvizin: Gramatica de Curte [193]). (N. aut.) Aici este un joc de cuvinte. Literă neglăsuitoare înseamnă literă mută (ca de pildă *u* mut în ortografia romînească de odinioară). Aici în înţelesul de personaj fără trecere. (N. red. rom.)

— „A fost odată, la Roma în cetate, un cneaz Evthimian...“ — Cîntecul popular, intitulat „Alexei, omul lui dumnezeu“ [195], îl cînta un moşneag orb, care şedea la poarta hanului. Se strînsese în jurul lui o grămadă de oameni, în cea mai mare parte copii şi tineri. Părul lui argintiu, ochii lipiţi, expresia paşnică a feţei inspirau respect privitorilor. Accente simple, nemeşteşugite, însă pline de simţire, ale cîntăreţului, pătrundeau pînă la inima ascultătorilor, care sorbeau acest glas al naturii cu mai multă plăcere decît sorb urechile muzicale ale locuitorilor din Moscova sau Petersburg modulaţiile artistice ale unei Gabrielli sau Todi [196], sau ale unui Marchesi. Nimeni din cei de faţă n-a rămas fără a fi mişcat pînă în adîncul sufletului, cînd cîntăreţul, ajungînd la episodul despărţirii eroului său, de-abia îşi putu termina povestirea, cu un glas care se întrerupea mereu. Orbitele ochilor lui stinşi se umplură de lacrimi amare, care-i curseră şiroaie pe obraji. — O, Natură, cît eşti de tiranică! — Văzînd lacrimile moşneagului, femeile începură şi ele să plîngă; de pe buzele tinerilor pieri zîmbetul firesc vîrstei; pe feţele copiilor se zugrăvi teama — dovada sigură a unui sentiment dureros, dar necunoscut; pînă şi bărbaţii, deprinşi cu asprimea vieţii, luară o înfăţişare gravă. — O, Natură! — exclamai eu încă o dată.

Cît e de dulce sentimentul tristeţii! Cum reîmprospătează sensibilitatea inimii! Plînsei şi eu alături de ceilalţi; şi lacrimile mi-au fost tot atît de dulci ca acelea pe care le storc suferinţele lui Werther [197]... Ah, iubite prietene [198], de ce n-ai văzut şi tu acest tablou! Ai fi plîns şi tu cu mine şi lacrimile, împărtăşite, ar fi fost şi mai dulci.

După ce moşneagul şi-a sfîrşit cîntecul, cei de faţă îi dădură fiecare cîte ceva pentru osteneală. Bătrînul primi copeicile, şi gologanii, şi bucăţile de pîine cu destulă nepăsare; dar mulţumi fiecăruia, înclinîndu-se adînc şi făcîndu-şi cruce, cu vorbele: — „Dumnezeu să-ţi dea sănătate“. N-am vrut să plec

de acolo fără a fi însoțit de această rugăciune a moșneagului, plăcut desigur lui dumnezeu. Doream binecuvîntarea lui pentru săvîrșirea călătoriei și îndeplinirea dorințelor mele. Am crezut totdeauna și cred că binecuvîntarea unui suflet simțitor netezește drumul în călătorie și smulge spinii neliniștii. Mă apropiai deci de bătrîn și în mîna lui tremurătoare pusei o rublă, cu o mînă care tremura și ea la fel, de frică ca nu cumva să fi fost prea darnic din vanitate. Moșneagul își făcu cruce, dar nu apucă să rostească obișnuita binecuvîntare, negreșit, din pricina senzației neobișnuite pricinuită de moneda pe care o avea în palmă. Simții ca o lovitură în inimă... „I-ar fi făcut mai multă plăcere, mă gîndii, dacă-i dădeam o para. Pentru el paraua este semnul omeniei firești care suferă cu cei nenorociți; pe cînd în rublă el simte poate trufia mea și nu-i vine s-o binecuvînteze..." Vai, ce mic m-am simțit! Cît am invidiat pe cei ce dăduseră o copeică sau o bucată de pîine! — Nu-i un gologan? — îngăimă moșneagul, vorbind, ca și pînă acum, fără a se adresa nimănui anume. — Nu, bunicule, e o rublă, — îi zise băiatul care stătea în picioare lîngă el. — Și la ce așa pomană? — zise orbul, apiecînd în jos ochii morți, ca și cum ar căuta să vadă ceea ce ține în palmă. — S-o fi dat mai bine cui îi poate folosi. Dacă n-aș fi lipsit de vedere, ce recunoscător aș fi fost pentru acest dar! Mie nu-mi face trebuință, dar aș fi dat-o unuia mai nevoiaș. Ah! De-aș fi avut-o după focul cel mare care a fost aici la noi, aș fi putut potoli, măcar pentru o zi, două, vaietele copiilor flămînzi ai vecinului meu. Dar acuma ce să fac cu ea? Nici nu văd unde s-o pun. O să fie poate prilej de faptă rea. Să furi o lețcaie nu-i mare scofală, dar la o rublă mulți întind mîna bucuros... Ia-ți-o înapoi, dragă domnule, cu rubla dumitale și eu și dumneata putem îndemna la furtișag. — O! Pentru o inimă simțitoare cît este de usturător un reproș cînd e adevărat! — Ia-ți-o înapoi, — repetă orbul, — că mie nu-mi trebuie. Și-apoi nici nu o merit, fiindcă n-am slujit împăratului al cărui chip e pe ea. I-a plăcut creatorului ca

să fiu lipsit de vedere încă în anii mei sprinteni. Cu răbdare îndur pedeapsa lui. Pentru greşelile mele m-a bătut. Eu am fost ostaş; am luat parte la multe bătălii împotriva duşmanului patriei; şi totdeauna m-am luptat fără frică. Dar militarul trebuie să fie cu măsură. Pe mine la începutul fiecărei lupte mă cuprindea parcă un fel de turbare; n-am cruţat niciodată pe duşmanul care zăcea la picioarele mele şi se ruga să-l las să trăiască, n-am iertat pe vrăjmaşul dezarmat. O dată, în avîntul victoriei armelor noastre, îmbătat de sînge şi în goană după pradă, am căzut la pămînt lipsit de vedere şi de simţire din pricina unei ghiulele de tun care mi-a trecut în dreptul ochilor. O, voi, ostaşi care aţi venit după mine, fiţi viteji, dar nu uitaţi omenia. — Moşneagul îmi înapoie rubla şi se aşează iar liniştit la locul lui.

O femeie de vreo 50 de ani, apropiindu-se, zise orbului: — Uite, moşule, ţi-am adus plăcinta de sălbători. — Cu cîtă bucurie a luat-o moşneagul, cu amîndouă mîinile! — Asta-i adevărată binefacere, adevărată pomană. De treizeci de ani în şir mănînc plăcintă, duminica şi sărbătorile. N-ai uitat făgăduiala ce mi-ai dat-o de copilă. Ceea ce am făcut pentru răposatul taică-tău merită oare ca tu să nu mă uiţi pînă oi muri?... Dragii mei, pe tatăl ei eu l-am scăpat din mîna unor soldaţi răzleţi, care-l băteau, lucru ce ţăranilor li se întîmplă adesea. Soldaţii i-au cerut nu ştiu ce şi el s-a luat la ceartă cu ei. Lucrul s-a întîmplat lîngă aria de treierat. Soldaţii l-au luat la bătaie. Eu eram sergent în compania din care făceau parte soldaţii şi m-am întîmplat şi eu pe acolo. La ţipetele ţăranilor am alergat şi l-am scăpat de bătaie; poate şi de ceva mai rău. Iacă de ce şi-a adus aminte hrănitoarea mea de azi, cînd m-a văzut aici cerşetor. Nu uită ea asta în nici o duminică şi zi de sărbătoare. Eu n-am făcut cine ştie ce mare ispravă, dar a fost o faptă bună; şi faptele bune găsesc har în ochii lui dumnezeu. La el nimic nu se pierde.

— Şi chiar ai de gînd, moşule, — i-am zis eu, —

să mă umileşti în faţa tuturor, că numai de la mine nu vrei să primeşti nimic? Crezi că pomana mea este pomana unui om păcătos? Şi chiar aşa să fie, trebuie primită: îi este de folos lui că-i moaie inima împietrită. — Nu mai amărî un suflet, şi aşa amărît de soartă, — răspunse bătrînul. — N-am ştiut că te jignesc, neprimind un dar însemnat care mi-ar fi adus numai ponos; iartă-mă dacă ţi-am greşit şi, dacă vrei să-mi dai ceva, dă-mi ce-mi poate fi de folos. Uite, a fost o primăvară rece, m-a durut în gît, că n-am avut băsmăluţă să mă leg. Dumnezeu s-a milostivit, nu mă mai doare. N-ai cumva o băsmăluţă veche? Dacă m-o mai durea, m-oi lega la gît, băsmăluţa o să-mi ţie de cald şi n-are să mă mai doară; şi pe mata am să te pomenesc, dacă ai nevoie de pomenirea unui cerşetor. — Am scos basmaua de la gîtul meu şi am legat-o la gîtul cerşetorului orb... Apoi ne-am despărţit.

La întoarcere, cînd am trecut iar prin Klin, nu l-am mai găsit pe cîntăreţul orb. Murise cu trei zile înainte de sosirea mea. Dar femeia care-i aducea plăcintă în zilele de sărbătoare mi-a povestit că, îmbolnăvindu-se înainte de a muri, s-a legat la gît cu băsmăluţa şi a fost înmormîntat cu ea... Cine pricepe ce-am simţit eu atunci va înţelege ce preţ are această băsmăluţă pentru mine.

PEŞKI [199]

Deşi mă gîndeam să sfîrşesc călătoria, însă pîrdalnica de foame m-a silit a mai întîrzia. Am intrat într-un bordei. Pînă oi avea iar prilejul să mănînc *ragoût, fricassé* sau pateuri, sau alte drăcii de astea născocite de franţuji ca să ne otrăvească — a trebuit să mă mulţumesc cu o bucată de friptură rece ce o aveam provizie în geamantan. Negreşit am prînzit de astă dată mai prost decît prînzeşte uneori un colonel trimis în campanii îndepărtate [200] (nu mai vorbesc de generali). După mîncare, urmînd un obi-

cei răspîndit şi foarte lăudabil, mi-am turnat şi o ceaşcă din cafeaua ce o aveam pregătită; mi-am făcut deci gustul de a sorbi din fructul sudorii unor nenorociţi sclavi africani.

Gazda, care frămînta aluat într-o covăţică, văzînd la mine nişte zahăr, a trimis un băieţel să mă roage să-i dau şi ei o bucăţică din această mîncare boierească. — Şi de ce boierească? — o întrebai după ce am dat copilului ce mai rămăsese din zahăr. — Tu n-ai voie să mănînci zahăr? — Noi n-avem cu ce să-l cumpărăm. De! Boierii nu cheltuiesc din munca lor. E drept că şi burmistrul (primarul) nostru, cînd se duce la Moscova, cumpără şi el zahăr; dar şi el tot din lacrimile noastre. — Vasăzică crezi că cine mănîncă zahăr vă face pe voi să plîngeţi? — Toţi nu; dar toţi domnii moşieri. Nu se cheamă că bei lacrimile ţăranilor dumitale, dacă mănîncă şi ei aşa pîine ca asta? — Şi vorbind astfel îmi arătă din ce era făcut aluatul pe care-l frămînta: trei sferturi pleavă şi un sfert făină necernută. — Dar slavă domnului şi pentru asta, în vreme de secetă ca acum. Mulţi din vecinii noştri n-au nici atîta. Ce folos aveţi dumneavoastră, boierii, că mîncaţi zahăr iar noi flămînzim? Ne mor copiii, mor şi cei vîrstnici... Ei, dar ce-i de făcut? Îndură, te vaieţi, dar... de făcut trebuie să faci ce porunceşte stăpînul. — Şi începu să aşeze pîinea în cuptor.

Această imputare, spusă nu cu mînie sau răutate, dar cu un sentiment de adîncă mîhnire, mi-a umplut inima de tristeţe. Abia acum m-am uitat cu luare aminte la gospodăria bordeiului: cei patru pereţi, acoperiţi pînă pe la jumătate cu funingine; tavanul aşijderea; pe jos numai crăpături şi gropi pline de noroi; sobă fără coş, bună pentru apărare împotriva frigului, dar vara, iarna, fumul umple bordeiul în fiecare dimineaţă; ferestruici cu băşici în loc de geamuri, prin care ziua-n amiaza mare de-abia pătrunde o rază de lumină mohorîtă; două-trei oale — fericit bordeiul unde măcar în una din ele se află zeamă goală în fieştecare zi! O strachină de lemn şi nişte scîndurele rotunde în loc de farfurii; masa — cio-

plită cu toporul, care de sărbători se dă la rîndea; covată pentru a da de mîncare porcilor sau viţeilor — cînd sînt — care dorm laolaltă cu oamenii, într-un aer gros, unde o lumînare aprinsă se străvede ca prin ceaţă, sau ca după o perdea; în sfîrşit, mare bucurie!... şi o putinică cu cvas ca oţetul, iar în curte o cadă unde, în răstimp, dorm vitele. Cămaşă groasă de cînepă, picioarele goale, obiele şi opinci de scoarţă pentru a ieşi din casă. Ăsta e izvorul belşugului şi puterii statului, dar tot aici se vădeşte slăbiciunea, neajunsurile şi reaua aplicare a legilor, faţa lor nestrujită, ca să zic aşa; se vede nesaţul boierimii, prădălnicia şi tirania noastră şi lipsa de apărare a sărăcimii. Fiare lacome, lipitori nesăţioase ce sîntem — ce lăsăm ţăranului? Numai ceea ce nu-i putem lua — văzduhul! Da, numai văzduhul. Îi luăm adesea nu numai pîinea şi apa, darul pămîntului, dar pînă şi lumina soarelui. Legea nu ne dă voie să-i răpim viaţa; nu-l răpunem dintr-o dată, dar cîte chipuri de a i-o lua pe încetul. De o parte — aproape atotputernicie, de alta — neputinţă fără ocrotire. Căci moşierul este faţă de ţăran şi legiuitor şi reclamant împotriva căruia pîrîtul nu îndrăzneşte să crîcnească, şi judecător, şi executor al hotărîrii. Soarta ţăranului este soarta omului cu lanţuri de mîini şi de picioare, soarta celui închis în temniţă infectă, este soarta boului în jug...

Moşierule nemilos! Uită-te la copiii ţăranilor, supuşilor tăi. Sînt aproape goi. De ce? Acei care i-au născut în dureri şi lacrimi, oare nu tu îi sileşti să muncească pe ogorul tău şi pe deasupra le mai iei şi bir? Nu tu pui stăpînire pe pînza lor, încă înainte de a fi ţesută? La ce-ţi foloseşte zdreanţa puturoasă de care mîinii tale răsfăţate îi e scîrbă să se atingă? Doar poate pentru a freca cu ea dobiloacele casnice. Le iei şi ceea ce nu-ţi trebuie. Nu te gîndeşti că trupul neacoperit al iobagilor tăi strigă la cer împotriva ta! Dacă aici, jos, nu ţi-e teamă de judecată, gîndeşte-te la judecătorul care nu cunoaşte părtinirea... El şi ţie ţi-a dat cîndva o călăuză pe

calea cea dreaptă: conştiinţa. Vai! Mintea ta coruptă demult a gonit-o din lăcaşul ei, din inima ta. Dar nu te măguli că nu va fi răsplată. Străjerul neadormit care-ţi vede faptele te va izbi cînd nu te vei aştepta. Grea îţi va fi pedeapsa! O! Măcar de ţi-ar fi de folos, ţie şi supuşilor tăi!... Ah! Dacă omul ar simţi nevoia să se concentreze din cînd în cînd şi să se spovedească judecătorului său neîmblînzit, conştiinţei! Glasul ei tunător l-ar preface în stîlp nemişcat şi l-ar opri de la fărădelegile sale tainice... Ar fi atunci mai rară distrugerea şi pustiirea...

CIORNAIA GRIAZ * 201

Aici am văzut o nouă dovadă revoltătoare a samavolniciei boiereşti faţă de ţărani. A trecut pe aici o nuntă. Dar în loc să fi fost un alai vesel, în loc de lacrimi sfioase ale miresei, menite a se preface în curînd în bucurie, pe feţele viitorilor soţi se vedea tristeţe şi jale. Se urau unul pe celălalt; şi numai din porunca stăpînului erau tîrîţi la supliciu, la altarul domnului, părintele tuturor bunătăţilor, inspiratorul sentimentelor de iubire, izvorul adevăratei fericiri, creatorul lumii. Şi slujitorul lui primeşte jurămîntul stors prin silă, şi consfinţeşte căsătoria! Şi asta se cheamă cununie religioasă! Şi această profanare a celor sfinte se dă ca pildă altora! Şi această nelegiuire rămîne nepedepsită de lege!... Dar de ce să ne mirăm? Căsătoria o binecuvîntează un mercenar; oficiantul pus să păzească legea este un nobil. Şi unul şi altul sînt interesaţi; cel dintîi fiindcă ia plată; al doilea fiindcă dacă ar curma această silnicie revoltătoare, s-ar lipsi el însuşi de privilegiul plăcut ca, la întîiul prilej, să facă la fel... O, ursită amară a atîtor milioane de oameni! Nici nepoţii mei, poate, n-or să-ţi vadă sfîrşitul...

*) Norol negru. (N. trad.)

Cititorule, am uitat să-ţi spun de darul pe care l-am căpătat de la criticul parnasian [202] cu care am luat masa, la hanul din Tver. Omul se vede că şi-a încercat forţele în multe direcţii. Intrucît încercările fostau încununate de succes, rămîne să judeci tu, dacă vrei. Să-mi spui şi mie pe urmă la ureche ce părere ai. Dacă lectura te va îmbia la somn, lasă cartea şi dormi. Păstreaz-o pentru caz de insomnie.

UN CUVINT DESPRE LOMONOSOV [203]

„Răcoarea plăcută a serii, după o caldă zi de vară, m-a gonit din chilia mea. Mi-am îndreptat paşii dincolo de mînăstirea Nevski şi am făcut o lungă plimbare în lunca din dosul mînăstirii Ozerki. Soarele îşi ascunsese faţa, însă pe bolta albastră de-abia era vizibilă perdeaua transparentă a nopţii de iunie. La întoarcerea spre casă am trecut pe lîngă cimitirul Nevski. Poarta sta deschisă. Am intrat... In acest locaş al tăcerii veşnice, unde fruntea cea mai nepăsătoare se va încreţi negreşit la gîndul că aici trebuie să se sfîrşească toate isprăvile strălucite, toate planurile ambiţioase, aici în acest locaş al liniştii neclintite şi al păcii netulburate, s-ar părea că nu-şi mai au locul vanitatea şi orgoliul. Dar atunci ce rost au monumentele somptuoase, semne neîndoielnice ale trufiei omeneşti? Ele mărturisesc setea de viaţă veşnică. Dar asta să fie veşnicia atît de dorită de oameni? Nu coloana ridicată pe rămăşiţele tale putrezite îţi va păstra amintirea la generaţiile ce vor veni. Nu numele tău săpat în marmoră îţi va purta gloria peste veacuri. Cuvîntul tău, care va trăi pururea în operele tale, străvechiul grai al neamului rusesc, grai pe care tu l-ai întinerit, va răsuna în gura poporului pînă la sfîrşitul nezărit al vremilor. In zadar stihiile, împreunîndu-şi opintirile furioase, deschide-vor abisul pămîntului ca să înghită acest mîndru oraş, de unde puternica ta cîn-

tare s-a întins pînă la cele mai îndepărtate colțuri ale marii Rusii ; chiar dacă cine știe ce cuceritor aprig ar șterge de pe suprafața pămîntului orice urmă a patriei tale iubite, cîtă vreme cuvîntul rus va lovi auzul, vei fi viu și nu vei muri. Numai dacă vorba rusească va tăcea, se va stinge slava ta. Fericit cine poate muri astfel ! Iată ce se cheamă veșnicie, chiar dacă ar putea cineva măsura această durată, dacă un deget profetic ar putea arăta hotarul renumelui tău. Aceste cuvinte le-am rostit eu în extaz, oprindu-mă în fața monumentului lui Lomonosov [204]. — Nu, nu această piatră rece va povesti că ai trăit spre slava numelui rus, nu ea va putea spune ce-ai fost. Operele tale să ne povestească, viața ta să ne spună dece ești slăvit. [205]

Unde ești, iubitul meu[206], unde ești ? Vino să stăm de vorbă împreună despre marele bărbat. Vino să împletim o cunună săditorului cuvîntului rusesc. Lasă pe alții să se închine puterii, să preamărească cu laudele lor pe cei tari. Noi vom intona un imn celor care au binemeritat de la patrie.

Mihailo Vasilievici Lomonosov s-a născut la Holmogorî. Părintele său n-a fost în stare să-i dea o educație îngrijită, care să-i fi ascuțit mintea și s-o fi împodobit cu cunoștințe folositoare și plăcute. Din pricina situației sociale, el era menit să-și petreacă zilele printre oameni al căror orizont intelectual nu trecea dincolo de meseria lor, era condamnat să-și împartă timpul între pescuit și grija de a căpăta plată pentru truda sa. Mintea tînărului Lomonosov nu s-ar fi putut ridica la înălțimea la care a ajuns cercetînd tainele Naturii ; nici glasul lui n-ar fi putut cîștiga dulceața căpătată prin frecventarea Muzelor. Casa părintească i-a dat puțin lucru, doar cheia învățăturii : cititul și scrisul ; însă de la Natură a avut curiozitatea... Iată, o, Natură, triumful tău ! Curiozitatea însetată, pe care tu ai sădit-o în sufletul nostru, rîvnește la cunoașterea lucrurilor ; și inima în care fierbe setea de glorie nu poate răbda strînsoarea lanțurilor. Ea strigă, clocotește, geme ; și, printr-o singură încordare, rupînd cătușele, se avîntă

val-vîrtej către ţintă. Totul e uitat, un singur scop ne însufleţeşte; pentru el respirăm, pentru el trăim.

Fără a pierde din vedere obiectul fierbinţilor sale dorinţi, tînărul îşi însuşeşte slabele cunoştinţe care, de la marele izvor al ştiinţei ajung, în pîraie subţiri, pînă la straturile de jos ale societăţii. Lipsit de îndrumarea atît de necesară unei învăţături spornice, el îşi ascute prima însuşire a minţii, memoria, şi o îmbogăţeşte cu ceea ce trebuia ca să-şi dezvolte judecata. Această restrînsă sumă de cunoştinţe, pe care le-a putut căpăta în locul său natal era prea neînsemnată ca să-i poată potoli setea sufletească, şi astfel a aprins şi mai mult într-însul năzuinţa de neînvins către învăţătură. În pragul pubertăţii, atunci cînd agitaţia pasiunilor începe să ne trezească din amorţire, năzuinţele tînărului Lomonosov, spre fericirea lui, au avut ca ţel cunoaşterea lucrurilor.

Împins de dorul de carte, Lomonosov părăsi casa părintească şi se stabili în capitala ţării [207], în sălaşul muzelor monahale [208], înrolîndu-se în rîndul tinerilor care se îndeletniceau cu studiul ştiinţelor libere şi al cuvîntului lui dumnezeu.

Anticamera învăţăturii este cunoaşterea limbilor; ea se prezintă însă ca un cîmp năpădit de spini, ca un munte presărat de bolovani enormi. Nu este un peisaj prea plăcut ochilor; paşii călătorului nu găsesc acolo iarbă moale pentru odihnă, nici refugiu verde pentru cei osteniţi. Cine începe a învăţa o limbă străină se poticneşte de sunete necunoscute urechii; gîtlejul lui se oboseşte repede de a expulza aerul în modulaţiuni neobişnuite şi limba lui refuză contorsiunile nefamiliare. Mintea înţepeneşte, judecata slăbeşte neavînd de lucru, imaginaţia îşi pierde avîntul; numai memoria se exercită şi veghează, şi-şi umple toate încăperile şi ascunzişurile cu icoanele unor sunete pînă acum necunoscute. În studiul unei limbi străine, totul e plicticos şi greu. N-ar fi ispitit nimeni să apuce pe o cărare aşa de spinoasă, dacă n-ar fi îmbărbătat de speranţa că, după ce îşi va obişnui urechea cu ciudăţenia noilor sunete, după ce se va deprinde cu pronunţarea străină, i se vor deschide

perspective interesante. Şi într-adevăr, odată ce-ai trecut prin dificultăţile astea, statornicia ta e răsplătită cu vîrf. Ţi se înfăţişează noi aspecte ale Naturii, noi concepţii despre lume. Cunoaşterea unei limbi străine ne face oarecum cetăţeni ai ţării unde se vorbeşte această limbă, sau ne permite să stăm de vorbă cu oameni care au trăit cu mii de ani în urmă ; ne familiarizăm cu ideile lor ; şi strîngem într-un singur mănunchi descoperirile şi cugetarea tuturor popoarelor şi tuturor veacurilor.

Silinţa stăruitoare în învăţarea limbilor l-a făcut pe Lomonosov cetăţean al Atenei şi Romei [209]. Şi aceasta i-a recompensat sîrguinţa. După cum un orb din născare — căruia pentru întîiaşi dată, graţie iscusinţei chirurgului, i se arată în toată maiestatea sa astrul radios al zilei — parcurge cu o privire repede toate frumuseţile Naturii, se miră de aspectul ei variat şi simplu totodată ; totul îl încîntă, totul îl impresionează ; ochii lui de-abia deschişi simt mai viu sublimul Naturii decît ochii deprinşi cu vederea ; el se entuziasmează şi e cuprins de extaz — tot aşa Lomonosov, luînd cunoştinţă de limba latină şi greacă, s-a aruncat cu lăcomie asupra frumuseţilor vechilor oratori şi poeţi. În operele lor a învăţat să înţeleagă noblеţea Naturii, la dînşii a învăţat să cunoască toate mijloacele Artei poetice, să-şi exprime sentimentele, să dea corp ideii şi suflet celor neînsufleţite.

Dacă forţele mele ar fi îndestulătoare, aş expune cum marele om a încorporat treptat concepţiei sale idei străine care, prelucrate în mintea lui, au apărut în operele sale sub un nou aspect, sau chiar au dat naştere la concepţii cu totul necunoscute pînă atunci. Vi l-aş arăta căutînd ştiinţa în manuscrisele vechi din biblioteca seminarului, alergînd după aparenţa adevărului pretutindeni unde i s-a părut că ar putea găsi adevărul. Adesea l-au înşelat aşteptările ; însă prin citirea sîrguitoare a cărţilor bisericeşti [210] a pus temelie stilului său elegant ; şi lectura aceasta el o recomandă tuturor care doresc să înveţe meşteşugul scrisului rusesc.

În curînd setea lui de a şti a fost cu îmbelşugare satisfăcută. A devenit elevul faimosului Wolf [211]. Scuturîndu-se de principiile Scolasticii — sau mai degrabă ale aberaţiei — care îi fuseseră predate în şcolile călugăreşti, el a pus primele trepte, solide şi netede, pe care să se poată urca spre templul Filozofiei. Logica l-a învăţat să raţioneze; Matematica să tragă concluziuni exacte şi să se lase convins numai de evidenţă; Metafizica i-a oferit adevăruri problematice, ducînd adesea la eroare; Fizica şi Chimia, pentru care avea aplicaţie deosebită, poate din cauza puterii excepţionale a imaginaţiei sale, l-au condus în sanctuarul Naturii şi i-au descoperit tainele ei; Metalurgia şi Mineralogia, corolare ale Ştiinţelor precedente, au atras atenţia lui, şi Lomonosov s-a străduit cu sîrguinţă să afle principiile călăuzitoare ale acestor discipline.

Prisosul unor roade şi producte i-a silit pe oameni să caute a le schimba pe altele, de care aveau lipsă. Aşa s-a născut comerţul. Dar acest comerţ prin schimb direct era foarte anevoios; asta i-a îndemnat pe oameni să se gîndească la nişte semne care să reprezinte orice bunuri. A fost astfel inventată moneda. Aurul şi argintul, metalele cele mai preţioase prin desăvîrşirea lor şi întrebuinţate pînă atunci numai ca podoabe, au devenit simboluri reprezentative ale valorii. Şi numai atunci — da, atunci — s-a aprins în inima omenească patima nesăţioasă şi înjositoare a bogăţiei, patimă care, ca o flacără atotmistuitoare, devine tot mai aprigă pe măsură ce e alimentată. Atunci, uitînd simplitatea primitivă, părăsind îndeletnicirea sa firească — plugăria — omul şi-a încredinţat viaţa valurilor furioase sau, înfruntînd foamea şi arşiţa deşerturilor, le-a străbătut pentru a ajunge în ţinuturi necunoscute, în căutare de comori şi bogăţii. Atunci, dispreţuind lumina soarelui, omul s-a scoborît de viu în mormînt şi, răscolind măruntaiele pămîntului, şi-a săpat o vizuină, asemenea tîrîtoarelor care noaptea umblă după hrană. În lăcomia sa după sclipitoarele metale, s-a îngropat în beznă şi, respirînd emanaţiile otrăvitoare ale pămîntului, şi-a scur-

tat viaţa pe jumătate. Dar, după cum pentru omul care s-a obişnuit cu o otravă, ea devine indispensabilă, tot aşa scoaterea metalelor, deşi ucigătoare pentru cei care o practică, n-a fost părăsită, ci dimpotrivă s-au căutat metode pentru a le extrage mai uşor şi în cantităţi cît mai mari cu putinţă.

Lomonosov a vrut să se iniţieze în aceste metode şi în acest scop s-a dus la Freiberg. Parcă-l văd cum se apropie de gura minei prin care, din sînul pămîntului, se scurg metalele. I se dă slabul opaiţ menit a lumina galeriile unde nu pătrund razele soarelui. Iată, face un pas. — Ce faci ? — îi şopteşte raţiunea. — De aceea oare Natura te-a înzestrat cu darurile ei, pentru ca să le întrebuinţezi în dauna fraţilor tăi ? Cu ce intenţie cobori în acest abis ? Doreşti să afli cel mai bun mijloc de a extrage argintul şi aurul ? Oare nu ştii ce rău au făcut în lume ? Ai uitat de cucerirea Americii ?... Dar nu, coboară-te, află tertipurile acestea subterane şi, întorcîndu-te în patrie, aibi tăria de caracter ca să dai sfatul să se astupe şi să se niveleze mormintele unde se îngroapă de vii mii de fiinţe omeneşti.

Emoţionat, se scoboară în mină şi curînd pierde din vedere astrul dătător de viaţă. Aş fi dorit să-l pot urmări în expediţia lui subpămîntească, să-i notez reflecţiile şi să le expun în ordinea şi în legătura în care au luat naştere în spiritul lui. Tabloul ideilor lui ar fi fost pentru noi amuzant şi instructiv. Trecînd prin primul strat de pămînt [212], sediul oricărei germinaţiuni, călătorul subteran a observat desigur nepotrivirea acestui strat cu cele următoare, de care se deosebeşte mai ales prin puterea sa roditoare ; şi a dedus probabil de aici că stratul superficial al pămîntului nu constă din altceva decît din putregai animal şi vegetal, că rodnicia lui, puterea lui nutritivă şi regeneratoare îşi are obîrşia în elementele primordiale indestructibile ale oricărei existenţe, elemente care, fără a-şi schimba substanţa, îşi schimbă numai aspectul după hazardul combinării lor între ele. Mergînd mai departe, călătorul subteran a văzut cum pămîntul este pretutindeni dispus în straturi.

În aceste straturi el a găsit ici-colo resturi de animale maritime și de vegetale; a putut deci conchide că așezarea stratificată a pămîntului provine din cauza sedimentării în apă, și că apele, mutîndu-se dintr-un loc într-altul al globului pămîntesc, au dat pămîntului aspectul pe care-l are azi în adîncurile lui. Dar așezarea stratificată uniformă cedează uneori locul unei învălmășeli de multe straturi eterogene; urmează deci că elementul distrugător, focul, pătrunzînd în sînul pămîntului și întîlnind antagonismul elementului umed, a tulburat, răvășit și surpat, în a sa furie, tot ce i-a stat împotrivă, și cu dogoarea lui a deșteptat în substanța primitivă a metalelor o forță atractivă și le-a combinat între ele. Aici a putut vedea Lomonosov aceste comori — în sine moarte — sub aspectul lor primitiv, și-a dat seama de lăcomia și de mizeria omenească, și cu inima strînsă a părăsit acest locaș al nesațului omenesc.

Indeletnicindu-se cu Știința Naturii, el n-a neglijat totuși studiul său favorit: Poezia. Încă de pe cînd se afla în patrie, o întîmplare l-a făcut să înțeleagă că era predestinat pentru un viitor strălucit, pentru o carieră deosebită de cea a oamenilor din rînd. Psaltirea, transpusă în versuri de către Simion Polotki[213], i-a relevat taina firii sale, i-a arătat că și el e poet. Citind pe Horațius, pe Virgilius și pe ceilalți poeți antici, el se convinsese demult că versificația rusească nu e deloc demnă de armonia și gravitatea limbii noastre. De altă parte, citind pe poeții germani a constatat că versul lor era mai curgător, avînd prozodia conformă cu firea limbii germane. Și atunci, el s-a hotărît să încerce a compune versuri de specie nouă, stabilind cel dintîi, pentru versul rusesc, reguli bazate pe armonia limbii noastre. A scris în acest scop oda despre victoria[214] repurtată de armatele românești asupra turcilor și tătarilor și despre cucerirea Hotinului, odă pe care, de la Marburg, a trimis-o Academiei de Științe. Stilul neobișnuit, energia expresiei, imaginile pline de viață uimiră pe cititorii acestei producțiuni noi. Și acest prunc prim-născut al al unei imaginații care rîvnea să apuce pe căi nebă-

tute a dovedit, pe lîngă altele, că un popor care tinde către desăvîrșire se îndrumează spre slavă nu pe un singur drum, ci pe mai multe cărări deodată.

Imaginația vie și forța sentimentelor nu împiedică analiza amănuntelor. Lomonosov, dînd exemple de versuri armonioase, știa că eleganța stilului se întemeiază pe reguli proprii limbii. El a vrut să deducă aceste reguli din graiul însuși, însă n-a uitat că în primul rînd uzul dă modele de înmănunchierea cuvintelor, și că o expresie neregulată este adesea consacrată prin uz. Lomonosov își alcătuiește deci Gramatica, analizînd părțile de vorbire în conformitate cu întrebuințarea lor. Dar el nu se mulțumește a da numai regulile graiului rusesc, ci dă noțiuni și despre graiul omenesc în genere, „după rațiune, cel mai nobil dar dat omului pentru a putea împărtăși altora gîndul său". Iată un rezumat al Gramaticii generale a lui Lomonosov: graiul exprimă idei; instrumentul graiului este vocea; vocea se modifică prin articulațiune; diferitele modificări ale vocii reprezintă diversitatea ideilor; așadar graiul este reprezentarea ideilor noastre prin mijlocul vocii, articulată de organele construite în acest scop. Pornind de la aceste principii, Lomonosov determină părțile indivizibile ale graiului, ale căror simboluri poartă numele de litere. Combinarea părților indivizibile dă naștere silabelor, care afară de diferita articulare a vocii se mai deosebesc prin așa-zisul accent; pe acesta se întemeiază versificația. Combinarea silabelor dă naștere cuvintelor, adică părților semnificative ale vorbirii. Cuvîntul exprimă sau un lucru sau o acțiune. Cuvîntul care exprimă un lucru se numește *substantiv;* cel care exprimă o acțiune se numește *verb.* Pentru a exprima relațiile între lucruri servesc alte părți de vorbire. Însă pe cînd primele sînt indispensabile și pot fi numite părțile principale de vorbire, celelalte se cheamă ajutătoare. Analizînd diferitele părți ale vorbirii, Lomonosov constată că unele dintre ele pot prezenta flexiuni. Un lucru se poate afla în diferite situații în raport cu alte lucruri; exprimarea acestor situații și raporturi se face cu ajutorul cazurilor. Orice

acţiune se desfăşoară în timp ; de aceea şi la verbe se disting timpuri, pentru a arăta în ce timp se săvîrşeşte acţiunea exprimată prin verb. La urmă Lomonosov tratează despre combinarea părţilor semnificative ale vorbirii, combinare care dă naştere propoziţiei şi frazei.

După aceste consideraţiuni atît de filozofice despre vorbirea în general, consideraţii întemeiate pe însăşi natura organismului omenesc, Lomonosov expune legile graiului rusesc. Şi cum ar fi putut ele fi mediocre cînd mintea care le-a formulat era călăuzită, printre mărăcinii gramaticali, de făclia sagacităţii ? Nu-ţi fie silă, o, mare bărbat, de acest elogiu. Printre concetăţenii tăi nu numai Gramatica ţi-a ridicat un monument de glorie. Meritele tale, serviciile aduse de tine limbii ruseşti sînt de multe feluri ; şi, chiar în domeniul puţin atrăgător al gramaticii, eşti socotit ca cel dintîi întemeietor al adevăratelor norme ale limbii noastre, cercetător al rostului firesc al fiecărui cuvînt. Gramatica [215] ta este o introducere la Retorica [216] ta ; şi una şi cealaltă sînt călăuze pentru cine vrea să simtă frumuseţile maximelor din operele tale. Formulînd regulile sale gramaticale, Lomonosov avea intenţia să-şi conducă apoi cititorii pe cărările spinoase ale Heliconului [217], arătîndu-le drumul către elocvenţă prin expunerea legilor Retoricii şi ale Poeziei. Dar scurta sa viaţă nu i-a îngăduit să-şi desăvîrşească opera, decît pe jumătate.

Un om, născut cu sentimente delicate, înzestrat cu o imaginaţie puternică, animat de o nobilă ambiţie, se ridică din mediul popular la un loc de frunte. Toate privirile sînt aţintite asupră-i, toţi aşteaptă cu înfrigurare spusele lui. Şi el simte că va avea parte sau de aplauze, sau de ironie mai amară decît moartea. Îi era oare îngăduit să fie mediocru ?... Aşa au fost Demostene şi Cicero, ca el a fost Pitt ; ca el sînt astăzi Burke, Fox, Mirabeau şi alţii. Forma discursurilor acestor oratori le-a fost dictată de împrejurări ; frumuseţea maximelor le-a fost inspirată de sentimentele lor ; forţa argumentării — de fina lor inteligenţă. Admirînd superioritatea elocvenţei acestor bărbaţi [218],

critica rece, analizîndu-le discursurile, a crezut că sagacităţii şi imaginaţiei li se pot impune reguli, a crezut că drumul către farmecul frumuseţii poate fi netezit prin searbăde prescripţii. Aceasta este origina Retoricii. Lomonosov, ascultînd, fără a-şi da seama, de imaginaţia sa înnobilată prin frecventarea scriitorilor antichităţii, a crezut şi el că va putea împărtăşi compatrioţilor săi flacăra de care era plin sufletul lui. Deşi, în această privinţă, strădania i-a fost zadarnică, totuşi exemplele pe care le dă pentru a întări şi a lămuri regulile, pot fără îndoială servi de îndrumare acelora care urmăresc gloria ce se poate cîştiga prin opere literare.

Dacă, zadarnică i-a fost munca de a închega în reguli ceea ce trebuie mai degrabă simţit decît învăţat pe de rost, totuşi Lomonosov a lăsat iubitorilor limbii ruse metode admirabile, în operele sale. În ele glăsuieşte elocvenţa unei guri, care a supt din deliciile lui Cicero şi Demostene ; în ele, din fiecare rînd, din fiecare propoziţie, din fiecare silabă, aş putea zice din fiecare literă, se aud acorduri de o armonie rară, inimitabilă, propric numai lui.

Darul de a avea înrîurire asupra contemporanilor l-a căpătat de la Natură. Aruncat de soartă în mijlocul maselor populare, marele bărbat a întrebuinţat puterea de muncă dăruită lui de Natură, pentru a exercita asupra poporului o înrîurire, nu numai într-o direcţie. Asemenea forţelor naturale care, emanînd dintr-un centru, îşi întind acţiunea de-a pururea în toate sensurile, tot aşa influenţa lui Lomonosov asupra compatrioţilor săi a fost multilaterală ; el a deschis spiritului public diferite drumuri spre cultură. Limba rusă, încîlcită, el a descurcat-o, a făcut-o elocventă şi armonioasă, i-a dat impuls, nelăsînd-o să lîncezească la ivzorul anemic al literaturii fără miez. Imaginaţiei i-a poruncit : avîntă-te în infinitul visării şi al posibilităţii, culege florile multicolore ale inspiraţiei, şi împodobeşte cu ele, călăuzit de bunul gust, chiar intangibilul. Şi, ca goarna lui Pindar care a răsunat odinioară la Jocurile Olimpice, el a intonat, după pilda Psalmistului [219], lauda Celui Preaînalt, a proclamat

maiestatea lui dumnezeu cel veşnic, care tronează pe aripa vîntului, precedat de tunete şi fulgere şi care, în soare îşi manifestă muritorilor fiinţa: viaţa. Temperînd glasul trîmbiţei pindarice, a cîntat pe ea fragilitatea omenească şi hotarele strîmte ale raţiunii omeneşti. Mintea omenească este, în abisul fără margini al lumilor [220], ca un infim grăunte de nisip în valurile oceanului, ca o slabă scînteie în gheaţa etern netopită, ca un praf de-abia vizibil în mijlocul viforului cumplit. Aşa eşti tu, o, Lomonosov, tu pe care mintea mea nu te poate cuprinde.

Nu te invidiez, Lomonosov, că, potrivit obiceiului general de a linguşi pe ţari — adesea nedemni nu numai de cîntul de laudă al unui glas melodios, dar nici măcar de un zbîrnîit de cobză — ai preaslăvit-o în versuri pe Elisaveta. Dacă ar fi cu putinţă, fără a păcătui împotriva adevărului datorit posterităţii, te-aş scuza pe cuvînt că sufletul tău era recunoscător pentru binefacerile primite. Dar te va invidia compozitorul de ode incapabil de a se ridica la înălţimea ta, te va invidia pentru încîntătoarea idilă a unui popor trăind în linişte şi pace, în oraşe şi sate puternic îngrădite [221]), fala împărăţiilor şi a împăraţilor, va invidia nenumăratele frumuseţi ale cuvîntului tău. Cine ştie dacă vreodată cineva va putea să atingă perfecţiunea versului tău armonios; pînă acum nimeni n-a izbutit. Şi chiar dacă odată şi odată dulceaţa cîntării tale va fi întrecută, chiar dacă urmaşii noştri ar găsi că ideile tale sînt deslînate, că versurile tale sînt sărace în conţinut, tot tu eşti acela care ai deschis poarta spre arena vastă, fără sfîrşit, pe care se îmbulzeşte mulţimea fără număr. In capul acestei gloate tu eşti. Oricare ar fi izbînzile cu care s-ar lăuda unul sau altul, tu ai fost cel dintîi. Nici dumnezeu nu-ţi poate lua înapoi ce ţi-a dat. El te-a trimis în lume înaintea tuturor, te-a făcut conducător, şi gloria ta este gloria unui conducător. O, voi care v-aţi străduit — fără rezultat pînă acum — să înţelegeţi ce este sufletul şi cum lucrează asupra corpului, iată o problemă grea pe care o propun cercetărilor voastre; spuneţi-mi cum lucrează un suflet asupra altuia, ce fel de legătură există între o

minte şi alta ? Ştim că un corp lucrează asupra altuia prin contact ; dar cum poate impalpabil să lucreze asupra impalpabilului, producînd materialul ? Ce fel de contact poate fi între substanţe imateriale ? Şi totuşi ştiţi că există, ştiţi ce înrîurire are o inteligenţă superioară asupra spiritului public ; mai aflaţi că un bărbat mare poate da naştere unui bărbat mare ; aceasta este cununa izbînzilor tale, o Lomonosov ! Tu l-ai produs pe Sumarokov.

Pe cînd însă influenţa versurilor lui Lomonosov a contribuit hotărîtor la formarea gustului poetic al contemporanilor, elocvenţa lui n-a prea avut ecou. Florile culese de el la Atena [222] şi Roma, şi cu atîta succes răsădite în discursurile sale, puterea de imaginaţie a lui Demostene, dulceaţa graiului lui Cicero sînt încă scufundate în noaptea viitorului. Şi cine va fi urmaşul ? Oricum, chiar dacă elocvenţa lui tunătoare nu va fi în stilul tău, el tot elevul tău va fi, adăpat la izvorul îmbelşugat al frumoaselor tale „elogii". Departe e acea vreme sau aproape ? Privirea nesigură, rătăcind în necunoscutul celor ce au să vină, nu găseşte loc de popas.Totuşi, dacă e adevărat că nu găsim moştenitor direct al artei oratorice a lui Lomonosov, însă efectul perioadelor armonioase şi sonore ale prozei s-a făcut simţit în literatură. E destul să comparăm cele ce s-au scris înaintea lui şi după el, pentru ca influenţa prozei sale să fie evidentă pentru toţi.

Dar oare nu ne înşelăm în aprecierile noastre ? Cu mult înainte de Lomonosov, găsim în Rusia păstori ai bisericii frumos-grăitori care, vestind turmei lor cuvîntul domnului, i-au dat învăţătură şi totodată şi-au cîştigat slavă prin cuvîntările lor. E adevărat, au fost ; dar graiul lor n-a fost rusesc. Ei au scris, aşa cum se putea scrie înainte de invazia tătarilor, înainte de contactul rossianilor cu popoarele europene. Au scris în limba slavonă. Pe tine însă, care l-ai cunoscut pe Lomonosov însuşi, care poate din operele lui ai învăţat elocvenţa, pe tine nu te voi uita. După ce armatele ruseşti, înfrîngînd trufia otomană, au întrecut aşteptările tuturor acelora care vedeau cu indiferenţă, dacă nu cu invidie, faptele lor vitejeşti ; cînd tu, chemat

să ridici un imn de laudă solemnă către dumnezeul oştirilor, dumnezeul luptelor, ai strigat în extaz la mormîntul lui Petru : *„Scoală, Petre, scoală! Să vezi roadele cele de tine sădite!"* cînd urechea fermecată de tine a fermecat la rîndul ei ochiul, cînd li s-a părut tuturor că, aplecat peste sicriul lui Petru şi însufleţit de o putere dumnezeiască, vrei să-l scoli din morţi, atunci mi-am zis : „Şi aceasta este opera lui Lomonosov". Firește, arta de a vorbi de la el a învăţat-o... dar în Platon trăieşte sufletul lui Platon [223] şi ca să ne încîntşi şi să ne uimeşti, asta inima ta te-a învăţat.

Noi urîm slugărnicia şi linguşirea, nu numai faţă de acei cărora le datorăm respect, ci şi faţă de acei pe care îi iubim. De aceea, plătind marelui bărbat tributul cuvenit, nu-l vom proclama atoatecreator, nu vom face dintr-însul un idol spre închinare gloatei, nu vom deveni uneltele înrădăcinării a cine ştie ce prejudecăţi şi aprecieri false. Pentru noi dumnezeirea supremă este adevărul ; şi dacă atotputernicul ar vrea să-i schimbe chipul, revelîndu-se în neadevăr, ne-am întoarce faţa de la el.

Vom respecta deci adevărul şi nu vom spune că Lomonosov a fost un mare istoric, nu-l vom compara cu Tacitus, cu Raynal sau cu Robertson ; nu-l vom aşeza pe aceeaşi treaptă cu Markgraf sau cu Riediger [224] numai fiindcă şi el s-a îndeletnicit cu chimia. E drept că i-a plăcut această ştiinţă, că a consacrat multe zile ale vieţii cercetării legilor Naturii ; dar rolul lui a fost al unui succesor. A mers pe căi bătute [225] şi, în nemăsurata bogăţie a Naturii, n-a găsit nici cel mai mic firicel pe care să nu-l fi zărit alţii înainte de dînsul, ochi mai pătrunzători ca ai lui ; n-a descoperit în Materie nici un resort, cît de puţin complicat, care să nu fi fost dat la iveală de predecesorii lui.

Sau să-l punem alături de acela care a fost socotit demn de cea mai măgulitoare inscripţie, imaginată de o minte omenească ? Inscripţie inspirată nu de linguşire, ci de adevărul curajos şi energic : *„Acesta a smuls trăsnetul [226] din cer şi sceptrul din mîna regilor."* Putem oare să-l punem alături de el pe Lomono-

sov, numai pentru că s-a îndeletnicit cu efectele electricităţii şi că nu s-a descurajat cînd şi-a văzut dascălul lovit mortal [227] de această forţă ? Lomonosov a ştiut să producă energie electrică, a ştiut să înlăture loviturile trăsnetului ; dar în această ştiinţă Franklin este arhitectul, iar Lomonosov simplu salahor.

Dar dacă Lomonosov nu s-a ridicat la mare înălţime ca cercetător al Naturii, el ne-a descris faptele ei măreţe într-un stil limpede şi pur. Şi deşi în scrierile sale ştiinţifice nu găsim un dascăl eminent de Filozofia Naturii, găsim însă un dascăl de limbă şi un model totdeauna demn de imitat.

Şi aşa, dînd marelui bărbat ce i se cuvine pe bună dreptate, punînd numele lui Lomonosov într-o lumină demnă de dînsul, nu căutăm aici să-i atribuim merite pe care nu le are ; dar oare, ne lăsăm împinşi de patimă şi de mînie să propagăm aprecieri jignitoare ? Nu acesta este ţelul nostru. Vrem numai să arătăm că, în ce priveşte literatura rusă, acela care a croit drumul spre templul gloriei este primul cîştigător al gloriei, deşi n-a putut intra în templu. Oare Bacon de Verulam [228] nu merită să fie pomenit fiindcă a putut doar să arate cum trebuie sporită ştiinţa ? Oare nu sînt demni de recunoştinţă scriitorii curajoşi care s-au răzvrătit împotriva tiraniei şi a atotputerniciei, numai fiindcă n-au izbutit să izbăvească omenirea de lanţuri şi temniţă ? Şi trebuie oare să refuzăm lui Lomonosov admiraţia noastră, pe motivul că n-a înţeles legile poeziei dramatice şi şi-a istovit vlaga în epopee [229], pentru că versurile lui sînt lipsite de sentiment, că n-are totdeauna judecata ageră şi pentru că chiar în odele lui găsim adesea mai mult vorbe decît idei ? Dar ascultă : înainte de începutul vremilor, cînd existenţa n-avea sprijin şi era întreagă pierdută în veşnicie şi neţărmurire, orice a fost posibil. Toată frumuseţea lumii exista doar ca idee a Izvorului tuturor forţelor, însă nimic nu fusese creat, nimic nu era în realitate. Şi mîna lui atotputernică, dînd materiei impuls în spaţiu, a pus-o în mişcare. Soarele începu să strălucească, luna să fie luminată, s-au format corpuri care au ieşit deavalma la suprafaţă. Atotputernic

a fost primul gest creator ; toată minunea universului, toată frumusețea lui sînt numai consecințe. Iată, așa înțeleg eu acțiunea spiritelor mari asupra contemporanilor sau a urmașilor ; așa înțeleg eu acțiunea minții asupra minții. Pe cărarea literaturii rusești Lomonosov e cel dintîi. Dă-te la o parte, gloată pismașă ! Aceasta va fi judecata posterității despre el ; ea nu e fățarnică.

Dar, iubite cititorule, m-am luat cu vorba... Iaca Vsesviatskoe... Dacă nu te-am plictisit, așteaptă-mă pe aproape. Ne-om revedea la întoarcere [230]. Acum rămîi cu bine : — Hai, mînă, surugiu !

Moscova ! Moscova ! ! !...

NOTE

Textul în limba rusă al lucrării „Călătorie de la Petersburg la Moscova" a fost publicat după fotocopia primei ediţii din 1790. Variantele manuscrise mai importante au fost citate în note, potrivit materialelor păstrate în arhivele din Leningrad (Institutul de literatură rusă de pe lîngă Academia de Ştiinţe a U.R.S.S.) şi din Moscova (Arhiva centrală de stat pentru documente vechi).

„Călătorie de la Petersburg la Moscova" a fost tipărită în tipografia particulară „liberă" a lui A. N. Radişcev, într-un tiraj de aproximativ 650 exemplare. Editarea cărţii a fost aprobată de „Uprava Blagocinia" *), la 22 iulie 1789, sub semnătura preşedintelui ei N. I. Rîleev, şeful poliţiei din Petersburg. Incă înainte de „Călătorie...", Radişcev a tipărit în tipografia sa particulară o broşură separată „Scrisoarea către un prieten din Tobolsk". Tipografia nu avea decît o singură presă şi în ea lucrau funcţionari vamali şi oamenii de curte ai lui Radişcev. In timpul instrucţiei judiciare, Radişcev a declarat despre „Călătorie..." că: „Zetarul cărţii a fost Bogomolov, care era pe acea vreme supraveghetor la vamă şi a fost imprimată cu ajutorul oamenilor săi". Cartea a început să se tipărească în ianuarie 1790 şi a apărut în luna mai a aceluiaşi an. La început s-au pus în vînzare numai 25 de exemplare, iar alte 7· exemplare au fost difuzate de autor. Aflînd de furtuna care se apropia, Radişcev a dat dispoziţie ca restul din tirajul cărţii să fie distrus. De aceea, această ediţie din 1790 a lucrării „Călătorie..." reprezintă o mare raritate bibliografică. In prezent se cunosc numai 18 exemplare din această ediţie. Totuşi, în pofida persecuţiilor, cartea lui Radişcev s-a răspîndit în copii scrise de mînă, din care o mare parte (aproape treizeci) se păstrează în bibliotecile şi muzeele din U.R.S.S..

*) Instituţie poliţienească din Rusia ţaristă, care avea şi unele atribuţii judiciare. (N. red. rom.)

In 1858, Gherțen a reeditat această lucrare la Londra. In deceniul al șaptelea al secolului trecut, fiul lui Radișcev, P. A. Radișcev, a încercat, fără succes, să obțină aprobarea cenzurii pentru editarea „Călătoriei...“ și a altor cîtorva opere ale tatălui său. In 1868, N. A. Șighin, un librar din Petersburg, a editat „Călătorie...“, dar într-o formă atît de denaturată (din carte a fost scos tot ce avea un caracter politic mai ascuțit), încît chiar și cenzura țaristă — care la început interzisese ediția — a ridicat curînd această interdicție. In 1872, P. A. Efremov a întreprins editarea unei culegeri complete de opere a lui Radișcev în două volume, dar această ediție nu a văzut lumina tiparului, fiind aproape în întregime distrusă din ordinul cenzurii. In anul 1876 „Călătorie...“ a fost editată la Leipzig în volumul 18 al „Bibliotecii Internaționale“ a lui E. L. Kasprovici. Aceasta era o reproducere stereotipă a ediției londoneze din 1858. In 1888, A. S. Suvorin a reprodus întocmai ediția din 1790, aproape cu aceleași caractere și cu toate greșelile ei de tipar. Această ediție a avut un tiraj de o sută exemplare și era destinată „cîtorva“, ceea ce explică faptul că cenzura a admis tipărirea ei. In 1899, bibliograful și bibliofilul A. E. Burțev a reeditat „Călătorie...“ în volumul 5 al ediției sale. „Descrierea suplimentară a cărților și manuscriselor prețioase, rare din punct de vedere bibliografic și remarcabile din punct de vedere artistic“ (în 100 exemplare care nu erau prevăzute pentru vînzare). Reeditarea „Călătoriei...“ întreprinsă de P. A. Kartavov în 1902 a fost din nou interzisă de cenzură.

Prima ediție completă a „Călătoriei...“ a apărut abia după revoluția din 1905, în redactarea lui N. P. Silvanski și P. E. Șcegolev.

In perioada dintre 1906—1917, „Călătorie...“ a fost reeditată de multe ori separat și în operele complete ale lui A. N. Radișcev.

Cele mai prețioase ediții ale „Călătoriei...“ au fost realizate după Revoluția din Octombrie. In epoca sovietică, cartea lui Radișcev a fost tipărită de multe ori și în tiraje mari. Printre cele mai remarcabile reeditări se numără ediția foto-litografică din 1935 a primei ediții din 1790 a „Călătoriei...“ (Ed. „Academia“). La această ediție s-a anexat și materialul necesar pentru studiul „Călătoriei...“, adunat și prelucrat de I. L.

Barskov. „Călătorie...“ a intrat în primul volum de opere complete ale lui Radişcev, editat de Academie, apărut în anul 1938.

Numai în epoca sovietică a început cercetarea şi studierea cu adevărat ştinţifică a vieţii şi operei lui A. N. Radişcev.

„Călătorie...“ este împărţită în capitole care poartă numele staţiilor de poştă dintre Petersburg şi Moscova.

1. *Epigraful* „Călătoriei de la Petersburg la Moscova“ a fost luat de Radişcev din poemul „Telemahida“, de V. K. Trediakovski (S.Pb., 1766). Alegerea lui nu este întîmplătoare. In cîntul al XVIII-lea, de unde este el luat, se descrie vizita făcută de Telemah, eroul poemului, în împărăţia subpămînteană a lui Tartar, unde suveranii „care foloseau puterea lor cînd se aflau pe tron spre a face rău...“ erau supuşi chinurilor iadului. Aceşti suverani au fost mai mîrşavi şi mai înfiorători decît monştrii cei mai înspăimîntători din mitologie şi mai teribili decît Cerber cîinele din iad („groaznicul cîine Cerber“) : „o dihanie slută, înfricoşătoare, mătăhăloasă, cu o sută de boturi“. Tocmai acest monstru al iadului este folosit de Radişcev ca o întruchipare alegorică a orînduirii absolutist-iobăgiste care domnea în Rusia şi împotriva căreia este îndreptată cartea sa. Radişcev a intensificat imaginea „dihaniei“, înzestrîndu-l cu o sută de boturi în loc de trei, aşa cum avea un alt monstru mitologic — hidra. Radişcev foloseşte o imagine asemănătoare de cîteva ori şi în cuprinsul „Călătoriei...“ (de pildă în capitolul „Hotilov“, cînd vorbeşte despre robia feudală spune: „dihania cu o sută de boturi“ ; în oda „Libertatea“, vorbind despre biserică, spune că : „Această dihanie este înfricoşătoare, la fel ca hidra cu o sută de boturi...“)

2. *A.M.K.* — Alexei Mihailovici Kutuzov, coleg de studii al lui Radişcev de la universitatea din Leipzig, căruia îi este închinată „Călătorie...“

3. *Sofia* — oraş şi staţie de poştă situată la 22 verste de Petersburg.

4. *Podorojna* — foaie de drum, care dă dreptul de a primi cai la staţiile de poştă. Prin podorojnă se punea la dispoziţia călătorului, contra plată, şi în funcţie de gradul şi de titlul călătorului, un anumit număr de cai şi se stabilea cum va fi transportat călătorul — mai repede sau mai încet.

5. *Edecari* — ţăranii care plecau în alte localităţi pentru a munci contra plată mai ales la trasul vaselor la edec.

6. *Tosna* — staţie de poştă situată la 36 verste de Sofia.

7. In manuscrisul „Călătoriei...", care se păstrează la Institutul de literatură rusă de pe lîngă Academia de Ştiinţe din Leningrad, în locul punctelor de suspensie există următorul fragment îndreptat împotriva absolutismului: „Dacă domnii guvernatori nu ar ţine seama numai de persoană, şi pentru orice cetăţean care călătoreşte pe drum ar proceda cu ispravnicii mai sever — aşa cum procedează aceştia — drumurile noastre, într-un timp scurt, la fel de scurt ca şi acela în care se strică, ar fi cele mai bune din lume. Dar sub o guvernare absolută, suveranul este asemenea soarelui în natură: acolo unde încălzeşte, acolo este viaţă, acolo unde nu este el, acolo moare totul. Un suveran absolut e singurul în ţara lui care are dreptul să procedeze după cum îi dictează raţiunea. Toţi ceilalţi sînt obligaţi să asculte de poruncă, să facă totdeauna după cum gîndeşte altul, iar nu după cum înţelege fiecare din ei. Tristă stare de lucruri şi de aceea drumul pe care călătoream era prost, dar caii de poştă cu ajutorul biciului atotputernic m-au adus pînă la staţia de poştă".

8. *Arhivele nobilimii* — instituţie publică în care se păstrau documente ce cuprindeau date referitoare la genealogia nobililor.

9. *Mestnicestvo* — tradiţia de a numi în slujbe de stat după gradele de nobleţe şi nu după calităţile şi meritele personale. *Mestnicestvo* s-a desfiinţat în 1682, în timpul ţarului Feodor Alexeevici.

10. *Nobilimea novgorodeană* se caracteriza prin sărăcia ei datorată diverselor împrejurări.

11. *Tabela de cinuri* — tabelă în care erau specificate gradele militare şi civile. Ea a fost introdusă de Petru I în anul 1722 şi stabilea dreptul de a căpăta titlul de nobleţe pentru acei care nu erau nobili şi care ajungeau la un anumit grad în slujbă. Elita nobilimii lupta împotriva acestei legi.

12. *Condica nobilimii* — „Carte de privilegii acordate nobilimii" instituită de Ecaterina a II-a în anul 1785. În gubernii se ţineau condici speciale pentru genealogia nobililor. „Neamurile nobile vechi" erau înscrise în ultima parte a acestor condici, în partea a şasea. Radişcev dă aici un sens satiric cuvintelor jălbarului, precum şi afirmaţiilor sale despre introducerea titlului de marchiz, aceasta fiind o ironie cu privire la goana nobililor după titluri de nobleţe şi cinuri.

13. *Liubani* — staţie situată la 26 verste de Tosna.

14. *Obrocul* — plata anuală în natură sau bani dată de țărani moșierului. Obrocul era una din formele exploatării iobăgiste și se deosebea de boieresc, la care țăranii erau obligați să lucreze fără plată, cu inventarul lor, pe ogoarele moșierilor, un număr anumit de zile pe săptămînă. In afară de aceasta, țăranii erau obligați să aprovizioneze pe moșier cu păsări, pînză, unt etc. Intrucît relațiile dintre moșieri și țărani nu erau de fapt stabilite de nici un fel de legi, atît fixarea obrocului cît și a boierescului depindea în întregime de voința moșierului, fapt care ducea la un abuz total din partea lor, la o exploatare neomenoasă a țărănimii iobage de către aceștia. Abuzul iobăgist a atins culmea dezmățului în ultima treime a secolului al XVIII-lea, pe vremea domniei Ecaterinei a II-a.

15. Este vorba de birul pe cap de om pe care țăranii erau obligați să-l plătească pe acea vreme statului pentru fiecare membru al familiei.

16. *In arendă* — adeseori moșierii arendau moșiile lor cu țărani cu tot, ceea ce intensifica și mai mult exploatarea iobăgistă.

17. *Ciudovo* — stat și stație de poștă situată la 32 de verste de Liubani. In sat se afla un palat imperial folosit în timpul călătoriilor.

18. *Prietenul meu C.* — Se presupune că Radișcev are în vedere pe colegul său de la Universitatea din Leipzig, P. I. Celișcev, autorul cărții „Călătorie prin nordul Rusiei în anul 1791", care conține de asemenea o oarecare critică la adresa orînduirii iobăgiste și a abuzurilor funcționarilor. Ecaterina a II-a îl socotea pe Celișcev implicat în editarea „Călătoriei de la Petersburg la Moscova", însă acest fapt n-a fost confirmat prin nimic. In timpul instrucției judiciare, Radișcev a declarat: „Intîmplarea descrisă în Ciudovo s-a petrecut cu adevărat."

19. *Sisterbek-Sestroreț k* — oraș pe malul Golfului Finic.

20. *Paphos și Amathont* — colonii pe insula Cipru unde se aflau templele Afroditei, zeița frumuseții și a amorului la grecii din antichitate.

21. *Claude Joseph Vernet* — pictor de marine din secolul al XVIII-lea.

22. Radișcev are în vedere războiul cu Turcia din 1768—1774. In timpul războiului, o escadră de vase rusești a zdrobit flota turcă la 24 iunie 1770 în golful Chios și la 26 iunie în golful Cesme.

23. *Subab, nabab* — cîrmuitor de provincie în India.

24. *Raynal* (1713—1796) — istoric francez, autorul lucrării „Istoria filozofică şi politică despre instituţiile şi comerţul europenilor din cele două Indii", 1770. Există o traducere rusă prescurtată, S.Pb. 1805—1811. Raynal condamna cu asprime barbaria colonială a europenilor şi americanilor, negoţul de sclavi, reacţiunea politică şi bisericească.

25. *Spasskaia Polest* era o staţie care se afla la 24 verste de Ciudovo. Şi aici se găsea un palat imperial folosit în timpul călătoriilor.

26. *Polkan şi Bova* — personaje din povestea despre Bova-fiu de împărat. Pe tema acestei poveşti, Radişcev a scris ulterior poemul „Bova".

27. *Rezident* — cîrmuitor de ţinut. In cazul de faţă e posibil că Radişcev îl avea în vedere pe favoritul Ecaterinei, G. A. Potiomkin.

28. *Administraţia* — E vorba de administraţia rezidenţială, instituţie pentru administrarea unui ţinut supus.

29. *Tribunalul corecţional* — instanţă judecătorească. Cuvintele povestitorului „e a doua oară că-l... trimit la tribunalul corecţional", înseamnă că pentru a doua oară e dat în judecată.

30. *Avocatul statului* — funcţionar special, delegat pentru procesele statului.

31. *Cumpăna* — simbolul justiţiei.

32. *Globul* — este vorba de un glob cu cruce — simbolul puterii suverane. Prin ţar şi curteni, Radişcev întruchipa în visul său pe Ecaterina a II-a şi Curtea ei.

33. *Pentru îmbrăcămintea...* — adică pentru copertă.

34. *Cook* — James Cook — navigator englez din sec. al XVIII-lea. A fost ucis în insulele Hawai (Sandwich).

35. *Goţii şi vandalii* — Seminţii germanice, barbare.

36. *Castalia* (Izvorul Castalic) şi *Hippocrene* — în mitologia greacă izvoare, a căror apă inspira pe poeţi; simboluri de creaţie poetică şi de inspiraţie.

37. *Domnului vostru* — adică a stăpînului vostru.

38. *Podberezie* — staţie situată la 24 verste de Spasskaia Polest.

39. *Dacă... nu-ţi pudrezi părul.* — Radişcev satirizează aici obiceiul nobililor de a-şi pudra părul.

40. *Personalul gubernial* — adică administraţia gubernială.

41. *Autorii clasici.* — In seminarii şi alte instituţii de în-

vățămînt, în dauna studiului contemporaneității vii, se studiau scriitorii și istoricii din antichitate: Aristoteles (secolul IV î.e.n.), Virgilius și Horațius (secolul I î.e.n.), Titus Livius (secolul I î.e.n. — secolul I al e.n.), Tacitus, (secolul I-II) și alții. Seminaristul pe care l-a întîlnit Radișcev se plînge de studiul scolastic, pe de rost, al textelor lor.

42. *Kuteinik* (Kuteikin) — profesorul lui Mitrofan din comedia lui Fonvizin „Neisprăvitul". El povestește că învățînd la seminar „a mers" „pînă la retorică, dar i-a ajutat dumnezeu și s-a întors îndărăt". (Actul II, scena V).

43. *Membru gubernial* — adică membru al administrației guberniale, funcționar de pe lîngă guvernator.

44. *Grotius Hugo* — jurist olandez din secolul al XVII-lea. *Ch. L. Montesquieu* (1689—1755) — scriitor și filozof francez. Operele sale „Scrisori persane" și în special „Spiritul legilor" erau bine cunoscute în Rusia în secolul al XVIII-lea. *Blackstone* — jurist englez din secolul al XVIII-lea, autorul unei lucrări în trei volume intitulată „Interpretarea legilor engleze". Traducerea în limba rusă a fost făcută în deceniul al nouălea de S. E. Desnițki.

45. *Noi universități.* — La sfîrșitul deceniului al nouălea din secolul al XVIII-lea se prevedea ca în afară de universitatea de la Moscova, să se deschidă universități la Pskov, Cernigov și Penza; proiectul nu a fost însă realizat.

46. *Martinist* — mason, adept al concepțiilor mistice ale lui Saint Martin. După editarea, în anul 1785, de către masonii din Moscova a cărții lui Saint Martin intitulată „Despre eroare și adevăr", ei au început să fie numiți martiniști.

47. *Swedenborg Emmanuel* — scriitor mistic suedez din secolul al XVIII-lea.

48. *Voltaire a strigat.* — Radișcev se referă la lupta lui Voltaire împotriva superstițiilor și a fanatismului religios și în special la imperativul pe care el l-a formulat în repetate rînduri „Zdrobiți infama!" („Ecrasez l'infâme!"), adică biserica romano-catolică.

49. *Friedrich al II-lea* — rege al Prusiei, care poza în adept al filozofiei franceze din secolul al XVIII-lea, ceea ce nu l-a împiedicat să ducă o politică internă și externă reacționară.

50. *Martin Luther* — reformator bisericesc german din secolul al XVI-lea.

51. *Opere misterioase* — opere mistice masonice.

52. *Un nou Mahomed.* — Radişcev, fiind un adversar al masoneriei, se temea că răspîndirea acesteia ca o nouă religie cu un proroc de felul lui Mahomed, va arunca omenirea îndărăt „în ceţurile prejudecăţilor şi superstiţiilor".

53. *Dicţionarul Bayle* — Pierre Bayle, scriitor şi filozof francez din secolul al XVII-lea, autorul lucrării „Dicţionarul istoric şi critic". Radişcev menţionează din acest dicţionar un citat anecdotic în scopul de a caracteriza cercetările „secrete" ale misticilor-masoni, contra cărora a şi îndreptat capitolul „Podberezie".

54. *Novgorod* — oraş vechi rusesc (situat la 22 verste de Podberezie).

55. *Legile lui Solon şi Lycurg.* — Solon (secolul VI î.e.n.) — legiuitor la Atena. Lycurg (secolul VIII î.e.n.) — legiuitor în Sparta.

56. *Cartagina* — oraş fenician din Africa de Nord. A fost distrus de romani în anul 146 î.e.n.

57. *Liga hanseatică* — ligă a oraşelor comerciale, mai ales din nordul Europei din sec. XIV-XVII. La Novgorod exista un oficiu al Ligii hanseatice.

58. *Acestei republici* (Republica din Novgorod). — Radişcev face o apreciere greşită asupra vecei *) din Novgorod, care, era condusă de clasa dominantă a moşierilor feudali-boieri şi a marilor neguţători; Radişcev, însă, idealiza vecea, o prezenta ca pe o conducere populară. Totodată, el judeca greşit măsurile necesare, istorico-progresiste ale statului moscovit, care urmăreau, după cum se ştie, să înăbuşe tendinţele separatiste, feudale, ale cnejilor din Novgorod, care se împotriveau unificării statului rus.

59. *Ghildia.* — Negustorimea era împărţită în trei „ghildii", adică în trei categorii, în raport cu capitalul declarat. *Cetăţean notabil* — era un titlu introdus de „Hrisovul către oraşe" din 1785. Acest titlu se acorda marilor proprietari, care nu erau nobili, fabricanţilor, negustorilor cu ridicata etc., precum şi unor savanţi, pictori etc.

60. *I. K. Lavater* — scriitor elveţian din sec. al XVIII-lea, autorul „Fiziognomiei", în care el afirma că după trăsăturile

---

*) *Vece* — adunarea locuitorilor din unele oraşe din vechea Rusie (în secolul X—XV), care constituia organul suprem al puterii — Vece alegea pe cneji, arhiepiscopi, pe comandanţii oştirilor, lua hotărîri în privinţa declarării războiului şi încheierii păcii, confirma legile, etc. (N. red. rom.)

feţei şi după forma craniului s-ar putea determina caracterul şi înclinaţiile omului etc.

61. *Dinţii, negri cărbune.* — Printre negustorese era răspîndită moda de a înnegri dinţii.

62. *Recoltă proastă... durere de cap.* — Radişcev introduce aici cuvinte speciale (eufemisme) din jargonul negustoresc, care scot la iveală învîrtelile şarlataneşti ale negustorului Karp Dementievici. Radişcev foloseşte această poveste pentru a ilustra defecţiunea aşa-zisului drept cambial, care era atunci în vigoare, drept care făcea posibil tot soiul de abuzuri, ca spre exemplu: bancrută falsă, perceperea de dobînzi cămătăreşti etc.

63. *Bronniţî* — staţie de poştă situată la 35 verste de Novgorod.

64. *Holmograd* — vechiul oraş rusesc Holmgrad. Cercetările n-au clarificat nici pînă în prezent dacă a fost aşezat pe teritoriul staţiei Bronniţî sau al oraşului Novgorod.

65. *Fericiri semeţe* — adică o fericire neaşteptată, bruscă.

66. *Perun* — în mitologia slavă, zeul tunetului, al fulgerului, al ploii etc.

67. *Iehova, Jupiter, Brahma...* — Enumerînd denumirea zeilor din diferite religii şi nume istorice şi mitologice ca: Avraam, Moise, Confucius, Zoroastru, Socrates (secolul V î.e.n.), Marcus Aurelius (secolul II î.e.n.) etc., Radişcev scoate în evidenţă concepţia eretică din punctul de vedere al bisericii ortodoxe, că dumnezeu „este unul şi acelaşi pretutindeni".

68. *J. Addison* — scriitor englez din sec. XVII—XVIII. Radişcev dă un citat din tragedia lui, „Caton" (1713).

69. *Zaiţovo* — staţie de poştă situată la 27 verste de Bronniţî.

70. *Curtea heraldică* — departament care se ocupa cu titlurile şi privilegiile nobililor.

71. *Asesor de colegiu* — gradul unei funcţii civile, specificate în „Tabelul de ranguri" şi care dădea drept la obţinerea titlului de nobleţe.

72. *William Hogarth* — pictor englez din secolul al XVIII-lea, caricaturist.

73. *I-a pus la arătură* — adică i-a trecut la boieresc.

74. *Mesiacina* — o anumită cantitate de alimente pe care moşierul o dădea ţăranilor iobagi care erau complet lipsiţi de gospodărie şi de pămînt, ca o răsplată pentru munca lor.

Acesta era cel mai barbar mijloc de exploatare iobăgistă practicat de mulţi moşieri, ţăranii fiind siliţi astfel să lucreze tot timpul numai în folosul moşierului.

75. *Lacedemona* — adică Sparta. Stat din Grecia antică, în care, după tradiţie, exista un aspru sistem de educare a copiilor: pentru a le dezvolta îndemînarea, li se îngăduia chiar să fure un lucru străin, numai să manifeste cu acest prilej inventivitate şi neînfricare.

76. *Trimis la muncă* — trimis la ocnă.

77. *Oameni la curte* — adică slugi pentru deservirea moşierului şi a celor ai casei.

78. *Plocon de nuntă* — dare specială în natură, pe care iobagii o plăteau moşierilor, atunci cînd se căsătoreau.

79. *Cazna publică* — pedeapsă publică aplicată cu biciul, după care adeseori vinovatul era ars cu fierul roşu şi i se smulgeau nările. Cele mai adeseori, la această pedeapsă erau condamnaţi oamenii ieşiţi din popor.

80. *Odnodvorţî* — o categorie specială de ţărani, proveniţi din armată şi eliberaţi din iobăgie.

81. *Devine cetăţean.* — In cuvîntarea sa judecătorul Krestiankin se sprijină pe teoria „dreptului natural" şi pe concepţia lui Rousseau asupra „principiului contractului" pe baza căruia omul trece de la starea „naturală" la acea de cetăţean.

82. *Baba* (Ba ! Ba !) — denumirea parcului unui mare demnitar Narîşkin, de lîngă Petersburg; loc pentru petreceri publice.

83. *Krestţî* — oraş şi staţie de poştă situată la 31 verste de staţia Zaiţovo.

84. In manuscrisul „Călătorie...", care se păstrează la Institutul de literatură rusă de pe lîngă Academia de Ştiinţe din Leningrad, acest articol are o introducere cu caracter politic şi satiric mai pronunţat. Citărn aici varianta manuscrisului, subliniind cuvintele şi expresiile care lipsesc sau sînt modificate în textul tipărit. După cuvintele: „...Guvernatorul, comandantul de armată", textul mai departe este expus în felul următor: „Şi care părinte n-ar vrea *ca odrasla sa iubită să fie împodobită cu petice de mătase...* Mă uit la băiatul meu şi parcă-l văd: capătă o slujbă, face cunoştinţă cu nişte fluierăvînt, nişte destrăbălaţi, cartofori, filfizoni, *a uitat de mine şi de abecedarul său,* învaţă să se îmbrace după ultima modă, să

joace cărţi *pe bani străini,* să trăiască din joc, să trăncănească vrute şi nevrute, *să nu se ruşineze de nimic,* să umble după fete sau să îndruge la fleacuri cucoanelor, *pe cînd abecedarul său, repet, l-a uitat.* Te pomeneşti că zeiţa Fortuna, cea cu toane, îl îndrăgeşte, şi băieţaşul meu, pînă nu-i mijeşte barba, *datorită unei slujbe în corpul de gardă sau ca aghiotant sau dumnezeu ştie prin ce alte mijloace, merge acum cu o trăsură cu şase cai* şi-şi închipuie că e boier de seamă, că-i cine ştie ce de capul lui. La ce te poţi aştepta de la un asemenea şef militar sau administrator de oraş? Spune drept, o, tată care îţi iubeşti copilul! Spune, cetăţean cinstit, *spune, o, omule!* Nu-ţi vine mai bine să-l gîtui decît să-i dai drumul în lume, la slujbă? Nu te-ar durea inima dacă ai vedea că odrasla ta, ajuns boier cu greutate, disprețuieşte meritul şi destoinicia, pentru că soarta omului destoinic şi talentat, căruia îi e groază şi silă de şiretlicuri şi intrigărie este să rămînă la coadă? Nu ţi-ar veni să plîngi dacă ai şti că drăguţul tău băiat se pricepe, cu un zîmbet amabil, să fure averea şi cinstea oamenilor, să le facă viaţa amară şi să-i nenorocească, firește, nu cu mîinile sale proprii totdeauna delicate şi aristocratice, ci cu ghearele favoriţilor săi şi, *părăsind această viaţă, să lase moştenire nepoţilor tăi un sat care să se numească satul sîngelui. Dar să-l ascultăm pe boierul din Krestţî".*

85. După părerea lui Radişcev, faptul că tinerii cunoşteau limba engleză şi latină le dădea posibilitatea de a-şi însuşi virtuţile republicane ale romanilor şi experienţa revoluţionară a englezilor, care l-au executat pe Carol I Stuart în secolul al XVII-lea şi au limitat puterea monarhică.

86. *Egida* — în mitologia greacă scutul zeităţii (a lui Zeus, Apollo sau Athenei).

87. *De mijloc* — adică calea mijlocie.

88. *Otrava lui Socrates.* — Acuzat de activitate împotriva statului şi de ateism, Socrates, potrivit sentinţei areopagului — tribunalul suprem din Atena — a băut o cupă cu otravă.

89. *Rămîi neclintit* — aceste rînduri sînt în mod incontestabil punctul central din sistemul educativ al lui Radişcev, al cărui scop fundamental era educarea de luptători curajoşi, neînfricaţi împotriva absolutismului, pentru libertatea poporului. Nici un fel de încercări, nici un fel de chinuri nu trebuie să facă pe luptători să încline spre neadevăr şi încălcarea virtuţii.

90. *Curtius* — erou legendar din Roma antică. Legenda spune că s-ar fi aruncat într-o prăpastie pentru a salva Roma de nenorocirea care, chipurile, o amenința.

91. *Cato Marcus Porcius din Utica* — om politic din Roma (secolul I î.e.n.), republican sever și intransigent. Nedorind să fie martorul prăbușirii republicii, s-a sinucis. Radișcev se referă la cuvintele pe care el le-ar fi pronunțat atunci cînd i-a fost înapoiată spada pe care i-o luaseră prietenii : „Acum îmi aparțin numai mie", după care și-a împlîntat-o în corp.

92. *Iajelbiți* — o stație situată la 38 verste de Krestți.

93. *Valdai* — capitală de județ situată la 25 verste de Iajelbiți.

94. *Lada* — zeița dragostei și a căsătoriei în mitologia slavă.

95. *Acest nou Leandru.* — Radișcev compară ironic povestea sa despre dragostea suveranului și a fetei din Valdai cu legenda greacă antică despre dragostea lui Leandru, care locuia pe malul Hellespontului (Dardanelelor), și a Herei, preoteasa Afroditei, care locuia pe celălalt mal al strîmtorii. Pentru a se vedea cu iubita sa, Leandru trecea în fiecare noapte strîmtoarea înot. Într-o noapte furtunoasă, s-a înecat. Hera, văzîndu-i dimineața trupul adus de valuri, s-a aruncat și ea în mare.

96. *Zimnogorie* — stație de poștă situată la 23 verste de Valdai.

97. *Iedrovo* — sat și stație de poștă situat la 20 verste de Zimnogorie.

98. *Lăbuța de trei verșoci... talia trasă prin inel...* — Radișcev face aluzie la moda nobilimii, care schilodea femeile moral și fizic.

99. *Țăranul e mort în fața legii* — adică țăranul e lipsit de apărarea legilor, de drepturi. Dar Radișcev subliniază cu această ocazie că „va fi viu dacă o va vrea...", adică eliberarea din jugul iobăgiei depinde numai de însuși poporul, și reamintește, nu întîmplător, despre revolta lui Pugaciov, care a făcut pe asupritorii poporului să tremure.

100. *Băiatul are numai zece ani.* — Împotriva căsătoriilor forțate și nepotrivite prin vîrsta mirelui și a miresei, care erau foarte răspîndite în timpul acela în mediul țăranilor, se ridicase și Lomonosov în tratatul său „Despre înmulțirea și conservarea poporului rus" (1761).

101. *Domnişoară de onoare* — titlu la Curtea suveranului.

102. *Can... bes...* — canalia, bestia.

103. *Al douăzecilea stîlp* — adică al douăzecilea stîlp care arată verstele.

104. *Hotilov* — staţie situată la 36 verste de Iedrovo.

Acest capitol reprezintă un „proiect" pentru eliberarea ţăranilor de sub jugul iobăgiei. In copia manuscrisului „Călătoriei", care se păstrează la Institutul de literatură rusă de pe lîngă Academia de Ştiinţe din Leningrad, proiectul — aşa cum se cuvine unui act oficial — se termină cu fraza tradiţională: „Dat în... anul 18..." Expunerea proiectului sub forma unui manifest ţarist trebuie să credem că nu este altceva decît o formă literară, poate chiar o parodie la manifestele Ecaterinei a II-a care, printr-o frazeologie liberală făţarnică, ascundea intensificarea exploatării şi lipsa de drepturi a ţăranilor.

In „manifestul" său Radişcev a schiţat calea concretă de eliberare a ţăranilor cu pămînt şi stabilirea apărării drepturilor şi intereselor ţărănimii prin legi.

105. *Europenii după ce au devastat America...* — Radişcev condamna cu hotărîre barbaria colonialistă a americanilor care au înrobit şi exterminat populaţia băştinaşă a ţării şi au exploatat tîlhăreşte munca sclavilor, aceştia devenind obiectul unui comerţ neomenos şi un mijloc de îmbogăţire.

106. *Nenorocitele jertfe... de pe malurile dogorîtoare ale Nigerului şi Senegalului* — sclavii din Africa ce erau duşi cu sila de colonizatori în America, pentru a fi folosiţi ca mînă de lucru ieftină şi lipsită de drepturi.

107. *Baloanele.* — Autorul se referă la baloanele zburătoare ale fraţilor Montgolfier, care se ridicau cu ajutorul aerului încălzit.

108. *Alexandru poreclit cel Mare.* — Radişcev susţine că Alexandru Macedon, care o devenit celebru prin ruinarea şi pustiirea statelor, nu este demn de titlul de „cel Mare". Aceeaşi părere a fost exprimată şi de Lomonosov în oda „In fericire" (1760).

109. *Cele povestite...* — privesc răscoala lui Pugaciov (1773—1775), precum şi alte mişcări ţărăneşti din sec. XVII—XVIII.

110. *Băgaţi de seamă.* — Radişcev îi previne ameninţător pe moşierii-iobăgişti, arătîndu-le că răscoala populară, care este inevitabilă în viitor, îi va mătura de pe faţa pămîntului.

Despre acest lucru el vorbeşte pe faţă în manuscrisul „Călătoria...“ care se păstrează la Institutul pentru literatură rusă de pe lîngă Academia de Ştiinţe din Leningrad: „Băgaţi de seamă, ca să nu fiţi din nou bătuţi.“

111. *Banii pentru căsătorie* — era răscumpărarea pentru mireasă pe care o căpăta moşierul dacă o iobagă a lui se căsătorea cu un ţăran ce aparţinea unui alt moşier.

112. *Adică de instanţe.* — Autorul are în vedere instanţe inferioare de judecată pentru ţărani.

113. *Vîşni Volociok* — oraş şi staţie de poştă situată la 36 verste de Hotilov.

114. *Portul vamal.* — Radişcev a făcut serviciu la vama din Sankt Petersburg din anul 1780.

115. *Lacedemonienii* — spartanii, care aveau obiceiul, după cum spun vechile legende, să organizeze mese comune obligatorii.

116. *Inzestraţi* — adică aprovizionaţi, echipaţi.

117. *Vîdropusk* — staţie de poştă situată la 33 verste de Vîşni Volociok.

118. *Numa Pompilius* — rege legendar al Romei antice care se folosea, se zice, de sfaturile nimfei Egeria.

119. *Manko-Kapak* a fost, după legendă, întemeietorul statului peruvian (din America de Sud).

120. *Ahriman* — zeul răului în religia antică persană.

121. *Torjok* — oraş şi staţie de poştă situat la 38 verste de Vîdropusk.

122. *Cerere stăruitoare...* — a face cerere, a stărui.

123. *Tipografie.* — Prin decretul din 15 ianuarie 1783 s-a aprobat ca persoanele particulare să-şi facă tipografii „libere“.

124. *Să-l auzim pe Herder.* — I. G. Herder (1744—1803) — învăţat german. Radişcev dă un citat din opera acestuia „Influenţa ocîrmuirii asupra ştiinţei şi a ştiinţei asupra ocîrmuirii“ (1780).

125. *Guvernul.* — In manuscrisul „Călătorie...“, care se păstrează la Institutul de literatură rusă de pe lîngă Academia de Ştiinţe din Leningrad, în locul acestui cuvînt sînt următoarele rînduri:

„Înţeleptul cîrmuitor (mă tem să-l numesc mare, căci dîndu-i astfel de denumiri suveranului viu voi fi socotit sau rob, sau linguşitor, sau făţarnic, sau cupid; lăudătorul va fi un ticălos zgîrcit, iar cel lăudat va fi în pericol să se murdă-

rească în lauda nemernicului şi în faţa lumii va pierde totdeauna). Înţeleptul cîrmuitor al patriei noastre ştiind..." etc., ca în textul tipărit.

Această tiradă a fost îndreptată împotriva Ecaterinei a II-a şi a curtenilor ei.

126. *Uprava Blagocinia* — instituţie poliţienească care avea şi atribuţia de a cenzura cărţile.

127. *Decretul pentru noul cod.* — „Decretul" Ecaterinei a II-a către Comisia pentru întocmirea noului cod, convocată în 1767 din reprezentanţi ai diferitelor pături sociale (în afară de ţărani iobagi ai moşierilor), în scopul de a întocmi legile.

„Decretul" a fost un fel de compilare a principiilor luate de Ecaterina a II-a din cărţile iluminiştilor francezi — Montesquieu, Diderot şi alţii. „Decretul", împreună cu două anexe, cuprindea 22 de capitole şi 655 articole. In această operă, împărăteasa încerca să stabilească principiile unei monarhii luminate. Munca comisiei, cum era şi de aşteptat, cu dominarea hotărîtoare în stat a clasei moşierilor-iobăgişti, n-a dat şi nu putea da vreun rezultat pozitiv. In 1768, profitînd de războiul cu Turcia, Ecaterina a II-a a dizolvat comisia.

128. *Renegaţii religiei revelate* — rascolnicii şi diferiţi sectanţi.

129. *Un atac personal* — adică satira la adresa persoanei; ofensă personală.

130. *Schimbarea ce a avut loc în America* — războiul din 1775—1783 al americanilor contra stăpînirii engleze, care a dus la proclamarea independenţei şi la formarea Statelor Unite ale Americii. Pensylvania este unul din statele nord-americane.

131. *Protagoras* — filozof-sofist din Grecia antică (secolul V î.e.n.); a fost condamnat la moarte pentru ateism.

132. *In Roma...* — Radişcev se referă la mărturiile oamenilor de stat şi ale filozofilor din Roma antică: a istoricului roman Suetoniu (sec. I—II); a primului împărat roman Octavian Augustus (secolul I î.e.n.); a istoricului, oratorului şi apărătorului regimului republican, Titus Labienus (sec. I—II); a filozofului stoic şi scriitor roman, Seneca (sec. I); a oratorului şi filozofului roman Cicero Marcus Tullius (secolul I î.e.n.).

133. *Pretor* — persoană oficială în Roma antică, care era însărcinat în special cu treburile judiciare.

134. *Augurii* — preoţi din Roma antică, care preziceau

viitorul după zborul păsărilor şi după fenomene cereşti. *Haruspicii* — ghicitori după măruntaiele animalelor.

135. *Triumvirii* — comisie din trei persoane, care se alegeau sau se numeau în scopuri speciale. Radişcev se referă la aşa-zisul „al doilea triumvirat" : Octavian Augustus, Marcus Antonius şi Lepidus (secolul I î.e.n.), care au acaparat puterea la Roma în timpul prăbuşirii republicii.

136. *Arias Montanus* — teolog spaniol din secolul al XVI-lea ; a luat parte la întocmirea primului catalog al cărţilor interzise, editat în Ţările-de-jos. In nota sa referitoare la cuvintele lui Seneca (despre evenimentele din timpul împăratului Augustus), Radişcev aduce exemplul unor evenimente analoage, care au avut loc în secolul al XVI-lea.

137. *Cassius Sever* (sec. I) — orator şi scriitor roman.

138. *Cremutius Cordus* (secolul I î.e.n.-secolul I e.n.) istoric roman ; el nu l-a numit pe Cassius Sever „cel din urmă", ci pe prietenul lui Brutus şi părtaş la uciderea lui Iulius Caesar — pe Gaius Cassius Longin.

139. *Tiberius* — împărat roman (secolul I) ; *Diocleţian* — împărat roman (sec. III—IV), care a persecutat cu cruzime pe creştini ; *Constantin* — împărat roman (sec. III—IV), care s-a creştinat şi a mutat capitala imperiului la Bizanţ (Constantinopol).

140. *Pandectele lui Justinian* — cărţi care conţineau extrase din operele juriştilor romani, întocmite din ordinul împăratului Justinian (sec. V—VI).

141. *Dacă sinoadele ecumenice n-ar fi fost convocate...* — Radişcev condamnă în mod hotărît deciziile sinoadelor bisericeşti, aşa-zise ecumenice (din Nicea, Chalcedonia etc.), îndreptate contra libertăţii opiniilor şi a cuvîntului.

142. *Descartes René* (1596—1650) — filozof-dualist francez.

143. *Apocalipsul* — una din cărţile „noului testament", care conţine „preziceri" mistice despre „sfîrşitul lumii".

144. *Abelard Pierre* — filozof şi teolog francez din sec. XI—XII, condamnat pentru ereziile lui, cu privire la dogmele bisericeşti.

145. *Iluminaţii* — ordin masonic din secolul al XVIII-lea, care avea un program antimonarhic. Radişcev identifică în mod greşit, din cauza lipsei de informaţii în acel timp, pe iluminaţii cu masoneria reacţionară.

146. *Licenţiat* — titlu academic în universităţile germane, între bacalaureat şi doctor.

147. *Bulla* este o misivă papală ; bulla despre care vorbeşte Radişcev este din ánul 1501 şi nu din anul 1507.

148. *Camera stelată* — instituţie administrativ-judecătorească din Anglia, înfiinţată în anul 1488 ; în atribuţiile ei intrau cauzele privitoare la rebeliuni şi comploturi politice, precum şi supravegherea tipăririi cărţilor.

149. *Liberator* — în cazul de faţă controlor, cenzor.

150. *Strafford* — om politic englez din secolul al XVII-lea, partizanul dinastiei Stuart, executat în timpul revoluţiei.

151. *Parlamentul cel lung* — a fost parlamentul care a funcţionat în epoca revoluţiei engleze timp de 13 ani (1640—1653).

152. *După schimbarea regimului...* — Se referă la „compromisul de clasă" din 1688 între aristocraţie şi burghezie, care a dus la căderea dinastiei Stuarţilor şi la urcarea pe tron a lui Wilhelm de Orange (Wiliam al III-lea), care a semnat constituţia engleză.

153. *Argus* — gigant cu o sută de ochi din mitologia greacă ; *Briareu* sau Egeon — fiul zeului Poseidon, gigant cu o sută de braţe.

154. *Şanţurile Bastiliei.* — Radişcev urmărea cu grijă activitatea Adunării Naţionale franceze, precum şi toate evenimentele revoluţiei franceze din 1789. Conform noilor cercetări, el avea, în cazul de faţă, în vedere persecuţiile pe care le suportase Marat pentru ideile lui îndrăzneţe din ziarul său „Prietenul poporului", şi din pamfletele îndreptate contra politicii blocului constituţional burghezo-aristocrat, care s-a stabilit la putere în Franţa în 1789. La sfîrşitul lunii ianuarie 1790, în urma hotărîrii Adunării Naţionale, un detaşament din garda naţională, în cap cu La Fayette, a încercat să-l aresteze pe Marat şi să distrugă tipografia lui. Chemîndu-i pe francezi „să-şi plîngă soarta", Radişcev îşi exprimă indignarea pentru persecutarea presei revoluţionare franceze. Aceste rînduri au fost, probabil, introduse în textul capitolului despre cenzură la corectură. La Fayette era un activist moderat-liberal, al revoluţiei franceze. După luarea Bastiliei la 14 iulie 1789, a fost numit comandant al gărzii naţionale. In acest post, a încercat să împiedice ulterioara dezvoltare a revoluţiei.

155. *Monstrul sur* („Das graue Ungeheuer") — revistă, care era editată în deceniul al nouălea de către iluministul german,

din secolul al XVIII-lea, Wekkerlin. Cu toate persecuţiile, acesta din urmă nu şi-a întrerupt activitatea sa literară şi editorială.

156. *Ordonanţa cu privire la cenzură.* — Aici Radişcev judecînd aspru măsurile împăratului Austriei, Iosif al II-lea, care introdusese într-o vreme libertatea presei, iar apoi o limită din nou, se referă incontestabil la promisiunile mult trîmbiţate dar neînfăptuite niciodată ale Ecaterinei a II-a, care le dăduse la începutul domniei sale, cu privire la introducerea libertăţii presei în Rusia. Acelaşi lucru îl are el în vedere în rîndurile de încheiere a capitolului despre „inadvertenţele" din capul ţarinei şi despre pericolul de a vorbi despre cenzură în Rusia.

157. *Mednoe* — staţie de poştă situată la 33 verste de Torjok.

158. *Prietene!* — A. M. Kutuzov, căruia îi era închinată întreaga „Călătorie..."

159. *De două ori pe săptămînă.* — Cele două ziare „Buletinul Sankt-Petersburgului" şi „Buletinul Moscovei", care se publicau atunci în Rusia, apăreau de două ori pe săptămînă. In ele se tipăreau anunţurile cu privire la vînzarea iobagilor, vînzare care în timpul Ecaterina a II-a luase un caracter deosebit de cinic.

160. *Campania din Crimeia* — campania armatei ruse din Crimeia sub conducerea feldmareşalului Münnich, a avut loc în anul 1736.

161. *Bătălia de la Frankfurt.* — E vorba de istorica bătălie de la Kunersdorf, sat situat la 6 kilometri de Frankfurt pe Oder, între trupele ruseşti şi armata regelui Prusiei Friedrich al II-lea, în 1759, în timpul aşa-numitului Război de Şapte ani, care s-a soldat cu zdrobirea completă a armatei prusiene.

162. *Educatele* — adică educatoarele.

163. *Ciocanul fatal.* — Se referă la ciocanul cu care cel care făcea licitaţia anunţa încheierea vînzării iobagilor.

164. *Quakerii* — sectă religioasă din Anglia şi America de Nord, care propovăduia concepţiile creştine fătarnice despre autodesăvîrşire şi dragoste faţă de aproape.

165. *Tver* — oraşul principal al regiunii Tver, situat la 30 verste de Mednoe. In prezent oraşul Kalinin.

166. *A înţepenit* — s-a împotmolit.

167. *Costumul polonez.* — E vorba de versificarea silabică,

bazată pe numărul egal de silabe în versuri. Trediakovski în anul 1735 a propus pentru prima oară să se scrie versuri pe baza principiului versificării tonice, bazată pe o regulată alternare a silabelor accentuate şi neaccentuate.

Transformarea versurilor, începută de Trediakovski, a fost desăvîrşită de Lomonosov şi apoi de Sumarokov, care în afară de metrica propusă de Trediakovski — troheu — foloseau şi altă metrică, dar de preferinţă iambul, care a devenit dominant aproape în întreaga poezie rusă ce a urmat în secolul al XVIII-lea.

Radişcev se lupta contra canonizării iambului, care frîna, după părerea lui, dezvoltarea poeziei ruse. In problemele de versificare, Radişcev apărea ca un poet-cercetător, teoretician şi experimentator îndrăzneţ. Inovaţiile lui metrice nu numai că arătau cît de mari sînt posibilităţile ritmice ale versului rus, dar au îmbogăţit literatura rusă şi din punct de vedere al ideilor.

168. *Iov sau Cîntăreţul de psalmi.* — Se referă la operele lui Lomonosov „Odă aleasă din Iov" şi „Tălmăcirea psalmilor".

169. *„Semira"* şi *„Dmitri Impostorul"* — tragedii de Sumarokov scrise în iamb.

170. *Munca lui de opt ani* este poemul lui Heraskov „Rossiada", la care a lucrat aproximativ de la 1771 pînă la 1779.

171. *Tricornul lui Virgilius* — e vorba de traducerea lui Vas. Petrov a poemului lui Virgilius „Eneida".

172. *Homer* — primele şase cînturi din „Iliada" lui au fost traduse de E. Kostrov în iambi şi publicate în 1787.

173. *Să-l dai pe Trediakovski dădacă.* — Radişcev, spre deosebire de mulţi activişti ai secolului al XVIII-lea, preţuia versurile lui Trediakovski şi în special poemul său „Telemahida", scris în hexametru, care se compunea din dactili şi trohei. Despre aceasta Radişcev vorbeşte nu numai în „Călătoria...", dar şi peste mulţi ani în tratatul „Monumentul cavalerului dactilo-troheic". Dar Radişcev înţelegea bine şi părţile slabe, negative, ale creaţiei lui Trediakovski şi din cauza asta el arată (în capitolul „Tver"), că atunci cînd scrii poezii în altă metrică decît iambul, exemplul lui Trediakovski poate să manifeste şi o influenţă nefavorabilă asupra dezvoltării poeziei.

Radişcev se referea nu numai la metrica poetică a operelor lui Trediakovski, dar şi la multe lipsuri în ce priveşte conţinutul lor.

In manuscrisul „Călătorie...", care se păstrează la Institutul de literatură rusă de pe lîngă Academia de Ştiinţe din Leningrad, după cuvintele: „Trediakovski a contribuit mult la asta cu „Telemahida" lui, se găseşte următoarea frază caracteristică pentru felul cum înţelegea Radişcev opera lui Trediakovski:

„Dacă el ar fi extras din romanul lui Fenelon (e vorba de romanul „Aventurile lui Telemah" — *L.S.*) numai, să spunem, esenţa, lăsînd tot ce era plictisitor şi nefolosibil în poem, ar fi putut avea şi el imitatori."

174. *„Henriada"* — poem de Voltaire. Radişcev se referă la traducerea lui în limba rusă făcută de I. Kniajnin în anul 1777 în iambi fără rimă.

175. *Libertate... Odă.* — După datele existente, Radişcev avea iniţial intenţia să includă în capitolul „Tver" două poezii: oda „Libertate" în întregime şi cîntarea „Facerea lumii", dar a inclus numai oda într-o redactare prescurtată.

176. *În Decretul.* — Radişcev probabil a schimbat intenţionat sensul pasajului corespunzător din Decretul către Comisia pentru întocmirea noului cod, în care se spune: „Libertatea este dreptul să se facă tot ce permit legile" (§ 38); iar cînd vorbeşte despre libertate ca despre egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legii, Radişcev expune prin aceasta unul din punctele principale ale programului său de eliberare.

177. *Să-nvie iar Brutus şi Tell.* — Marcus Iunius Brutus (sec. I î.e.n.) a participat la uciderea lui Caesar, căutînd să înlăture prin aceasta distrugerea republicii! *Wilhelm Tell* — erou legendar al poporului elveţian, luptător pentru eliberarea Elveţiei de sub dominarea austriacă la începutul secolului al XIV-lea.

178. *Paros* — insulă în marea Egee. Acolo se extrăgea marmoră de calitate superioară.

179. *Ramuri de măslin* — simbolul păcii.

180. *Turnat-am monştri de oţel* — tunuri.

181. *Cromwell Oliver* — conducătorul revoluţiei engleze burgheze din secolul al XVII-lea. Radişcev, condamnîndu-l pe Cromwell pentru despotism şi pentru acapararea puterii, îl laudă totodată pentru executarea autocratului Carol I Stuart, fapt prin care a dat o lecţie istorică a felului cum popoarele pot să se răzbune pentru oprimare.

182. *Marius şi Sulla* — oameni politici din Roma antică (II—I sec. î.e.n.), care au pregătit căderea republicii şi instaurarea autocraţiei împăratului.

183. *Pegas* — în mitologia greacă calul înaripat al lui Zeus, simbolul inspirației poetice. Radișcev dă, bineînțeles, un sens ironic acestui chip antic.

184. *Gorodnia* — stație de poștă situată la 28 verste de Tver.

185. *A căzut sorțul...* — Recruții din domeniile economice (vezi nota 186) se recrutau exclusiv prin tragere la sorți.

186. *Domeniul economic* — așa se numeau satele cu țărani iobagi, care mai înainte aparținuseră mînăstirilor, iar din 1764 au trecut de fapt în gospodăria statului.

187. *Creștetul capului ras...* — Recruților li se rădea o parte din cap.

188. *O să ne ia măsura* — adică ne vor examina și ne vor măsura înălțimea.

189. *Recrutori prusaci* — adică agenți de înrolare pentru armata prusacă. La prusaci soldații se recrutau pe cale de angajare cu plată, și în cea mai mare parte prin înșelăciune, îmbătare etc.

190. *Zavidovo* — stație de poștă situată la 26 verste de Gorodnia.

În prima redactare a manuscrisului, care se păstrează la Moscova la Arhiva centrală de stat pentru documente vechi capitolul începea cu o introducere satirică prin care Radișcev își bătea joc de purtarea boierului nobil venit la Moscova.

„Caii erau aproape înhămați și deși ne aflam la o sută de verste de Moscova, totuși mă gîndeam (de pe acum) unde să trag cînd voi ajunge (acolo); chibzuiam ce ar fi mai folositor și mi-ar aduce mai multă cinste: să trag la un han al poștei, la o cîrciumă a surugiilor sau la cîrciuma franceză; cu ce să încep cînd voi ajunge la Moscova: să parcurg străzile în goană oprindu-mă la fiecare casă cunoscută pentru a lăsa o carte de vizită cu numele meu, sau să vizitez toate catedralele, bisericile, capelele, unde se află moaște și icoane făcătoare de minuni, să aprind cîte o lumînare și să dau cîte un acatist; sau să mă prezint în primul rînd la Uprava Blagocinia, pentru ca să se afle mai repede în oraș, prin ziare, că am sosit în capitală; în ce privește aceasta din urmă, mă-nșelam: pentru ca numele să-ți fie pomenit în ziare, trebuie să faci parte din primele cinci clase, ori eu, nefăcînd parte din ele, aș fi fost desemnat numai printr-o cifră, iar semnul (cifra) fiind arabă și limba arabă fiind prea puțin cunoscută la Moscova, nimeni

nu ar fi ştiut că prin această cifră, ziaristul — autorul acestui hieroglif arab — se referă la mine. Dar din cugetările mele..."

191. *Apostrofa lui Eol către vînturi...* — Amintind aici pasajul din Eneida, în care Neptun, zeul mărilor, potoleşte vînturile dezlănţuite, cu strigătul *„Quos ego...!"*, Radişcev atribuie lui Eol, zeul vînturilor, cuvintele lui Neptun.

192. *Don Quichotte* — Don Quijote.

193. *Gramatica de Curte.* — E vorba de un articol satiric al lui Fonvizin — „Gramatica generală de Curte" — în care el îşi bate joc de obiceiurile de la curte, scris de el în deceniul al nouălea din secolul al XVIII-lea pentru revista „Convorbiri cu iubitorii slovei ruseşti", dar care nu a fost tipărit în această revistă. Articolul nu a putut fi publicat nici în revista satirică „Prietenul oamenilor cinstiţi, sau Starodum", pe care vroia să o editeze Fonvizin la sfîrşitul deceniului, întrucît revista a fost interzisă de cenzură.

194. *Klin* — oraş situat la 26 verste de Zavidovo.

195. *„Alexei, omul lui dumnezeu"* — un stih vechi religios. La baza lui au stat două izvoare: „Viaţa", care a apărut în secolul al XV-lea în Rusia Apuseană, şi „Grădina cu flori" greco-bizantină, tradusă în secolul al XVII-lea de Arsenie Grecul. Ambele aceste lucrări au fost cunoscute în popor, atît separat cît şi combinate între ele.

196. *Gabrielli, Todi* — cîntăreţe care s-au produs la teatrele din Moscova şi Petersburg. *Marchesi* — cîntăreţ care s-a produs pe scena rusă.

197. *Werther* — eroul romanului lui Goethe „Suferinţele tînărului Werther", tradus pentru prima oară în limba rusă de F. Galcenkov şi publicat în 1781.

198. *Ah, iubite prieten!* — exclamaţie adresată lui A. M Kutuzov.

199. *Peşki* — staţie de poştă situată la 31 verste de Klin.

200. *În campanii îndepărtate.* — Radişcev face aluzie aici la luxul risipitor de care se înconjura în timpul campaniilor, Potemkin, favoritul Ecaterinei a II-a.

201. *Ciornaia Griaz* — staţie de poştă situată la 23 verste de staţia Peşki şi la 28 verste de Moscova.

In prima redactare a manuscrisului, care se păstrează la Moscova la Arhiva centrală de stat pentru documente vechi, „Călătorie..." se sfîrşea cu capitolul „Ciornaia Griaz", care avea următoarea încheiere:

„Cufundat în aceste gînduri, am părăsit staţia de poştă şi m-am apropiat de Moscova. Trecusem de Vsesviatskoe şi mă găseam în dreptul marginii unui crîng minunat ce se află la capătul ei. Deodată, auzii o împuşcătură şi gemetele unui om în suferinţă. Mă gîndii că poate a fost rănit cineva din nebăgarea de seamă a vreunui puşcaş. Cutremurîndu-mă la acest gînd, am sărit jos din chibitcă şi m-am grăbit să alerg în ajutorul celui aflat în suferinţă. Nu greşisem prea mult în aprecierile mele. Intrînd în crîng, am dat peste un om îmbrăcat îngrijit, care şedea pe pămînt. Lîngă el priponit de un brad, se afla un cal înşăuat. In mîna dreaptă, omul ţinea un pistol cu care fusese trasă împuşcătura, iar prin mîneca ruptă a hainei se vedeau picături de sînge. — Ce întîmplare nefericită te-a făcut să te răneşti singur, — spusei celui ce şedea îngîndurat. — Desigur cocoşul coborît din neatenţie a fost pricina. Dă-mi voie să-ţi scot haina şi să încerc să-ţi uşurez cu ceva suferinţa.

— Iţi mulţumesc pentru serviciul oferit, dar nu doresc să mă folosesc de el. Este adevărat că o întîmplare nefericită a fost pricina care a făcut ca să mă rănesc la mînă pentru că încărcătura nu era destinată ei, ci acesteia (şi-mi arătă fruntea); recunosc că frica şi poate gîndurile neîndestulătoare despre bărbăţie au fost cauza că am greşit împuşcătura. Imi va fi de folos acuma (poate), pentru că nu mai mi-e frică. — Incercai să mă folosesc de neputinţa lui şi să-l salvez de la deznădejde, smulgîndu-i din mînă pistolul. — Ţi-l dau fără împotrivire, dar nu-ţi irosi zadarnic forţele pentru mine. Iată un alt pistol, şi acum dă-te mai la o parte (şi-l îndreptă spre mine) dacă vrei să mă împiedici... Pentru ce-i trebuie viaţa aceluia căruia ea i-a devenit o povară? La ce-mi mai foloseşte de vreme ce nu-mi mai este plăcută? M-am născut în belşug, am fost crescut în răsfăţ, nu am cunoscut niciodată nevoia, am fost respectat, cinstit, mă bucuram de atenţie deosebită; am sorbit, s-ar putea spune, din cupa plăcerii; am iubit şi am fost iubit. Dar toate acestea s-au risipit ca fumul, ca un vis. — Sărac, dispreţuit în înflăcărarea mea, gata de a fi luat în bătaie de joc, ce-i mai rămîne de făcut aceluia ce-i lipsit şi de speranţe? Nu te mişca, — scutură el ameninţător arma ucigaşă — dacă nu vrei să mori înaintea mea. — La mişcarea mea provocată de ultimele lui cuvinte, nenorocitului i s-a părut că vreau să-l lipsesc de ultimul său refugiu. — Probabil un duh rău te-a îndre... *(Următoarele două file s-au pierdut)* şi pentru că min-

tea lui este preocupată de gîndul răsplăţii, iar nu de acela al unui renume bun. Urechea lui s-a obişnuit cu oprobiul public; la dispreţul public faţă de el, se va mai adăuga numai dispreţul judecătorilor săi. Adeseori însă cel ce fură banii statului este iubit în societate de toţi, dar avînd o părere puţin măgulitoare despre el însuşi, este chinuit numai de gîndul că ar putea pierde respectul oamenilor. Pentru a păstra acest respect mă vezi aici. Ştiu că Caesar, furînd banii publici, nu a fost considerat drept criminal de nimeni; ştiu că Philippe d'Orléans, emiţînd bani de hîrtie, a jefuit Franţa, dar nu a fost pedepsit; ştiu că (defunctul) sultan turc îi sugruma pe bogătaşi atunci cînd are (avea) nevoie de bani şi nu este socotit criminal. Dar ce-mi ajută exemplele? Pe lumea aceasta, binele nu este absolut, ci relativ. Fericirea mea se află în mîinile mele, şi ca nici tu să nu fii crud păstrîndu-mi încă viaţa...

Cu o îndemînare nemaivăzută, el şi-a vîrît pistolul în gură, a lăsat jos cocoşul şi s-a prăvălit la pămînt fără să scoată nici cel mai mic geamăt.

M-am îndepărtat în grabă de acest om pe jumătate nebun şi sosirea mea la Moscova a fost tristă.

Moscova! Moscova!"

202. *Criticul parnasian* — autorul presupus al odei „Libertatea", cu care cică Radişcev s-a întîlnit la Tver. Tot lui i-a atribuit Radişcev şi „Un cuvînt despre Lomonosov."

203. *„Un cuvînt despre Lomonosov"* — este o operă de sine stătătoare a lui Radişcev, începută de el în 1780 şi terminată în 1788. A fost inclusă în „Călătorie..." probabil în timpul ultimei revizuiri a acestei lucrări pentru tipar.

204. *În faţa monumentului lui Lomonosov...* — Lomonosov a murit la 4 aprilie 1765. Pe mormîntul lui a fost aşezat un monument de marmoră.

205. *De ce eşti slăvit.* — In varianta manuscrisului „Un cuvînt despre Lomonosov" — care se păstrează la Arhiva centrală de stat pentru documente vechi, din Moscova — Radişcev scria: chiar şi în „zdrenţe, chipul său străluceşte în faţa odraslelor bogăţiei şi puterii: paşii săi sînt hotărîţi şi siguri. El îi nimiceşte pe cei ticăloşi, pe cei săraci cu duhul şi invidioşi ce încearcă să pună piedică avîntului său; încununat de lumina gloriei el lasă cu mult în urmă pe toţi". Aici Radişcev opune direct pe ţăranul Lomonosov „odraslelor bogăţiei şi puterii" şi vorbeşte limpede de lupta sa împotriva „ticăloşilor",

celor „săraci cu duhul", înţelegînd fără îndoială prin aceasta pe birocraţii germani şi autohtoni de la Academie, care încercau prin toate mijloacele să frîneze dezvoltarea şi activitatea acestui remarcabil geniu al poporului rus.

206. *Iubitul meu...* — exclamaţie adresată lui A. M. Kutuzov.

207. *Capitala ţării* — Moscova.

208. *Sălaşul muzelor monahale.* — E vorba de Academia slavo-greco-latină de pe lîngă mînăstirea Zaikonospasski, unde a învăţat Lomonosov.

209. *Cetăţean al Atenei şi Romei.* — E vorba de studiul limbilor latină şi elină.

210. *Citirea... cărţilor bisericeşti.* — E vorba de articolul lui Lomonosov „Cugetări despre folosul cărţilor bisericeşti pentru limba rusă" (1757).

211. *Elevul faimosului Wolf.* — In ianuarie 1736, Lomonosov a fost mutat de la Academia teologică, ca student la Academia din Petersburg, iar mai tîrziu, în septembrie a aceluiaşi an, a fost trimis în Germania la Marburg, unde a învăţat la vestitul fizician Cristian Wolf. In 1739, Lomonosov a fost transferat de la Marburg la Freiberg pentru a studia mineritul şi metalurgia.

212. *Trecînd prin primul strat de pămînt.* — Radişcev se referă aici la cunoscuta lucrare a lui Lomonosov „Primele baze ale metalurgiei sau ale mineritului" (1763) şi mai ales expune pe scurt conţinutul celei de a doua părţi adăugate la această carte — „Despre straturile de pămînt". In afară de aceasta, Radişcev citează pe scurt tezele fundamentale ale unei alte lucrări despre metalurgie a lui Lomonosov — „Cuvînt despre formarea metalelor în urma cutremurelor de pămînt" (1757)

213. *Simion Poloţki* (1629—1680) — scriitor din Moscova din secolul al XVII-lea, care a tradus în versuri în limba slavonă Psaltirea (ediţată la Moscova în 1680). Aceasta a fost una din primele cărţi citite de Lomonosov.

214. *Oda despre victorie.* — Oda despre victoria repurtată asupra turcilor şi tătarilor şi cucerirea Hotinului în 1739 a fost scrisă în iambi. Lomonosov a trimis această odă din Freiberg Academiei de Ştiinţe, împreună cu „Scrisoare despre regulile versificaţiei ruse" în care precizează principiile versificaţiei tonice. Radişcev afirmă eronat că oda despre cucerirea Hotinului a fost trimisă de Lomonosov din Marburg.

215. *Gramatica.* — „Gramatica rusă", întocmită de Lomono-

sov, a fost terminată de el în 1755 şi tipărită în 1757. A fost prima gramatică ştiinţifică a limbii ruse.

216. *Retorica.* — In anul 1748, Lomonosov a publicat prima parte a cărţii sale „Scurt manual de elocinţă, cartea întîia, care cuprinde Retorica şi care arată regulile generale ale elocinţei de amîndouă felurile, adică oratoria şi poezia, întocmită spre folosul celor ce se ocupă de filologie". Cartea cuprindea reguli şi modele de creaţie poetică şi de artă oratorică.

217. *Helicon* — Munte în Grecia. In mitologia greacă antică era locaşul muzelor.

218. *Bărbaţi elocvenţi* — adică oratori politici remarcabili: *Demostene* (secolul IV î.e.n.); *Cicero* (secolul I î.e.n.); *Pitt* (senior), *Burke, Fox,* oratori politici englezi din secolul al XVIII-lea, *Mirabeau* — om politic şi orator de la începutul revoluţiei franceze din 1789.

219. *Goarna lui Pindar...* — Pindar (sec. VI—V î.e.n.) — poet din Grecia antică. *Psalmistul* — regele David. Lomonosov a făcut traduceri poetice din psalmi.

220. *In abisul... lumilor...* — Radişcev se referă la poezia lui Lomonosov „Meditaţie de seară despre măreţia lui dumnezeu, cu prilejul marii aurore boreale".

221. *Ingrădirea oraşelor...* — Radişcev repetă aici primele versuri ale odei lui Lomonosov (1747) făcute cu prilejul urcării pe tron a Elisabetei Petrovna. Oda începe cu următoarele versuri:

Tu bucurie pentru ţari şi ale lumii stăpîniri
O, pace mult iubită,
Duci fericire în orice sat şi la oraşe îngrădiri,
De eşti frumoasă şi iubită...

222. *Florile culese de el la Atena...* — Aceste rînduri au o adîncă semnificaţie politică. Părerea lui Radişcev despre valoarea istorică a regulilor elocinţei, elaborate de Lomonosov, sînt îndreptate împotriva monarhiei. El urmărea să sublinieze prin aceasta că atît timp cît în Rusia nu vor exista instituţii reprezentative ale poporului, pînă atunci nu vor exista nici condiţii pentru creşterea şi dezvoltarea oratorilor politici autohtoni. Radişcev înţelegea că această problemă va putea fi rezolvată numai prin sfărîmarea totală a regimului absolutisto-poliţienesc, prin revoluţie.

223. *Cînd tu, chemat...* — Radişcev se adresează aici mitropolitului Moscovei, Platon (Levşin), orator bisericesc din se-

colul al XVIII-lea, referindu-se la predica sa rostită la mormîntul lui Petru I cu prilejul victoriei flotei ruseşti asupra turcilor, lîngă Cesme, în iunie 1770. *Sufletul lui Platon* — adică al filozofului grec Platon (sec. V—IV î.e.n.).

224. *Robertson* — istoric englez din secolul al XVIII-lea. *Markgraf* şi *Riediger* — savanţi germani din secolul al XVIII-lea.

225. *A mers pe căi bătute.* — In aprecierea lui Lomonosov ca savant, Radişcev avea uneori un punct de vedere greşit, deoarece nu cunoştea unele descoperiri ştiinţifice remarcabile ale lui Lomonosov, prin care el a anticipat multe realizări fundamentale ale ştiinţelor naturii din secolele XIX—XX.

226. *Acesta a smuls trăsnetul...* — Se referă la W. Franklin — savant şi om politic american din secolul al XVIII-lea.

227. *Dascălul lovit mortal.* — Radişcev se referă la academicianul G. V. Rihman, prietenul lui Lomonosov, ucis de trăsnet în 1753, în timpul unor experienţe cu electricitate.

228. *Bacon de Verulam* (1561—1626), filozof englez care a elaborat metodologia cunoaşterii ştiinţifice, bazate pe experienţă şi pe observaţie, şi a fundamentat principiile clasificării ştiinţelor.

229. *N-a înţeles legile poeziei dramatice şi şi-a istovit vlaga în epopee.* — Radişcev se referă aici la tragediile lui Lomonosov „Tamira şi Selim“ şi „Demothont“ şi la poemul său neterminat „Petru cel Mare“, cu care el nu era de acord.

230. *Ne-om revedea la întoarcere.* — Radişcev intenţiona probabil să continue cartea, de aceea vorbeşte el despre o nouă întîlnire cu cititorii, dar evenimentele ulterioare — represiunile la care a fost supus autorul, arestarea şi deportarea lui — nu i-au permis să-şi realizeze intenţia. In cursul anchetei, la întrebarea dacă a fost începută această urmare a „Călătoriei...“ şi unde se află ea, Radişcev a răspuns că „această operă nu a fost începută“.